

Jenni Repo

KUN LAITOSARKKI JA LAINSÄÄDÄNTÖ KOHTAAVAT

Analyysi eduskunnan oikeusasiamiehen koulukotitarkastusten
pöytäkirjoista

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Pro gradu -tutkielma
Huhtikuu 2021

TIIVISTELMÄ

Jenni Repo: Kun laitosarki ja lainsäädäntö kohtaavat: Analyysi eduskunnan oikeusasiamiehen koulukotitarkastusten pöytäkirjoista
Pro gradu -tutkielma
Tampereen yliopisto
Sosiaalityön tutkinto-ohjelma
Ohjaaja: Johanna Korpinen
Huhtikuu 2021

Tässä pro gradu -tutkielmassa tarkastellaan lastensuojelulaitosten käytännön ja lainsäädännön suhdetta laitoksiin kohdistuvan laillisuusvalvonnan näkökulmasta. Lastensuojelulaitoksiin ja niiden kasvatuskäytäntöihin on alettu viime vuosina kiinnittää entistä enemmän huomiota erityisesti lasten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen näkökulmasta. Eduskunnan oikeusasiamies on havainnut lastensuojelulaitoksiin tehtyjen tarkastuskäyntien perusteella, että laitoksissa on haasteita muun muassa lastensuojelulain mukaisten rajoitustoimenpiteiden soveltamisessa ja siihen liittyvässä päätöksenteossa. Laillisuusvalvonnan kautta voidaan pyrkiä esimerkiksi kitkemään pois lainvastaisia käytäntöjä, parantamaan sijaishuollon laatua sekä turvaamaan lasten oikeuksien toteutumista. Arki lastensuojelulaitoksissa on kuitenkin monitasoista ja tilanteet voivat muuttua nopeastikin, mikä voi aiheuttaa haasteita lain soveltamiseen ja noudattamiseen. Lisäksi arjen keskiössä on työntekijöiden ja lasten välinen vuorovaikutus, ja tilanteet, joissa esimerkiksi rajoitustoimenpiteitä joudutaan käyttämään, eivät ole aina yksinkertaisia. Tutkielman tavoitteena onkin tarkastella sitä, miten tätä monitasoista laitosarkea lähestytään yhden laillisuusvalvonnan muodon ja institutionaalisen tehtävän näkökulmasta.

Tutkielman teoreettinen tausta käsittää lastensuojelun sijaishuollon määrittelyn ja käsitteellisen paikantamisen sekä lastensuojelun oikeussuhteen tarkastelun aiemman tutkimuskirjallisuuden perusteella. Sijaishuoltoa ja erityisesti laitoshuoltoa on tarkasteltu myös sijaishuollon arjen sekä siihen sisältyvän rajoittamisen ja kasvattamisen näkökulmista. Lisäksi tutkielmaa on taustoitettu kiinnittämällä huomiota lastensuojelun virheisiin sekä sijaishuollon valvontaan ja tarkemmin oikeusasiamiehen toimintaan. Tutkielman aineistona on kolme eduskunnan oikeusasiamiehen tekemän koulukotitarkastuksen pöytäkirjaa. Pöytäkirjojen analyysin tavoitteena on tarkastella sitä, miten eduskunnan oikeusasiamies rakentaa näkemyksensä tarkastuksen kohteena olevista laitoksista, niiden arjesta ja käytäntöihin liittyvistä epäkohdista. Tutkimuksen metodologisena viitekehysenä ja tutkimusmenetelminä on hyödynnetty dokumenttien tutkimuksen analyysia ja käsitteitä sekä temaattista analyysia.

Analyysi tuo esiin pöytäkirjojen rakenteen, joka ilmentää oikeusasiamiehen institutionaalista tehtävää eli lastensuojelulaitosten ja lasten oikeuksien toteutumisen valvontaa. Tehtävänsä puiteissa oikeusasiamies rakentaa kuvaa laitoksista ja niiden toiminnasta antamalla pöytäkirjoissa äänen ja tilan puhua sijoitetuille lapsille, laitoksen henkilökunnalle, muille valvontaviranomaisille sekä tarkastajille ja yhdelle kokemusasiantuntijalle. Se, kuinka laaja tila kullakin toimijalla on puhua ja tuoda esiin näkemyksiään ja kokemuksiaan pöytäkirjoissa, ja millaisissa asioissa toimijat pääsevät ääneen, on oikeusasiamiehen rajaamaa. Puhujat myös kutsuvat esiin erilaisia dokumentteja ja tekstejä, kuten päivittäiskirjauksia ja rajoitustoimenpiteitä koskevia päätöksiä, joilla on merkittävä rooli paikoin kiisteltynäkin toimintatapojen todentajana ja arjen kuvauksena. Pöytäkirjojen lopuksi oikeusasiamies tekee kannanottoja eli esittää näkemyksensä lasten oikeuksien toteutumiseen sekä sijaishuollon järjestämiseen liittyvistä epäkohdista. Lisäksi oikeusasiamies esittää vaatimuksia ja ehdotuksia siitä, miten toimintaa pitäisi muuttaa, jotta toiminta vastaisi lain vaatimuksia sekä turvaisi paremmin lasten oikeuksien toteutumisen jatkossa. Laitoksen lisäksi toimenpide-ehdotuksia osoitetaan muun muassa lapsia sijoittaneille kunnille ja muille valvontaviranomaisille.

Tutkielman tulokset konkretisoivat lastensuojelun sijaishuollon käytännön ja lainsäädännön suhdetta tietyn laillisuusvalvonnan muodon näkökulmasta. Laitoksista ja laitosarjesta raportoitu tieto on vahvasti näkökulmitettua ja oikeusasiamiehen rajaamaa, ja se korostaa tarkastustoiminnan epäkohtakeskeisyyttä jättäen ulkopuolelle joitain sellaisia näkökulmia ja kokemuksia, jotka eivät näy oikeusasiamiehen institutionaalisen tehtävän kannalta merkityksellisiltä. Toisaalta oikeusasiamiehen toiminta on välttämätöntä, tärkeää ja vaikuttavaa lasten oikeuksien toteutumisen turvaamisen ja esimerkiksi institutionaalisen kaltoinkohtelun ehkäisemisen näkökulmista.

Avainsanat: lastensuojelun sijaishuolto, koulukodit, rajoittaminen, lasten oikeudet, laillisuusvalvonta, eduskunnan oikeusasiamies

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

ABSTRACT

Jenni Repo: Practice and legislation in children's residential homes: An analysis of Finnish Parliamentary Ombudsman's inspection reports
Master's thesis
Tampere University
Degree Programme in Social Work
Supervisor: Johanna Korpinen
April 2021

This master's thesis examines the relationship between child welfare practice and legislation with a focus on supervision and inspections targeted at children's residential homes. The purpose of supervision and inspections is to improve the quality of residential care, to root out any unlawful practices and to ensure children's rights are protected. The Finnish Parliamentary Ombudsman has highlighted that in practice, residential homes are facing difficulties in complying with the principles of the Child Welfare Act and ensuring that a child's basic and human rights are upheld. According to prior research, the everyday life in residential care is complex and the situations can change rapidly which may cause difficulties in implementing the legislation in residential homes. Also, the interaction between the children and the child protection workers is the core of residential care and it can be overlooked in the judicial discourse. Additionally, the situations in which there is a need to restrict children are not simple and easy to manage. The purpose of this thesis is to examine how residential homes and their practices are viewed through the judicial discourse and the Ombudsman's institutional task.

The theoretical framework in this thesis consists of prior research and literature exploring residential care in Finland and the relationship between child welfare and legislation. Over the past three years, the Ombudsman has inspected and reported on three reform schools and the research material considered in this thesis consists of these three reports. The purpose of the analysis is to examine how the Ombudsman builds a view on the residential homes, their everyday life, and the legality of their practice. The methodological context and methodology that is used to analyze the material are document analysis and thematic analysis.

The structure of the reports expresses the Ombudsman's institutional task, which involves supervising the residential care homes and the implementation of children's rights in those units. The Ombudsman constructs an image of the residential home by giving voice and space for different actors to speak about their experiences and views in the reports. The actors in these reports are the children, the staff, other authorities, the inspectors and one expert by experience. The platform and environment for speech that is given to the actors is heavily restricted by the Ombudsman due to the mandate of their institutional task. In addition, the actors evoke different documents and texts in their speech and although sometimes controversial, a central role is given to those documents as description and evidence of the everyday life and practices in the units. At the end of the reports, the Ombudsman expresses their view on the defects considering the implementation of children's rights and organizing residential care. The Ombudsman will demand and propose changes to practice so that the children's rights would be secured in the future. The Ombudsman also emphasizes responsibilities of other authorities for supervising residential care units and implementing of children's rights in practice.

The Ombudsman's institutional task and the results of the analysis concretize the relationship between children's residential care practice and legislation. The Ombudsman sets limits on the knowledge that is presented in the reports and emphasizes the defects in residential care units' practice. The viewpoints and experiences that are not important in the context of the Ombudsman's institutional task are disregarded. At the same time, the Ombudsman plays a central role in securing the realization of children's rights and, for example, preventing institutional abuse.

Keywords: children's residential care, reform schools, restriction, children's rights, supervision, the Finnish Parliamentary Ombudsman

The originality of this thesis has been checked using the Turnitin OriginalityCheck service.

Sisällys

1	Johdanto	1
2	Lastensuojelun sijaishuollon suojelutehtävä	4
2.1	Laitoshoito ja koulukoti palvelujärjestelmässä ja julkisena kotina	5
2.2	Lastensuojelulaitosten arjesta	9
2.3	Rajoittaminen ja kasvattaminen laitoksessa	11
3	Näkökulmia lastensuojelun oikeussuhteeseen	17
3.1	Oikeudellistuminen ja lapsen oikeudet lastensuojelussa	17
3.2	Lastensuojelun epäkohdat, virheet ja oikeudellinen diskurssi	22
3.3	Sijaishuollon valvonnasta	27
4	Tutkimuksen toteutus	32
4.1	Tutkimuksen tavoite ja tutkimuskysymykset	32
4.2	Aineiston kuvaus	32
4.3	Dokumenttien tutkimus ja aineiston analyysi	34
4.4	Eettiset kysymykset	39
5	Pöytäkirjojen rakenne	39
6	Raportoitu puhe pöytäkirjoissa	43
6.1	Lasten kokemukset laitosarjesta	43
6.2	Laitoksen henkilökunta selvitysvelvollisena	47
6.3	Laitos dokumenteissa ja dokumentteina	50
6.4	Laitos tarkastajien ja kokemusasiantuntijan kuvaamana	53
7	Oikeusasiamiehen kannanotot	54
8	Johtopäätökset ja pohdinta	57
	Lähteet	63
	Liite 1: Temaattiset kartat	71

Taulukot

Taulukko 1: Pöytäkirjojen pääotsikot ja osioiden pituudet sivuina.....	40
Taulukko 2: Intertekstuaaliset viittaukset pöytäkirjoissa.....	41

Lyhenteet

EOAL: Laki eduskunnan oikeusasiamiehestä 197/2002.

LOS: Yleissopimus lapsen oikeuksista 60/1991.

LSL: Lastensuojelulaki 417/2007

1 Johdanto

Lastensuojelu on välttämätön ja tarpeellinen instituutio, jonka tarkoituksena on suojella lapsia. Samaan aikaan se on kuitenkin järjestelmä, jota kohtaan oikeusoppineet, lastensuojelun ammattilaiset ja esimerkiksi kokemusasiantuntija- ja muut asiakasryhmittymät esittävät kritiikkiä. (Pekkarinen 2017a, 163; Julin & Pösö 2020, 108.) Viime vuosien aikana sekä mediassa että alan asiantuntijoiden kesken on käsitelty laajasti sijoitettujen lasten ja nuorten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen liittyviä epäkohtia erityisesti eduskunnan oikeusasiamiehen tekemien lastensuojelulaitostarkastusten jälkeen. Näissä tarkastetuissa laitoksissa epäkohdat oikeudellisten normien noudattamisessa liittyivät pitkälti kasvatuksellisten käytäntöjen ja lastensuojelulain mukaisten rajoitustoimenpiteiden välisen rajan epäselvyyteen. Tarkastuksilla nousi esiin tapauksia, joissa lastensuojelulain mukaisia rajoituspäätöksiä ei oltu tehty, päätösten perustelut olivat puutteellisia tai päätös oli tehty lain vaatimalla tavalla, mutta sen käytäntöönpanossa oli ongelmia. Sen lisäksi, että laitoksissa on käytössä sääntöjä ja toimintatapoja, jotka eivät ole linjassa lainsäädännön kanssa, ne ovat myös aiheuttaneet jo valmiiksi heikossa asemassa oleville lapsille ja nuorille epäasiallisen ja huonon kohtelun kokemuksia. (Eduskunnan oikeusasiamies 2020a, 102–111.) Lastensuojelulaitosten haasteet lainsäädännön soveltamisessa ja lapsiin kohdistuneet epäasialliset käytännöt eivät ole myöskään uusi ongelma. Virve-Maria Toivonen (2020, 493) kertoo eduskunnan oikeusasiamiehen toimintaa käsittelevässä artikkelissaan, kuinka jo 1960-luvulla on kiinnitetty huomiota muun muassa lapsen yhteydenpidon rajoittamiseen rangaistuksen yhteydessä. Kansainvälistäkin huomiota ovat puolestaan saaneet niin sanotut menneisysselvitykset, joissa on tarkasteltu lastensuojelun sijaishuollossa tapahtunutta kaltoinkohtelua viimeisen vuosisadan aikana (ks. Hytönen ym. 2016).

Lastensuojelu on luonteeltaan virhealtista (Biesel & Cottier 2020), ja sijaishuollon virheiden ja epäkohtien tietoon tuleminen on sattumanvaraista (Hoikkala 2018). Lapsioikeuteen perehtynyt oikeustieteen professori Suvianna Hakalehto (2016, 56) näkee lapsen oikeuksien toteutumisen kannalta yhdeksi suurimmaksi ongelmaksi lastensuojelun valvonnan puutteellisuuden ja tehottomuuden, sillä lapset eivät välttämättä kykene itse huolehtimaan oikeuksiensa valvomisesta, eivätkä jälkikäteiset oikeusturvakeinot näyttäyty tehokkaina lapsen ja vanhemman näkökulmasta (ks. Kalliomaa-Puha ym. 2020). Yksi tapa reagoida lastensuojelussa tehtäviin virheisiin onkin valvontaviranomaisten tekemän valvonnan laadun parantaminen (Biesel & Cottier 2020, 26–27). Käytännössä lastensuojelun valvontaa on Suomessa pyritty tehostamaan muun muassa luomalla uusia valvontaviranomaisia ja lisäämällä jo olemassa olevien viranomaisten tekemää valvontaa (Harrikari

2019, 303). Valvonnan tavoitteena voi olla esimerkiksi epäluotettavien palveluntarjoajien löytäminen, hoivan tason turvaaminen, lasten aseman parantaminen sijaishuollossa ja palvelun laadun kehittäminen (Pålsson 2018, 7). Esimerkiksi eduskunnan oikeusasiamies, joka on toinen Suomen ylimmistä laillisuusvalvojista, on ottanut toiminnassaan erityiseksi huomion ja tarkastelun kohteeksi lasten oikeuksien valvomisen ja lasten osallisuuden korostamisen (Toivonen 2020, 498). Lastensuojelun ja sijaishuollon valvonnan kontekstissa oikeusasiamies muun muassa käsittelee lasten tekemiä kanteluita sekä tekee aiemmin mainittuja tarkastuksia lastensuojelulaitoksiin. Eduskunnan oikeusasiamies pitää toimintaansa hyvin vaikuttavana, josta osoituksena ovat muun muassa lainsäädännölliset muutokset ja muutoshankkeet. Lisäksi oikeusasiamiehen mukaan heidän toimintansa ansiosta lastensuojelulaitosten käytäntöjä on muutettu ja lasten tietoisuus heidän omista oikeuksistaan on lisääntynyt. (Eduskunnan oikeusasiamies 2020a, 102–103.)

Oikeudellisella tai legaalisella diskurssilla on merkittävä rooli suomalaisessa lastensuojelussa, sillä lapsen asema itsenäisenä oikeussubjektina on vahvistunut, ja lastensuojelua säädellään yhä enemmän oikeudellisilla normeilla (Hakalehto 2016, 53; Nylund 2017). Erityisen merkittävä normikokoelma lasten oikeuksien näkökulmasta onkin tänä vuonna 30 vuotta täyttävä yleissopimus lapsen oikeuksista (60/1991) eli lapsen oikeuksien sopimus, joka on asettanut omanlaisensa ihmisoikeuksiin perustuvan kehyksen lastensuojelulle (Falch-Eriksen & Backe-Hansen 2018, 2). Käytännössä oikeusdiskurssia ja lasten oikeuksia korostava kehityskulku tarkoittaa lastensuojelun ja sijaishuoltoapaikkojen toiminnan tarkastelua ja arviointia lainsäädännön ja oikeudellisen diskurssin näkökulmasta, jolloin käytäntöjen tulee olla laillisesti päteviä niin prosessuaalisessa kuin byrokraattisessakin mielessä. Kehityskulku korostaa lainsäädännön ja käytännön välistä suhdetta, sillä samaan aikaan sijaishuollon työntekijöiden täytyy tehdä päätöksiä tilanteissa, joissa konkretisoituvat monen eri osapuolen odotukset ja toiveet, jotka ovat usein ristiriidassa keskenään. Tässä eri intressien ristitulesa työntekijöiden päätehtävänä on sijoitettujen lasten ja nuorten suojeleminen, joka joissain tapauksissa voi tarkoittaa esimerkiksi heidän itsemääräämisoikeutensa rajoittamista. (Hoikkala 2018.) Lastensuojelulaitoksissa tapahtuvaa rajoittamista eri aikoina tutkinut Susanna Hoikkala (2018) huomauttaa lisäksi, että sijaishuollon käytännössä rajan vetäminen tavanomaisten kasvatustoimenpiteiden ja lastensuojelulain mukaisen rajoittamisen välille voi olla haastavaa, sillä lastensuojelutyö on luonteeltaan yhteisöllistä ja laitospäätökset ovat vahvasti tilanne-, aika- ja paikkakohtaisia.

Lainsäädäntö on yksi niistä kehyksistä, joilla ohjataan ja rajataan käytäntöä, ja kun lastensuojelun sijaishuollon arki ja käytännöt kohtaavat lainsäädännön laillisuusvalvonnan kontekstissa, laitoksen toimintaa arvioidaan lasten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen näkökulmasta. Ottaen huomioon suomalaisen järjestelmän taipumuksen korostaa oikeudellista lähestymistapaa muun muassa

sijaishuollon epäkohtiin liittyvissä kysymyksissä, onkin perusteltua kysyä, kuinka hyvin laillisuusvalvonnassa tunnistetaan ja ymmärretään yksilöllisten oikeuksien lisäksi sitä kontekstia, jossa yksilöllisiä oikeuksia toteutetaan sekä erityisesti rajoitetaan. Lastensuojelun valvontaan ja rajoitustoimenpiteisiin liittyvää keskustelua seuranneena näyttää siltä, että laitoksissa tehtävän työn ja lainsäädännön välinen suhde ei ole käytännön näkökulmasta yksinkertainen, sillä lastensuojelussa työskentelevien ammattilaisten täytyy tehdä haastavaa ja kuormittavaa työtä niukoilla resursseilla, ja samaan aikaan hallita suuri määrä lakipykälää ja pyrkiä samalla päivittämään tietojaan muuttuvasta ja tarkentuvasta lainsäädännöstä ja soveltamisohjeista. Toisaalta toiminnan lainmukaisuuskaan ei välttämättä aina takaa oikeudenmukaisuutta, vaan huomiota pitäisi kiinnittää myös sosiaalityön ja lastensuojelun eettisyyden ja muiden periaatteiden toteutumisen merkitykseen (Nyrhinen 2016, 64).

Tässä tutkielmassa kiinnostuksen kohteena on problematiikka, joka liittyy lastensuojelulaitosten arjen ja käytäntöjen arviointiin juridisten silmälasien läpi. Laitosarjella tarkoitan laitosten jokapäiväistä elettyä ja koettua todellisuutta, ja siihen sisältyvillä laitostyöskäytännöillä tarkoitan lastensuojelulaitosten käytössä olevia kirjallisia ja kirjoittamattomia sääntöjä ja muita totuttuja toimintatapoja. Tässä tutkielmassa tarkastelun kohteena ovat eduskunnan oikeusasiamiehen erityisesti koulukoteihin kohdistuneet tarkastukset, joita oikeusasiamies on tehnyt vuosina 2018–2020 kolme. Aineistona käytän näistä tarkastuksista julkaistuja pöytäkirjoja, joiden analyysin kautta tutkielma tarkastelee sitä, miten laitoksia ja niiden toimintaa tarkastellaan oikeudellisen diskurssin, laillisuusvalvonnan ja eduskunnan oikeusasiamiehen institutionaalisen tehtävän näkökulmasta. Vaikka oikeusasiamiehen laintulkinnat ovat oikeuslähteen ominaisuudessa merkittäviä ja niillä on konkreettisia seurauksia, tutkimuksen tarkoituksena ei ole keskittyä oikeusasiamiehen yksittäisiin näkemyksiin laitosten toiminnan lainmukaisuudesta tai lainvastaisuudesta, vaan huomio kiinnitetään enemmänkin siihen, millainen tarkastuspöytäkirjojen sisäinen logiikka on ja miten niissä kerätään, esitetään ja hyödynnetään tietoa tarkastettavasta laitoksesta ja laitosarjesta.

Tutkielmani aluksi esittelen tutkimusaiheeseeni liittyvää teoreettista viitekehystä. Luvussa kaksi tarkastelen sijaishuoltoa lastensuojelun suojelutehtävän näkökulmasta. Käsittelen laitoshoidtoa sekä osana palvelujärjestelmää että julkisena kotina, jossa sijoitetut lapset ja nuoret elävät arkeaan. Otan myös lähempään tarkasteluun kasvattamisen ja rajoittamisen välisen rajankäynnin sekä rajoitustoimenpiteiden oikeudellisen taustan. Vaikka Asgeir Falch-Eriksenin ja Elisabeth Backe-Hansenin (2018a, v) mukaan ammatillisen lastensuojelun teorisointi ja käytännön kehittäminen ihmisoikeusperustalle on haastavaa ja niin sanotusti lapsenkengissä, tarkastelen toisessa teorialuvussa lastensuojelun oikeussuhdetta joidenkin keskeisten kirjallisuuslähteiden ja teoretisointiyritysten näkökulmasta. Avaan oikeudellistumista käsitteenä sekä tarkastelen sen merkitystä pääasiassa

lastensuojelun näkökulmasta, sekä keskityn tarkemmin lapseen oikeuksien haltijana lastensuojelussa. Tämän jälkeen tarkastelen lastensuojelusta ja sen oikeussuhteesta käytävää keskustelua virheiden, epäkohtien ja kritiikin näkökulmasta. Lisäksi käyn läpi lastensuojelun sijaishuollon valvontaa ja eduskunnan oikeusasiamiehen toimintaa. Luvussa neljä käyn läpi tutkimuksen toteutusta tutkimustehtävän ja -kysymysten asettamisen lisäksi esittelemällä tutkielman metodologista ja menetelmällistä taustaa sekä avaamalla tutkimusaineistoa, aineiston analyysiprosessia ja eettisiä kysymyksiä. Analyysin tuloksia esittelen luvuissa viisi, kuusi ja seitsemän. Tutkielman lopussa on johtopäätös- ja pohdintaluku.

2 Lastensuojelun sijaishuollon suojelutehtävä

Suomalaiseen hyvinvointivaltioon ja lastensuojelujärjestelmään on perinteisesti liitetty ominaispiirteinä muun muassa lasten ja perheiden universaalit palvelut sekä vapaaehtoisuuden perusteella annetut, riskiperheisiin kohdistetut ja koteihin tuodut lastensuojelupalvelut lapsen kodin ulkopuolelle sijoittamisen sijaan (Pösö ym. 2014). Tarja Pösö ja kumppanit (2014) ovat tarkastelleet artikkelissaan pohjoismaisen hyvinvointivaltion sekä tanskalaisen, suomalaisen ja norjalaisen lastensuojelujärjestelmän suhdetta toisiinsa. Siitä huolimatta, että nämä järjestelmät korostavat perheen säilyttämisen tärkeyttä ja lapsikeskeisen orientaation ideologia on kasvava trendi, on kaikissa kolmessa maassa suuri määrä kodin ulkopuolelle sijoitettuja lapsia ja näillä lapsilla on suhteessa vertaasiinsa enemmän ongelmia aikuiselämässä sijoituksen jälkeen (emt.). Pösön ja kumppaneiden (2014, 485) mukaan lapsikeskeisessä orientaatioissa lapsi nähdään samanaikaisesti sekä lapsena tässä hetkessä että tulevaisuuden aikuisena, jolloin tästä normatiivisesta asemasta katsottuna järjestelmän tulee turvata tasa-arvoiset mahdollisuudet hyvään elämään niin nykyisyydessä kuin tulevaisuudessakin. Lisäksi lapsikeskeinen orientaatio korostaa lapsen asemaa itsenäisenä subjektina, jonka tarpeet ja näkemykset täytyy ottaa huomioon, sekä sitä, että yksilölliset oikeudet kuuluvat samassa suhteessa lapsille kuin aikuisillekin. (Emt.)

Lastensuojelun peruspilari on lapsen oikeus suojeluun, joka aktivoituu erityisesti silloin, kun lapsen kehitys ja hyvinvointi ovat uhattuina (Hakalehto 2016, 40). Lastensuojelun suojelutehtävällä tarkoitetaankin niitä lastensuojelun toimia, joilla turvataan lapsen oikeus turvalliseen kasvuympäristöön, tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen sekä erityiseen suojeluun (LSL 417/2007, 1 §). Lapsen turvallisen ja tasapainoisen kehityksen lisäksi lastensuojelun tarkoitus on suojella sitä, että kaikki lapsen oikeudet toteutuvat myös sijaishuollossa (Hakalehto 2016, 40). Tässä luvussa tarkastelenkin sitä, miltä lastensuojelun suojelutehtävä näyttää sijaishuollon

kontekstissa ja millainen paikka sijaishuollolla ja erityisesti laitoshoidolla on suomalaisessa lastensuojelujärjestelmässä. Lisäksi kiinnitän huomiota suojelutehtävän toteuttamiseen rajoittamisen ja kasvattamisen välistä rajankäyntiä koskevan keskustelun, lainsäädännön ja tutkimuksen näkökulmasta. Koska tarkastelun kohteena on koulukodit ja laillisuusvalvonta nimenomaisesti suomalaisessa kontekstissa, tämä luku pohjautuu pitkälti kotimaisiin lähteisiin ja tutkimuksiin.

2.1 Laitushoito ja koulukoti palvelujärjestelmässä ja julkisena kotina

Lastensuojelun suojelutehtävän puitteissa viranomaiset toimivat ja suojelevat lasta tilanteissa, jotka poikkeavat jollain tavalla normaaleina pidetyistä olosuhteista. Esimerkiksi perheen ristiriidat, vanhempien jaksamattomuus tai päihdeongelma, lapsen vaikeudet koulunkäynnissä, fyysinen sairaus tai viivästynyt kehitys voivat aiheuttaa suojelun tarvetta. Lastensuojelun tarkoituksena on toteuttaa lapsen oikeus mahdollisimman hyvään elämään olosuhteissa, jotka ovat vakiintuneet, turvalliset ja hänen hyvinvointiaan, kehitystään ja muita oikeuksiaan edistävät. (Hakalehto 2016, 40–41, 57.) Huostaanotto ja sijaishuoltoon sijoittaminen onkin yksi niistä hallinnan eli käyttäytymisen ohjaamisen tavoista, joilla suojellaan tai pyritään suojelemaan lapsia ja turvaamaan edellä mainitut lapsen kasvun ja kehityksen turvaavat olosuhteet (ks. Harrikari 2019, 16). Pösön (2016, 9) mukaan huostaanottoa voidaan tarkastella eri näkökulmista, joita ovat muun muassa institutionaalinen, ammatillinen, kokemuksellinen ja kulttuurisia esityksiä korostava näkökulma. Jokainen näkökulma lähestyy aihetta eri suunnasta ja ne ovat itsessään rajallisia, mutta ne kuvaavat omalta osaltaan huostaanoton kompleksisuutta. Institutionaalinen näkökulma korostaa lastensuojelun ja huostaanoton kiinnittyneisyyttä palvelujärjestelmään ja lainsäädäntöön, tarkemmin lastensuojelulakiin, kun taas ammatillisesta näkökulmasta huostaanotto näyttää eri asiantuntijoiden ja ammattilaisten tekemisenä ja toimintana. Kokemuksellinen ulottuvuus puolestaan tuo esiin huostaanoton elettyä ja koettua todellisuutta huostaanotetun lapsen tai nuoren ja hänen läheistensä näkökulmasta. Myös median ja kulttuurin luomilla kuvilla lastensuojelusta on suuri merkitys, kun tarkastellaan sitä, millaisia näkemyksiä ihmisillä on yleisesti lastensuojelusta ja sen ilmiöistä ja interventioista. (Emt., 9–11.)

Kun vanhempi tai vanhemmat eivät jostain syystä kykene täyttämään huolenpito- ja kasvatustehtävänsä tavalla, jonka yhteiskunta hyväksyy, voidaan lapsi ottaa huostaan, jolloin hänen hoitonsa ja kasvatuksensa järjestetään sijaishuollossa. Käytännössä sijaishuoltoon sijoittaminen tarkoittaa lapsen sijoittamista kodin ulkopuolelle. (Enroos 2016, 224; Pösö 2016, 11.) Sijaishuoltoa voidaan toteuttaa perhehoidossa, ammatillisessa perhekodissa, lastensuojelulaitoksessa tai muussa

lapsen tarpeen mukaisessa hoidossa (LSL 417/2007). Lastensuojelulakiin (417/2007, 50 §) kirjattiin vuonna 2012, että lapsi on sijoitettava pääasiassa perhehoitoon, ja sijoitus voidaan tehdä lastensuojelulaitokseen, mikäli on tarve ammatilliselle osaamiselle esimerkiksi lapsen oireilun haastavuuden vuoksi. Perhehoidon priorisoinnin taustalla on muun muassa ajatus siitä, että laitossijoitus ei tarjoa lapselle mahdollisuutta pysyviin ihmissuhteisiin niissä määrin kuin sijaisperheet pystyvät. Lisäksi taloudellisesti katsottuna laitossijoitus on kalliimpi vaihtoehto kunnalle. (LSL 417/2007, 50 §; hallituksen esitys HE 331/2010; Pösö 2011, 119; Laakso 2013, 16.) Nykyjärjestelmässä laitoshoidon tarjotaan lastenkodeissa, koulukodeissa ja muissa näihin rinnastettavissa lastensuojelulaitoksissa, ja niitä ylläpitävät pääasiassa valtio, kunnat ja yksityiset yhteisöt (THL 2020a).

Sijaishuollon eri muotojen, perhehoidon ja laitoshoidon, välinen ero perustuu pääasiassa siihen, että ne vastaavat erilaisiin tarpeisiin sekä niillä on erilaiset mahdollisuudet soveltaa lastensuojelulain mukaisia rajoitustoimenpiteitä. Lainsäädännön näkökulmasta sijaishuolto paikan tulee vastata sijoituksen perusteena mainittuihin ongelmiin ja tarpeisiin, paikan sopivuus on arvioitava tapauskohtaisesti eivätkä esimerkiksi taloudelliset seikat saa vaikuttaa sijaishuolto paikan valintaan. (Saastamoinen 2016, 136.) Voidaankin pohtia sitä, onko lainsäädännön ja käytännön välillä tässä suhteessa ristiriitaa, sillä taloudellista näkökulmaa käytetään perusteluna tietyn sijaishuollon muodon priorisoinnille (Laakso 2013, 16), vaikka edellä mainitun mukaisesti näin ei saisi tehdä. Käytännössä sijaishuolto paikan valinta näyttäytyy tasapainoiluna eri osapuolten, kuten lapsien, vanhempien, ammattilaisten ja palveluntuottajien, näkemysten välillä. Haasteita sijaishuolto paikan valintaan aiheuttavat muun muassa aikaresurssit, sijaishuollon yksityistyminen ja tarpeita vastaavien sijaishuolto paikkojen puute. (Laakso 2013, 9.) Kodin ulkopuolelle sijoitettuja lapsia ja nuoria oli vuonna 2019 yhteensä 18 928, mikä tarkoittaa 1,5 prosenttia väestön 0–20-vuotiaista. Laitoshoidon sijoitettuna oli 40,5 prosenttia kaikista kodin ulkopuolelle sijoitetuista. (THL 2020b, 1, 51.)

Sijaishuollossa puututaan lapsen perus- ja ihmisoikeuksiin, ja sijaishuollon toteuttamiseen liittyykin merkittävää julkisen vallan käyttöä. Julkista valtaa sijoituksen aikana käyttävät niin lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä kuin sijaishuolto paikkakin. (Saastamoinen 2016, 134, 137.) Kun huostaanotettu lapsi sijoitetaan sijaishuoltoon, kiinnittyvät arjen tapahtumat vahvasti sijaishuolto paikkaan, mutta lastensuojelulain (417/2007, 13b §) mukaisesti nimetyllä lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä on silti merkittävä rooli sijaishuollon toiminnassa ja sijoitetun lapsen elämässä. Käytännössä lapsen asioista vastaaminen tarkoittaa muun muassa erilaisten päätösten tekoa liittyen esimerkiksi lapsen itsemääräämisoikeuden rajoittamiseen, tiedonvaihtoa sijaishuolto paikan kanssa ja sijaishuolto paikan tukemista ja arvioimista (Helavirta 2016, 214–221). Erityisen tärkeää on

kiinnittää huomio siihen, että lapsen asioista vastaava ja lapsen sijoittanut sosiaalityöntekijä on omalta osaltaan vastuussa sijaishuoltopaikan valvonnasta sijoittaneen kunnan edustajana (LSL 417/2007, 79 §).

Sijaishuoltopaikat ovat niin sanottuja julkisia koteja, joka käsitteenä kuvaa niiden sijaintia julkisen järjestelmän ja henkilökohtaisen elämän kohtaamispaikassa (Enroos 2016, 228; Eronen & Laakso 2017, 143). Institutionaalista näkökulmasta sijaishuoltopaikkojen toimintaa kehystävät niin yhteiskuntapoliittiset, organisatoriset, lainsäädännölliset kuin palvelusopimuksiinkin liittyvät reunaehdot (Enroos 2016, 229). Sijaishuollon keskiössä on lapsen kasvatuksen, hoidon ja kasvuolojen järjestäminen, josta ammatillisuusnäkökulmasta sijaishuollon toimijat ovat julkisina huoltajina vastuussa (Enroos 2016, 224; Pösö 2016, 21). On kuitenkin huomattava, että tiedot sijaishuollon työntekijöistä ovat niukkoja, sillä esimerkiksi työntekijöiden koulutustaustoista ei ole olemassa valtakunnallisia tilastoja (Eronen & Laakso 2017, 145). Sijaishuollon julkisen tehtävän ja ammatillisuuden näkökulmien lisäksi sijaishuoltotyöhön kuuluu myös kotoisuuden, arjen ja tavanomaisuuden näkökulmia. Toisin sanoen sijaishuollon arjessa yhteensovitetään lapsen tai nuoren henkilökohtaista elämää sijaishuollon julkiseen tehtävään, jolloin myös kokemuksellinen näkökulma korostuu, kun sekä lapsen tai nuoren että hänen läheistensä täytyy sopeutua sijaishuoltopaikan tuottamiin uudenlaisiin tapoihin ja reunaehtoihin. (Enroos 2016, 253, 248–249.) Sen lisäksi, että työntekijöiden täytyy huolehtia lapsen oikeuksien toteutumisesta, lapsi tai nuori tulisi pystyä kohtaamaan yksilönä, ja myös muut sijoitetut lapset sekä heidän vanhempansa vaativat huomiota (Eronen & Laakso 2017, 154).

Keväällä 2019 toteutettiin kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten ja nuorten hyvinvointia ja palvelukokemuksia tarkasteleva tutkimus osana Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen toteuttamaa Kouluterveyskyselyä (Ikonen ym. 2020). Kun kyselyn tuloksia verrattiin muihin ikätovereihin, huomattiin esimerkiksi, että sijoitettujen lasten elämäntyytyväisyys, terveydentila ja mielen hyvinvointi olivat verrokkeja heikompia. Lisäksi sijoitetut nuoret käyttivät useammin tupakkatuotteita sekä päihteitä. (Emt., 1.) Jotain sijoitettujen lasten oloista ja elämästä kertoo myös se, että on huomattu, että huostassa olleiden lasten ja nuorten koulutustaso jää vertaisiaan huonommalle tasolle, vaikkakin ryhmän sisäisiä eroja on esimerkiksi riippuen sijoituspaikasta, sukupuolesta ja siitä, minkä ikäisenä lapsi tai nuori on sijoitettu (Heino & Johnson 2010).

Tässä tutkielmassa tarkastelun kohteena ovat erityisesti koulukodit. Koulukoti-instituutiolla on Suomessa yli satavuotinen historia, jonka juuret ulottuvat Kylliälän kasvatuslaitoksen perustamiseen vuonna 1829. Elina Pekkarinen (2017b, 8–9) on tehnyt koulukotien asemasta ja tehtävästä selvityksen, jonka mukaan koulukotien perustehtävä on pysynyt samana vuodesta ja

vuosikymmenestä toiseen, vaikka muutoksia on tapahtunut niin toimintakäytännöissä kuin laajemmissa yhteiskunnallisissa rakenteissa ja ideologioissakin. Koulukoteja yhdistävät pitkä historia, hallinnolliset ja fyysiset rakenteet, henkilöstön osaaminen, hoidon sisältöjen samankaltaisuus ja erityiskoulu, joka toimii oman opetusluvan turvin, ja näin ne muodostavat omaleimaisen, ja usein viimesijaisen, instituution suomalaisen lastensuojelun kentällä (emt., 163). Pekkarisen (2017b, 40–41) selvityksen mukaan koulukotien viimesijaisuus tarkoittaa käytännössä sitä, että koulukoteihin sijoitettuja lapsia ei ole voitu hoitaa muualla. Käytännön kasvatustyö puolestaan näyttäytyy koulukodeissa muun muassa yksilöllisen hoidollisen kokonaisuuden luomisena, vuorovaikutussuhteen rakentamisena sekä kasvatustyön jakamisena eri työntekijöiden ja myös koulun ja perheen kesken (emt.). Koulukodit toimivat niin sosiaali- ja terveysalan, erityisopetuksen kuin psykiatrisenkin hoitojärjestelmän rajapinnoilla ja välissä, mutta niiden paikka ja asema suhteessa muihin palveluntuottajiin ei kuitenkaan aina ole selkeä (Pösö 2004, 122–124; Pekkarinen 2017a, 41, 163).

Pekkarisen (2017b, 35) selvityksen mukaan koulukodeissa hoidettavat lapset ja nuoret ovat usein moniongelmaisia, heillä on taustallaan useita sijaishuoltopaikan vaihdoksia ja lisäksi he usein tarvitsevat tukea niin ikään koulunkäyntiin. Pösö (2004, 118–124) on puolestaan havainnut tutkimiansa koulukoteihin sijoitettujen lasten ja nuorten kokemuksista, että koulukodeissa huolehdittavien normeja rikkovien ja rikkoneiden nuorten elämää kuvaavat vaihtoehdottomuus, näkymättömyys, kuulumattomuus ja sivuun jääminen. Pekkarinen (2017c) on toisaalla haastatellut koulukodista aikuistuneita ja kartoittanut heidän kokemuksiaan lastensuojelusta, ja tarkemmin siihen liittyvistä interventioista, kohdatuista ihmisistä ja heidän omasta asemastaan. Pekkarisen (2017c, 192) mukaan koulukoteihin sijoitettuna olleet lapset kuvasivat elämäänsä ja asemaansa leimanneen turvattomuuden ja omaehtoisuuden jo ennen sijoitusta. Tähän turvattoman ja erilaisen lapsen positioon sekä koulukodissa syntyneeseen koulukotinuoren positioon liittyivät kokemukset turvattomuudesta, kohtaamattomuudesta, erilaisuudesta, epätietoisuudesta, vaikutusvallan puutteesta, laiminlyönnistä ja epäluottamuksesta (emt.). Koulukotisijoituksiin voi Pekkarisen (2017b, 76) liittyä vahvaa tahdonvastaisuutta, ja koulukodeissa on valta käyttää myös rajoitustoimenpiteitä. Lastensuojelu ja laitoshoido ovatkin toistuvan kritiikin kohteita, milloin niiden liiallisesta puuttumisesta ja milloin niiden kontrollin puutteesta johtuen. Erityisesti koulukotien kontrollikäytännöt ovat jatkuvan arvostelun kohteena, ja niiden vuosikymmenten saatossa kohtaama laitoskritiikki vaikuttaa vielä tänäkin päivänä koulukotien julkisuuskuvaan (Pekkarinen 2017a, 163).

Suomen seitsemää koulukotia yhdistää niiden rakenteiden näkökulmasta pääasiassa lainsäädännön määrittämät puitteet, kun taas poikkeavuutta aiheuttavat muun muassa niiden organisaatorakenteet

ja rahoitus. Suomen koulukodeista viisi on valtion ylläpitämiä ja kaksi yksityisten tahojen ylläpitämiä. Valtion koulukoteja ja niiden toimintaa säätelee oma lakinsa, jonka mukaisesti ne toimivat Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen alaisina, ja niitä valvovat Valtion koulukotien johtokunnan lisäksi aluehallintovirastot sekä eduskunnan oikeusasiamies, joista kaksi jälkimmäistä valvovat myös yksityisiä koulukoteja. (Pekkarinen 2017b, 25.) Julkinen sektori tuottaa enää vain pienen osan sijaishuollon palveluista, ja markkinaistuminen ja yksityisen sektorin mukaantulo sijaishuollon kentälle onkin vaatinut sijaishuoltoa järjestäviltä kunnilta yhä enemmän esimerkiksi hankintalainsäädännön ja kilpailuttamistoiminnan periaatteiden tuntemista (esim. Hoikkala & Lavikainen 2015, 8). Lisäksi yksityistämisellä on suuri merkitys lapsen oikeuksien ja niiden toteutumisen näkökulmasta (Hakalehto 2016, 57). Yksityisten sosiaalihuollon ympärivuorokautisten palvelujen tuottajien täytyy hakea toiminnalleen lupa joko aluehallintovirastolta tai Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksesta eli Valviralta. Luvan myöntämiseksi arvioidaan yksikön toimitiloja ja varusteita sekä esimerkiksi henkilöstön riittävyyttä, ja yksikön on lisäksi laadittava omavalvontasuunnitelma. Lupamenettely perustuu lakiin yksityisistä sosiaalipalveluista (922/2011).

2.2 Lastensuojelulaitosten arjesta

Pösö (2004, 121–122) esittää, että koulukodin perusluonteeseen kuuluu perustavanlaatuisen ristiriita, joka syntyy muun muassa sen sisällä ja ulkopuolella olevista monimutkaisista ja muuttuvista sosiaalisista suhteista, elämänhistorioista ja odotuksista. Pösön mukaan laitos voi kuitenkin tarjota rajoittamisen lisäksi mahdollisuuden erilaiseen toimijuuteen sekä turvaa ja suojaa. Arkiset tilanteet sijaishuollossa ovat merkityksellisiä, sillä niissä ”tuotetaan sijoitetuille lapsille kokemuksia joko hyvinvoinnista, jatkuvuudesta ja välittämisestä tai ennustamattomuudesta, leimaamisesta ja kaltoinkohtelusta” (Eronen & Laakso 2017, 156). Esimerkiksi ruokailutavat ja ruokaan liittyvät säännöt voivat olla helposti ohitettava asia, vaikka laajemmin tarkasteltuna sen sosiaalinen ulottuvuus ja kiinnittyneisyys hoivan periaatteisiin ovat sijaishuollon arjessa keskiössä (Punch ym. 2012, 1250).

Pösö (2004, 116) on lisäksi kuvannut koulukodin arjen rytmin ja tapahtumien olevan nopeita siitä huolimatta, että se tilana pysyy melko samana päivästä toiseen. Arjen nopea rytmi ja muuttuvat tilanteet voivat näkyä laitosarjessa esimerkiksi siten, että nopeasti ohi menneet tilanteet unohdetaan suhteellisen pian (emt., 106–107). Vaikka sijaishuoltotyön ajatellaan olevan suunnitelmallista hoiva- ja kasvatustyötä, vaativat nopeasti muuttuvat tilanteet työntekijöiltä tilannekohtaista harkintaa, tilannetajua ja tilannetietoisuutta. Mikäli säännöistä joustetaan liikaa, horjuttaa se johdonmukaista kasvatusta sekä aiheuttaa hankalia tilanteita muille työntekijöille. (Eronen & Laakso 2017, 156).

Ammatillisuuden näkökulmasta sijaishuoltotyön haastavuus paikantuukin julkisen tehtävän ja arkisen hoito- ja kasvatustyön yhteensovittamiseen, organisatorisiin muutoksiin, vastuukysymysten haasteisiin ja tilanteiden jatkuviin muutoksiin. Haasteena voidaan myös pitää joissain tapauksissa esimiestyön puutteita, jolloin esimerkiksi työkavereiden vertaistuki voidaan kokea mielekkäämpänä tapana hankkia tukea esimiehen kanssa puhumisen sijasta. Lisäksi työn tuloksellisuuden mittaamisen koetaan vievän aikaa sijaishuoltotyön keskeiseltä sisällöltä ja heikentävän työn laatua muun muassa eettisyyden näkökulmasta ja suhdeperusteisuuden kustannuksella. (Emt., 148, 157–158.)

Kirsi Pollari ja Liisa Murto (2016, 222) ovat huomauttaneet vuonna 2016, että YK:n lapsen oikeuksien komitea on kiinnittänyt huomiota siihen, että Suomessa sijaishuollossa elävien lasten elinoloista ei ole olemassa riittävästi tietoa. Joitain yrityksiä paikata tätä aukkoa on kuitenkin tehty esimerkiksi lastensuojelulaitoksiin kohdistuneiden etnografisten, vaikkakin jo aikaa nähneiden, tutkimusten avulla, jolloin on saatu tietoa siitä, mitä laitosten sisällä tapahtuu. Pösön (2004) koulukotietnografian tuloksia onkin hyödynnetty pitkin tämän tutkielman taustoitusta. Riitta Laakso (2009) puolestaan on tutkinut väitöskirjassaan etnografian keinoin lastenkotityötä ja -arkea. Laakson aineisto on kerätty kahdesta lastenkodista ja se koostuu kenttäjaksolla kerätyistä havainnoista sekä työntekijöiden haastatteluista, lapsikohtaisista päivittäisraporteista ja muusta lastenkotien toimintaan liittyvästä aineistosta. Vaikka Laakso (2009, 15) korostaakin tutkimuksensa kohdistuvan perhehoidon tai koulukotien sijasta lastenkoteihin, nostan esiin keskeisimpiä hänen esiin tuomiaan seikkoja lastensuojelulaitosarjesta, sillä Laakson tutkimus on tärkeä ja erityislaatuinen katsaus laitoksissa tehtävään työhön ja arkeen, vaikka konteksti ei olekaan täysin sama kuin tässä tutkielmassa. Laakso (2009, 56) on tarkastellut lastenkotityötä erityisesti työntekijöiden toiminnan näkökulmasta konkreettisissa tilanteissa lastenkodin arjessa.

Laakso (2009) on jakanut tutkimuksessaan lastenkotityön neljään eri ulottuvuuteen: arkiseen huolenpitoon, lasten kanssa tehtävään työhön, vanhempien kanssa tehtävään työhön sekä lastenkotityön hankaliin aiheisiin. Laitostyö arkisena huolenpitona liittyi jokapäiväisiin, toistuviin ja jopa itsestään selviin arjen rutiineihin ja arjen pyörittämiseen, mikä tarkoitti käytännössä esimerkiksi kaupassakäyntiä tai vaatehuoltoa. Tästä näkökulmasta arki lastenkodeissa näyttäytyi erilaisina rytmityksinä, kuten päivittäisinä tai viikoittaisina tehtävinä ja tilanteina, ja eri huolenpitotehtäviä oli jaettu eri tavoin työntekijöiden kesken. Arkinen huolenpito ei kuitenkaan ole aina sujuvaa, vaan arki näyttäytyi usein jännitteisenä ja yllättäviä muutoksiakin sisältävänä. (Emt., 114–130.) Lasten kanssa tehtävän työn näkökulmasta lastenkotityö puolestaan näyttäytyi kasvatuksena, kontrollointina, lasten arviointina, lasten kuulemisena ja lasten kokemuksia tavoittelevana kanssakäymisenä. Tällöin keskeiseksi tekijäksi nousee lapsen yksilöllinen huomiointi, mikä myös tarkoittaa lapsen toimijuuden

korostamista pelkän toiminnan kohteena olemisen sijaan. (Emt., 180.) Myös vanhemmat olivat läsnä lastenkotityössä, jolloin puolestaan työntekijöiden tehtävänä oli vanhemmuuden arviointi, säätely, kontrollointi, ohjaaminen sekä vanhemman kasvatuskumppanina toimiminen sekä vanhemmaksi houkuttelevuus (emt., 221). Keskeisenä osana lastenkotityöhön liittyivät myös asiat, aiheet ja kokemukset, jotka olivat jollain tavalla hankalia esimerkiksi emotionaalisuuden vuoksi (emt., 225). Hankaluutta aiheuttivat niin loukatun lapsuuden läsnäolo, heikosti määrittyvä ammatillisuus kuin lastenkotityön yllätyksellisyyskin. Nämä hankalat aiheet olivat sellaisia, jotka menivät niin sanotusti työntekijöiden ihon alle. (Emt., 248.) Lopuksi Laakso (2009, 253) kuvaakin lastenkotityön olevan konkreettista, usein haastavaakin, lapsista huolehtimista ja lasten kanssa yhdessä elämistä. Laakso arvioi lastenkotityön laadun olevan yhteydessä pitkälti lasten ja työntekijöiden kohtaamisiin arjessa sekä arjen rutiinien sujumiseen. Laakso myös huomauttaa, että arjen rutiinit ja kohtaamiset voivat parhaimmillaan voimaannuttaa lasta, mutta ne voivat olla myös luonteeltaan nöyryyttäviä. (Emt.)

2.3 Rajoittaminen ja kasvattaminen laitoksessa

Ajoittain sijoitettujen lasten ja nuorten käytös voi aiheuttaa vaaran sekä heille itselleen että muille lapsille, nuorille ja työntekijöille, jolloin lastensuojelun suojelutehtävää voidaan toteuttaa laitoksissa rajoittamalla lapsia ja nuoria. Suomalaisessa järjestelmässä ei ole varsinaisia suljettuja laitoksia, vaan käytännön laitostoiminnassa rajoittamista toteutetaan rajoittamistoimenpiteillä, vaikkakin lastensuojelulain (417/2007, 71–73 §) mukainen erityinen huolenpito muistuttaa joissain määrin käytännöiltään suljetun laitoshoidon periaatteita (ks. Pösö ym. 2010; Huhtanen & Pösö 2018; Hoikkala 2020, 30). Rajoitustoimenpiteiden käytön tavoitteena on turvata lapsen vahvempia perusoikeuksia rajoittamalla jotakin toista perusoikeutta, ja käytännössä niillä varmistetaan huostaanoton tarkoituksen toteutuminen tai suojataan lasta itseään tai muuta henkilöä. (Saastamoinen 2016, 151.) Tällä hetkellä lastensuojelulain (2007/417, luku 11) mukaisia rajoitustoimia sijaishuollossa ovat:

- 1) yhteydenpidon rajoittaminen, 62–63 §
- 2) aineiden ja esineiden haltuunotto, 65 §
- 3) henkilöntarkastus, 66 §
- 4) henkilönkatsastus, 66a §
- 5) omaisuuden, lähetysten ja tilojen tarkastaminen ja lähetysten luovuttamatta jättäminen, 67 §
- 6) kiinnittäminen, 68 §
- 7) liikkumisvapauden rajoittaminen, 69 §

- 8) luvatta laitoksesta poistuneen lapsen palauttaminen, 69a §
- 9) eristäminen, 70 §, sekä
- 10) erityinen huolenpito, 71–73 §

Näitä rajoitustoimenpiteitä saa kohdistaa vain huostaanotettuihin ja kiireellisesti sijoitettuihin lapsiin ja nuoriin lastensuojelulaitoksissa, poikkeuksena yhteydenpidon rajoittaminen perhehoidossa (LSL 417/2007, 61 §). Lastensuojelulaki edellyttää, että rajoitustoimenpide on lapsen edun ja lapsen iän ja kehitystason mukainen, perusteltu ja tarkoitukseen sopiva, sen käyttäminen on välttämätöntä lapsen itsensä tai muiden turvallisuuden vuoksi, lapsen mielipide on selvitetty eivätkä muut keinot sovellu tilanteeseen. Näiden lisäksi rajoitustoimenpiteitä ei saa käyttää rangaistuksena eikä niistä saa koitua vahinkoa tai haittaa. (LSL 417/2007, 61a §.) Kun rajoitustoimenpiteiden käytöstä päätetään, tulisi niissä suosia perus- ja ihmisoikeusmyönteistä laintulkintaa (Pollari & Murto 2016, 200) sekä soveltaa lievimmän puuttumisen periaatetta eli valita se toimenpide, joka rajoittaa lapsen itsemääräämisoikeutta tai muuta perusoikeutta vähiten (Saastamoinen 2016, 154). Vuonna 2019 lastensuojelulakiin (417/2007, 61 b §) lisättiin myös säädös hyvää kohtelua koskevista suunnitelmista, jollainen jokaisen lastensuojelulaitoksen täytyy laatia osaksi niiden omavalvontasuunnitelmaa. Lastensuojelulaki (417/2007, 74 §) myös velvoittaa lastensuojelulaitokset kirjaamaan keskeiset tiedot käytetyistä rajoitustoimenpiteistä ja rajoittamistilanteista ja lähettämään nämä kirjaukset lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle. Pykälässä 74 sosiaalityöntekijä velvoitetaan näiden tietojen perusteella arvioimaan lapsen kokonaistilanne, lapselle sopivan ja riittävän hoidon ja palvelujen tarve sekä vastaavatko sijaishuoltoapaikan henkilöstön määrä ja osaaminen sekä tilat lapsen tarpeita. Yleisten periaatteiden lisäksi lastensuojelulaissa säädetään kunkin rajoitustoimenpiteen tarkemmasta toimeenpanosta ja päätöksentekotahosta.

Rajoitustoimenpiteiden käytössä keskeinen periaate on se, ettei niitä ole tarkoitus käyttää kaikkiin arjessa eteen tuleviin tilanteisiin eikä niihin pitäisi joutua turvautumaan usein (Saastamoinen 2016, 151–152), minkä vuoksi sijaishuoltotyössä olisi tärkeää korostaa lapsen ja henkilökunnan välistä luottamuksellisuutta ja avoimuutta vallan ja kontrollin korostamisen sijaan (Tarkkinen & Forsberg 2013, 668). Rajoitustoimenpiteitä ei voi perustella esimerkiksi tavanomaisella tai normaalilla käytännöllä vaan niiden käyttäminen vaatii sen, että lastensuojelulain edellytykset täyttyvät (Saastamoinen 2016, 154). Kuten aiemmin tutkielmassa on tuotu esille, rajoitustoimenpiteiden käyttöön ja päätöksentekoon liittyy kuitenkin ongelmia. Lakimies Kati Saastamoisen (2016, 152) mukaan lainsäädäntö ja normit ovat kuitenkin pääsääntöisesti arkeen sopivia ja arjen eri tilanteisiin sovellettavissa olevia. Saastamoisen (2016, 152) tulkinta on, että lastensuojelussa käytetään liikaa

aikaa ja voimavaroja siihen, että etsitään puutteita ja epäkohtia lainsäädännöstä sekä mietitään sitä, missä tilanteissa niitä on mahdoton soveltaa tai kuinka niiden osalta lakia ei tarvitsisi noudattaa.

Sekä laitoksen koolla että erikoistumisella esimerkiksi vaikeahoitoisiin ryhmiin voi olla vaikutusta siihen, millaisia rajoitustoimenpiteitä ja kuinka paljon niitä laitoksessa käytetään (Tarkkinen & Forsberg 2013, 663). Hanna Tarkkinen ja Hannele Forsberg (2013) ovat tarkastelleet lastensuojelun rajoitustoimenpiteitä 56 lastensuojelulaitoksen toimittamien 600 rajoitustoimenpidepäätöksen valossa. Tutkimusaineistossa eniten käytettyjä rajoitustoimenpiteitä olivat omaisuuden ja lähetysten tarkastukset, kiinnipidot, henkilönkatsastus ja -tarkastus sekä liikkumisvapauden rajoittaminen. Toisaalta arvioon näiden rajoitustoimenpiteiden käytön laajuudesta vaikuttaa huomio siitä, että esimerkiksi kaikkia kiinnipitoja ei oltu kirjattu eikä niistä oltu tehty lainmukaisia päätöksiä. (Emt., 664.) Vuoden 2019 Kouluterveyskyselyssä puolestaan noin puolet lastensuojelulaitoksissa asuvista nuorista raportoi olleensa yhteydenpidon ja liikkumisvapauden rajoittamisen sekä kiinnipitämisen kohteena (Ikonen ym. 2020, 27.) Tarkkisen ja Forsbergin (2013, 664) tutkimuksessa kävi ilmi, että on olemassa toistuvia ja tavanomaisena pidettyjä tilanteita, joihin puututtiin rajoitustoimenpiteillä. Nämä tilanteet liittyivät lasten karkaamisiin laitoksesta, päihteisiin sekä tupakointiin, Eniten käytettyjä rajoitustoimenpiteitä päihteidenkäyttötilanteissa olivat henkilönkatsastukset muiden rajoitustoimenpiteiden ohella, kun taas karkaamistilanteissa hyödynnettiin eniten liikkumisvapauden rajoittamista. (Emt.)

Rajoitustoimenpiteitä perusteltiin Tarkkisen ja Forsbergin (2013, 665) tutkimissa rajoitustoimenpidepäätöksissä turvallisuuden takaamisella, kontrollia ja valvontaa vaativilla tilanteilla sekä ennakoinnilla ja rankaisemisella. Rankaisutarkoituksessa rajoitustoimenpiteitä käytettiin tilanteissa, joissa sijoitetulla lapsi oli käyttäytynyt huonosti, hän oli tupakoinut, valehdellut tai pitänyt hallussaan kiellettyjä aineita (emt.). Myös kouluterveyskyselyyn (Ikonen ym. 2020, 1) vastanneet lapset ja nuoret olivat kokeneet tullessa rangaistuksi sijaishuollossa, ja joka kolmas ei tiennyt rangaistuksen syytä tai oli ollut mukana joukkorangaistuksessa. Tarkkisen ja Forsbergin (2013, 666) tutkimuksessa havaittiin, että työntekijät oikeuttivat rajoitustoimenpiteiden käyttöä muiden asiantuntijoiden näkemyksillä sekä hyödyntämällä kielenkäyttöä, joka oli ilmaisultaan vahvaa. Oikeuttamista tehtiin sekä yksiselitteisellä oikeuttamisella (niukka ja toteava perustelu) että yksityiskohtaisella oikeuttamisella (pitkät ja tarkat tarinalliset perustelut). Jälkimmäiset perustelut tuovat Tarkkisen ja Forsbergin (2013, 666–667) mukaan esiin abstraktien juristien normien yhdistämisen yksittäisiin ja usein hyvin emotionaalisiin tilanteisiin laitosten arjessa. Jotta työntekijän vallankäyttöä ei häivyttäisi, pitäisi rajoitustoimenpiteiden perusteet kirjata riittävän

yksityiskohtaisesti eikä niinkään yksiselitteiseen oikeuttamiseen tukeutumalla. Lisäksi ammattieettinen perustelu tulisi tehdä näkyväksi kirjauksiin. (Emt.)

Yksi keskeinen ongelma rajoitustoimenpiteisiin liittyen on niiden ja tavanomaisten kasvatuskäytäntöjen välisen rajan hämäryys. Esimerkiksi Kouluterveyskyselyyn perustuvassa tutkimuksessa huomautettiin, ettei vastausten tulkinnassa voida olla varmoja siitä, viittasivatko kyselyyn vastanneet lapset ja nuoret kokemuksiinsa varsinaisista rajoitustoimista vai normaaleista kasvatuksellisista säännöistä (Ikonen ym. 2020, 28). Kasvatuksellisilla säännöillä ja rajoilla pyritään opettamaan lapsille sääntöjä ja vastuullisuutta, mutta kuten rajoitustoimenpiteitäkin, niitä saa käyttää vain tietyn tavoitteen toteuttamiseksi eivätkä ne saa olla mielivaltaisia. Laitoksen sääntöjen ja käytäntöjen tavoitteena tulisikin olla yhteneväisten toimintatapojen luominen laitoksen arkeen, ja siten täydentää lainsäädäntöä. Sijaishuollossa eläviin lapsiin ei myöskään voi kohdistaa kasvatuksellisia ja rajoittavia toimenpiteitä samassa suhteessa kuin kotona asuviin lapsiin. (Saastamoinen 2016, 156–157.) Sijaishuollossa elävä lapsi on erityisasemassa, sillä hän on merkittävän julkisen vallan kohteena ja hänen perus- ja ihmisoikeuksiaan rajoitetaan jo lähtökohtaisesti silloin, kun sijoitus tehdään (Stanley 1999, 30; Saastamoinen 2016, 138). Se, ettei kotonaan asuvan lapsen ja sijaishuoltoon asetetun lapsen aseman eroa tunnusteta tai tunnusteta, on osaltaan johtanut siihen, että laitoksissa ylläpidetään toimintakäytäntöjä, jotka koetaan oikeutetuiksi, vaikka niillä ei olisikaan lainsäädännöllistä pohjaa (Saastamoinen 2016, 151; ks. myös Punch ym. 2012, 1251).

Vuoden 2006 lastensuojelulain osittaisuudistus (Laki lastensuojelulain muuttamisesta 2006/583) toi merkittäviä muutoksia erityisesti rajoitustoimenpiteisiin ja niiden käyttöön (Harrikari 2019, 326). Rajoittamistoimenpiteiden lainvalmistelussa pyrittiin siihen, että kasvatukseen liittyvä rajojen asettaminen saataisiin erotettua selkeästi rajoitustoimenpiteistä, mutta Saastamoisen (2016, 156) arvion mukaan tavoitteessa on epäonnistuttu. Vuoden 2020 alussa voimaan tulleeseen sijaishuollon henkilöstöön koskevaan säännökseen (LSL 417/2007, 60§) kuitenkin lisättiin tarkennus, jonka mukaan henkilöstön määrän, osaamisen ja perehdytyksen puutteet eivät saa aiheuttaa rajoitustoimenpiteiden käyttämistä eikä lapsen turvallisuutta vaarantavia ja ihmisarvoa alentavia rajoitustoimenpiteiden toteuttamistapoja ja käytäntöjä. Lisäksi tehtiin muutoksia esimerkiksi rajoitustoimenpiteiden kirjaamiseen (74§) sekä eristyksen enimmäisaikaan (70§). Hallituksen esityksen (237/2018, 31–32) ehdottamien muutosten perusteissa on muun muassa vedottu eduskunnan oikeusasiamiehen tekemiin tarkastuksiin, ja niillä havaittuihin ongelmiin liittyen esimerkiksi kotikasvatuksen ja rajoitustoimenpiteiden eron ymmärtämättömyyteen, lapsen ja

sosiaalityöntekijän välisten tapaamisten puutteisiin suhteessa lastensuojelulain säännöksiin sekä rajoitustoimenpiteiden käytön ongelmiin ja aluehallintovirastojen suorittaman valvonnan puutteisiin.

Vaikka lakinormit kehystävät vahvasti sijaishuollossa tapahtuvaa rajoittamista ja kasvattamista, Hoikkala (2020, 17) toteaa tutkimuksessaan, että: ”lainsäädäntö ei kuitenkaan itsessään muuta mitään vaan on olemassa potentiaalisena, in potentia; toteutuakseen se tarvitsee toimeenpanevia ja säännöksiä käytännössä soveltavia toimijoita”. Hoikkalan mukaan sijaishuollossa työntekijät soveltavatkin käytännössä ruohonjuuritason arjen todellisuutta hallinnan ja lastensuojelun institutionaaliseen todellisuuteen, mikä tarkoittaa muun muassa kasvattamisen ja rajoittamisen välisen rajan pohdintaa erilaisissa sijaishuollon arjessa kohdattavissa tilanteissa. Lastensuojelulain mukaisten rajoitustoimenpiteiden jaottelun sijaan Pösö (2004, 105) käsittelee koulukotietnografiassaan laitosrajoittamista jakamalla koulukodin lähihoitoyksiköissä tapahtuvan rajoittamisen neljään eri tasoon: tilalliseen, psykologiseen, sosiaaliseen ja ammattikäytännölliseen lasten ja nuorten rajaamiseen. Tilallisesti lapsia ja nuoria rajoitetaan konkreettisia rajoja asettamalla, psykologisella rajoittamisella pyritään vaikuttamaan nuorten sisäisiin rajoihin, sosiaalisella rajoittamisella lasten ja nuorten vuorovaikutukseen ja ammattikäytännöllisellä rajoittamisella mahdollistetaan intensiiviset työskentelysuhteet (emt.). Pösön luomaa laitosrajoittamisen jaottelua on hyödyntänyt muun muassa Hoikkala (2020) omassa väitöskirjassaan.

Sekä Pösö (2004) että Hoikkala (2020) tunnistavat työntekijöiden ja sijoitettujen lasten ja nuorten välisen sukupolvisuhteen erityisyyden laitosympäristössä muun muassa valtakysymyksen näkökulmasta. Pösön (2004, 106) mukaan työntekijöiden ja nuorten väliset suhteet määrittyvät sukupolvijärjestyksessä, jolloin aikuisilla on psykologinen, sosiaalinen ja moraalinen tila eli mahdollisuus rajoittaa nuoria esimerkiksi käyttämällä fyysistä valtaa. Hoikkala (2020, 14) näkee vallan olevan läsnä laitosarjessa eri muodoissa näkyvänä, kurinalaistavana ja hoivaavana. Valta konkretisoituu eri toimijoiden kohtaamisissa ja toisaalta se on läsnä myös käytäntöjä organisoivana toimintana (emt.). Pösön tutkimassa koulukodissa sukupolvijärjestyksen rajoja ylitettiin ja rikottiin paikoittain väkivaltaisestikin. Asiat, joihin nuoret olivat tyytymättömiä, olivat hyvin konkreettisia ja arkeen kiinnittyviä, kuten tupakointi- ja valveillaolosääntöjä. Nuoret kokivat tietynlaista keinottomuutta ja näkivät vaikutusmahdollisuuksiensa kaventuvan väkivaltaan tai joissain tilanteissa laitoksen johtajalle puhumiseen. Pelkoa käytettiin välineenä sukupolvijärjestyksen rikkomiseen, sillä sen koettiin olevan keino työntekijöihin vaikuttamiseen eivätkä nuoret kokeneet heillä olevan ”mitään menetettävää”. Väkivallan uhka ja pelko loivat laitokseen jännitteen, johon sekä lapset ja nuoret että työntekijät joutuivat sopeutumaan. Konkreettisesti tämän pelon käsittely toteutui arjessa työntekijöiden jatkuvana varovaisuutena. Pösö kuvaa rajojen kokeilun ja murtamisyritysten myös

johtaneen, osittain ristiriitaisesti, siihen, että rajoja tiukennettiin entisestään. Tällä puolestaan voi olla vaikutusta siihen, että nuoret pyrkivät jälleen rikkomaan näitä rajoja esimerkiksi karkaamalla laitoksesta. (Emt., 107–111.)

Kimberly A. Crosland ja kumppanit (2008) ovat tarkastelleet tutkimuksessaan sitä, voidaanko työntekijöiden koulutuksella vähentää rajoitustoimenpiteiden käyttöä sijaishuollossa. Tutkimuksessa tunnistetaan rajoittamisen kiistanalainen luonne, sillä rajoitustoimenpiteitä kohdistetaan heikossa asemassa oleviin yhteiskunnan yksilöihin, joilla voi lisäksi olla kokemuksia kaltoinkohtelusta, jolloin rajoitustoimenpiteet voivat lisätä heidän tunne- ja käytösongelmiaan (emt., 401). Tutkimuksessa 44 työntekijälle kahdesta eri yksiköstä tarjottiin tietynlaista koulutusohjelmaa, johon kuului kuuden erilaisen työkalun opettelu, ja näiden työkalujen avulla oli tarkoitus lisätä lasten toivottua käytöstä ja vähentää epätoivottua käytöstä (emt., 403). Tutkimuksen tulokset osoittivat, että koulutus ja työvälineiden käyttö sekä positiivinen vuorovaikutus lasten ja työntekijöiden välillä mahdollisesti vähensivät rajoitustoimenpiteiden käyttöä tutkituissa yksiköissä. Toisaalta tuloksiin on syytä suhtautua varauksella, sillä tutkijoiden mukaan ei voida olla varmoja esimerkiksi siitä, miten muut seikat ovat voineet vaikuttaa rajoitustoimenpiteiden käytön vähenemiseen. On kuitenkin huomioitava, että työntekijät tunnistivat oppimiensa tekniikoiden olleen hyödyllisiä vuorovaikutuksessa lasten kanssa. (Emt., 407.) Tekniikat sisälsivät muun muassa positiivisen vahvistamisen sekä sopimusten tekemisen hyödyntämistä lasten kanssa työskentelyssä (emt., 404).

Haasteellisesti käyttäytyvät lapset ovat jatkuva huolenaihe sijaishuollon arjessa, mutta aikuisilla täytyy olla kyky nähdä haastavan ja mahdollisesti asiattoman käyttäytymisen taakse, ja ymmärtää käytöksen ja sijoituksen taustalla olevat syyt ja ongelmat (Saastamoinen 2016, 164). Pösön (2004, 111) tutkimat työntekijät ymmärsivät nuorten erilaisia, joskus epätoivottuja piirteitä saavia, selviytymiskeinoja, sillä niiden taustalla voi olla syviä haavoittuvuuden, kohtaamattomuuden ja kohtuuttomuuden kokemuksia. Eräs työntekijä kuvasi kokevansa epäreiluna sen, että heidän nuoriaan kuvattiin pahantapaisiksi, vaikka hän koki nuorten olevan pääasiassa kaltoinkohdeltuja ja luottamus aikuisiin saattoi aiempien kokemusten vuoksi olla ymmärrettävästi huono. Aiempien haastavien olosuhteiden vuoksi olisikin tärkeää tarjota lapsille positiivisia kokemuksia (Saastamoinen 2016, 165). Lapsen edun toteuttaminen rajaamalla lapsen oikeuksia ei ole ristiriidaton asia, ja laitosten rajoittamiskäytäntöjen voikin nähdä olevan kiistanalaisia niiden rajoittavan, eristävän ja pakottavan luonteen vuoksi (Pösö ym. 2010; Hoikkala 2020, 26–27). Hoikkala (2020, 27–28) huomauttaakin rajoitustoimenpiteitä koskevan keskustelun ja tutkimuksen olevan vähäistä. Keskustelun ei myöskään pitäisi keskittyä rajoittamiseen pelkästään toimintana, vaan myös siihen, mikä on rajoittamisen yhteiskunnallinen konteksti (Pösö ym. 2010, 246; Hoikkala 2020, 26). Lastensuojelun arjessa

sijoitetun lapsen erityisyys ja erityisasema voivatkin unohtua, ja lapsen oikeuksien toteutumiseen sekä siihen, että asianmukainen sijaishuolto ei olisi sattumanvaraista, tulisi kiinnittää entistä enemmän huomiota (Saastamoinen 2016, 164).

3 Näkökulmia lastensuojelun oikeussuhteeseen

Tämän tutkielman keskiössä on lastensuojelun käytännön ja lainsäädännön suhde eli toisin sanoen lastensuojelun oikeussuhde tai lastensuojelun suhde oikeudelliseen diskurssiin. Hoikkala (2020, 172) toteaaakin väitöskirjansa johtopäätöksissä, että sijaishuollossa ”kysymys on olennaisesti siitä, miten hyvin arkisesta huolenpitotyöstä vastaavat ammattikasvattajat saavat sijaishuollon arkisen todellisuuden ja lapsioikeusdiskurssista ammentavan ajattelun sovitettua yhteen”. Tässä luvussa lastensuojelun oikeussuhdetta tarkastellaan lasten oikeuksien ja lapsen oikeudellisen aseman, oikeudellisen diskurssin ja virheiden sekä sijaishuollon (laillisuus)valvonnan näkökulmista.

3.1 Oikeudellistuminen ja lapsen oikeudet lastensuojelussa

Lastensuojelu instituutiona perustuu lainsäädäntöön, joten sen suhde oikeudelliseen sääntelyyn ja oikeudelliseen diskurssiin on aina ollut vahva ja välttämätön instituution olemassaololle (ks. Harrikari 2019). Oikeudellisen diskurssin ja lastensuojelun yhteydestä onkin puhuttu paljon, mutta lastensuojelun oikeudellistumista koskeva empiirinen tutkimus on vähäistä (ks. Korpinen 2008, 32–34). Lauri Tarastin (2002) mukaan yhteiskunnan oikeudellistumisella tai juridisoitumisella tarkoitetaan oikeudellisen sääntelyn ja sen merkityksen vahvistumista yhteiskunnassa. Käytännössä tämä ilmenee ensinnäkin erilaisten lakisäännösten määrän kasvuna, toiseksi oikeudellista sääntelyä kohdistetaan sellaisiin asioihin, jotka ovat aiemmin olleet sääntelemättömiä ja kolmanneksi legaalista diskurssia ja oikeudellisia ratkaisuperusteita hyödynnetään ensisijaisesti ongelmanratkaisutilanteissa (esim. Tarasti 2002, 575; Ponnert & Johansson 2018, 2023–2024). Lastensuojelun oikeudellistuminen teoreettisena konseptina puolestaan kuvaa sitä, kuinka lastensuojelua säädetään entistä enemmän lailla ja kuinka siitä samanaikaisesti keskustellaan yhä enemmän legaalisen diskurssin näkökulmasta. Käytännössä kehityksen tulkitaan näkyvän lisääntyneenä taipumuksena tarkastella sosiaalisia ongelmia lain näkökulmasta ja ratkaista niitä lainsäädännön avulla. (Ponnert & Johansson 2018, 2023). Tunnistan lastensuojelun oikeudellistumista koskevan empiirisen tutkimustiedon vähäisyyden ja puutteen, minkä vuoksi käyn läpi oikeudellistumista koskevaa

keskustelua vain lyhyesti tämän luvun alussa pohjautuen joihinkin lastensuojelun oikeudellistumista ja oikeudellisen diskurssin merkityksen lisääntymistä koskeviin teoretisointeihin, minkä jälkeen siirryn tarkastelemaan tarkemmin lapsen oikeuksia lastensuojelun kontekstissa.

Muun muassa lastensuojelun historiaa oikeussäätelyn näkökulmasta tutkinut sosiaalityön professori Timo Harrikari (2019, 378) tulkitsee nykyisen lastensuojelujärjestelmän taipumuksen tarkastella lastensuojelun suojelukysymystä oikeusdogmaattisen diskurssin kautta johtaneen siihen, että todellisuus samaistetaan oikeussäätelyyn sen sijaan, että otettaisiin huomioon esimerkiksi lapsen oikeuksien sopimuksellinen luonne. Muun muassa Ruotsissa suunnitellaan lapsen oikeuksien sopimuksen (LOS 60/1991) asettamista kansalliseksi laiksi ratkaisuna käytännön ongelmiin siitä huolimatta, etteivät viranomaiset noudata nykyisessäkään tilanteessa täysin sopimuksen periaatteita (Ponnert & Johansson 2018, 2027). Harrikari (2019, 378) kuvaakin nykyajalle olevan ominaista ”tiukassa istuva usko oikeussäätelyn voimaan yhteiskunnallisen muutoksen käynnistäjänä” ja keskeisenä keinona ohjata yhteiskuntakehitystä. Esimerkiksi Ruotsin tilanteessa lapsen asema oikeuksien haltijana nähdään positiivisena ja sen uskotaan auttavan haavoittuvassa asemassa olevia lapsia. Toisaalta voidaan kritisoida esimerkiksi sitä, korostaako tämä kehityskulku liikaa lapsen toimijuutta ja päinvastoin unohtaa lapsen haavoittuvuuden. (Ponnert & Johansson 2018, 2027.)

Lainsäädäntö ei pysty ottamaan huomioon kaikkia mahdollisia tilanteita. Tämä johtaa uusien säännösten luomiseen, lakipykälien määrän räjähdykseen, jotta pystytään vastaamaan aiemman säädännön puutteisiin. (Tarasti 2002, 576.) Toisaalta oikeudellistuminen on politiikan, lain ja sosiaalisen elämän systeemien monimutkainen suhde (Teubner 1987; ref. Ponnert & Johansson 2018, 2023), mikä näkyy esimerkiksi siinä, että lakia sovelletaan poliittisissa ja sosiaalisissa rakenteissa (Tarasti 2002, 576). Näin ollen oikeudellisen säätelyn mahdollinen lisääntyminen ei ilmiönä itsessään lisää lain valtaa, sillä tosiasiallisen muutoksen tekevät lainsäädäntöä soveltavat toimijat (Ponnert & Johansson, 2018, 2024; Harrikari 2019, 378). Lastensuojelussa ruohonjuuritasolla näitä käytännön toimijoita ovat muun muassa sosiaalityöntekijät ja sijaishuoltopaikkojen työntekijät, joille siirtyy oikeudellisen säätelyn painoarvon kasvun myötä paine lain soveltamiseen liittyvälle osaamiselle (Hakalehto 2016, 53; Falch-Eriksen & Backe-Hansen 2018b, 1). Sen lisäksi, että yhteiskunnalliset päätöksentekijät ja toimijat turvaavat perus- ja ihmisoikeuksia, heidän täytyy myös tasapainotella niiden sekä esimerkiksi toimintaan kohdistuvien tehokkuusvaatimusten välillä. Toisaalta vaaditaan lainsäädännön keventämistä unohtaen, että säätelyllä turvataan monenlaisia kansalaisille tärkeitä oikeuksia, kuten yhdenvertaisuutta. (Harrikari 2019, 378.) Oikeudellistumisen poliittinen ulottuvuus tarkoittaa muun muassa sitä, että lait ovat tietynlaisia kompromisseja, joissa

poliittisella toiminnalla on keskeinen osa. Toisaalta lailla on myös mahdollista vaikuttaa politiikkaan. (Tarasti 2002, 576–577.)

Suomalaisessa lastensuojelussa ja siihen liittyvässä päätöksenteossa keskeisimpiä noudatettavia lakeja ja säännöksiä lapsen oikeuksien sopimuksen (60/1991) ja lastensuojelulain (417/2007) lisäksi muun muassa sosiaalihuoltolaki (1301/2014), sosiaalihuollon asiakaslaki (812/2000), hallintolaki (434/2003) ja perhehoitolaki (263/2015). Oikeudellisesta näkökulmasta lastensuojelun päätöksentekoon liittyvää harkintavaltaa rajaavat niin lastensuojelua koskevat säännökset ja periaatteet, hallinnon oikeusperiaatteet kuin perus- ja ihmisoikeussopimuksetkin. Näiden lisäksi lastensuojelulaki korostaa ammatillisen osaamisen merkitystä lastensuojelussa. (Hakalehto 2016, 33.) Lastensuojelun juridisen asiantuntijan Anna Nyrhisen (2016, 66) mukaan ”lastensuojelulakiin on onnistuttu sisällyttämään lastensuojelun ja sosiaalityön eettinen perusta, ja ideaalitalanteessa lainsäädäntö ja sosiaalityön eettiset periaatteet ja päämäärät tukevat toisiaan ja pääsääntöisesti ristiriitaa lain ja etiikan välille ei pitäisi muodostua”. Oikeusneuvos Janne Aer (2012, 54) kuitenkin huomauttaa, että käytännössä voi syntyä tilanteita, joissa sosiaalityön tavoitteiden näkökulmasta lapsen edun mukainen ratkaisu on sellainen, johon lainsäädäntö ei anna mahdollisuutta. Muun muassa tämän vuoksi ammatilliseettistä harkintaa pitäisi tehdä enemmän näkyväksi lastensuojelun päätöksenteossa. Esimerkiksi Tarkkisen ja Forsbergin (2013, 667) tutkimassa asiakirja-aineistossa käytettiin sekä lainsäädäntöä myötäilevää sanastoa että toisaalta ammatilliseettisiä perusteluja. Nämä ammatilliseettiset pohdinnat olivat kuitenkin rajoitustoimenpiteiden perusteluissa epäsuoria ja rivien välistä tulkittavia selontekoja, joissa kuitenkin tuotiin esiin merkityksellisiä asioita liittyen esimerkiksi lapsen ja työntekijän suhteeseen (emt.).

Harrikari (2019, 361) näkee sen, että perus- ja ihmisoikeusajattelu on siirtynyt koskemaan vahvasti myös lapsia ja että osallisuusajattelu on saanut lisää tilaa lastensuojelukeskustelussa, yhdeksi merkittävimmistä muutoksista 2000-luvulla. Muutos on johtanut muun muassa rajoitustoimenpiteiden kirjaamiseen kansalliseen lainsäädäntöön (emt.). Lastensuojelussa onkin nähtävissä sukupolvisuhteen muutos tai murros, joka on tarkoittanut lapsen eristämistä perheyhteydestä omaksi oikeussubjektikseen sekä lapsen edun periaatteen asettamista prioriteetiksi (Ponnert & Johansson 2018; Harrikari 2019, 358; Hoikkala 2020). Pösön (2012, 82) mukaan lapsen oikeuden käsite juontaa juurensa toisaalta lapsen oikeuksien sopimukseen (60/1991), ja toisaalta sen voi katsoa olevan lapsuuden sosiologian käyttämä käsite ja lähestymistapa. Näkökulmat ovat myös yhteydessä toisiinsa, sillä lapsuuden sosiologian näkökulmasta lapsen kiinnittäminen ihmisoikeussopimukseen edustaa eräänlaista lapsuuden representaatiota, ja tämä, lapsen perus- ja ihmisoikeuksia korostava, näkökulma onkin keskeinen suomalaisessa lastensuojelujärjestelmässä.

Lapsen oikeuksien ja lapsen edun käsitteiden määrittely ja erottaminen ei kuitenkaan ole yksinkertaista. Pösön (2012, 76) mukaan lapsen etu ja siihen liittyvät lasten oikeudet ovat lapsen osallisuuden, intressien, tarpeiden ja näkökulman lisäksi nykylastensuojelun ydinkäsitteitä, joita käytetään usein rinnakkain tai toisiaan täydentävinä. Käsitteiden epätarkkuudesta huolimatta ne on institutionalisoitu osaksi suomalaista lainsäädäntöä sekä toimintaperiaatteita ja -käytäntöjä, eikä niiden voi katsoa määrävän yksiselitteisesti lastensuojelun toimintaa ja päätöksentekoa vaan vaikutus on lähinnä ohjaava (emt., 88), Pösö (2012, 88) havainnollistaa näiden käsitteiden limittäisyyttä muun muassa sillä, että joskus lapsen etua määritellään lapsen oikeutena oman näkökulmansa esittämiseen tai lapsen oikeuden määritellään olevan se, että toimitaan lapsen edun mukaisesti. Lapsen oikeudet voivat olla myös ristiriitaisia tai ohjata erilaisiin toimintatapoihin. Oikeuksien kääntäminen käytännöksi eri ryhmien ja organisaatioiden toimesta voi erota suurestikin, sillä ne tulkitsevat oikeuksia eri tavoin ja eri ajassa (Punch ym. 2012, 1250). Esimerkiksi laitosten orientaatiot ja sijoitettujen lasten ja nuorten ikä voi vaikuttaa siihen, mitä oikeuksia priorisoidaan suhteessa toiseen. Punchin ja kumppaneiden (2012, 1275) tutkimuksessa kävi ilmi, että hyvinvointia koskevia oikeuksia hyvin noudattavassa laitoksessa puolestaan oikeus itsemääräämiseen ja yksityisyyteen saattoivat jäädä toissijaisiksi.

Lapsen oikeudellisen aseman paikallistamisessa lapsen oikeudet eivät myöskään liity pelkästään juridisiin vaan myös moraalisiin oikeuksiin. Juridiset oikeudet perustuvat lainsäädäntöön ja niitä arvioidaan suhteessa lainsäädännön toteutumiseen, kun taas moraalisten oikeuksien taustalla on kulttuurisesti tai sosiaalisesti jaettu ymmärrys lapsen tai nuoren edusta. (Pösö 2004, 120.) Jaetun ymmärryksen rakentaminen ei kuitenkaan ole ongelmatonta, sillä lapsen edun määrittelyn ollessa tilanteittaista, yksilöllistä sekä moniselitteistä, vaatii lapsen edun arviointi, tulkinta ja soveltaminen moraalista järkeilyä¹ (Pösö 2012, 77). Juridisten ja moraalisten oikeuksien välinen ero on myös keinotekoinen, sillä juridiset ja moraaliset oikeudet voivat olla ja usein ovatkin samoja. Toisaalta lastensuojelua tarkastellaan usein vain juridisten oikeuksien näkökulmasta, vaikka moraalisten oikeuksien näkökulma avaisi pohdinnan kohteeksi esimerkiksi sen, rajoitetaanko juridisesti pätevällä yhteydenpidon rajoittamisella lapsen tai nuoren moraalista oikeutta kuulua johonkin, esimerkiksi ystäväporukkaan. (Pösö 2004, 120.) Myöskään lapsen oikeus hyvään lapsuuteen sijaishuollossa ei ole pelkästään laillinen oikeus vaan myös moraalinen oikeus (Saastamoinen 2016, 137).

Lapsen oikeuksia voidaan myös määritellä jaottelemalla ne liberalistisiin eli osallistumisoikeuksiin sekä protektionistisiin eli suojeluoikeuksiin. Liberalistisilla oikeuksilla viitataan lasten ja nuorten

---

¹ Moraalisesta järkeilystä Forsberg (2012)

osallistumisoikeuksiin, jotka tarkoittavat esimerkiksi oikeutta, mahdollisuutta ja velvollisuutta osallistua itseä koskeviin neuvotteluihin. Protektionistisilla oikeuksilla puolestaan tarkoitetaan lasten ja nuorten oikeutta suojeluun, jota voidaan toteuttaa myös esimerkiksi rajoitustoimenpiteillä. Suojeluoikeuksia voidaankin toteuttaa paikoittain vastoin lapsen tai nuoren omaa tahtoa. Osallistumisoikeusnäkökulmasta lapsi tai nuori näyttäytyy pääasiassa palvelunkäyttäjänä ja suojeluoikeuksien näkökulmasta puolestaan hoidon ja turvan tarpeessa olevana. (Pösö 2004, 120–121.) Sekä osallistumisoikeudet että suojeluoikeudet ovat läsnä lastensuojelun ja sijaishuollon arjessa. Nämä näkökulmat voivat kuitenkin olla ristiriidassa, kun pohditaan esimerkiksi nuoren todellisia osallistumismahdollisuuksia ja toisaalta riippuvuutta aikuisista, jolloin käytännössä laitostoimintaa ja laitosisiakkaiden asemaa koskeva retoriikka ja käytäntö eivät aina kohtaa. (Pösö 2004, 121). Punchin ja kumppaneiden (2012, 1250) tutkimuksessa ruuan tarjoamiseen ja kuluttamiseen sijaishuollossa liittyvät vaikeudet liittyivät pitkälti erilaisiin ymmärryksiin aikuinen-lapsi-suhteesta sekä jännitteeseen lapsen suojeluoikeuksien ja lapsen osallistumisoikeuksien välillä. Suojelukysymyksen näkökulmasta kansainvälisessä kehityskulussa lapsen oikeuksien liike on joidenkin näkemysten mukaan siirtynyt lasten suojelemisesta suojelemaan lasten oikeuksia (Freeman 2012; ref. Ponnert & Johansson 2018, 2026). Paradoksaalisesti lastensuojelukeskustelu usein keskittyykin vain siihen, kuinka turvata lapsen formaaliset oikeudet ja tarpeet mutta huomiotta jää, kuinka todellisuudessa turvataan lapsen hyvinvointi ja suojeleminen (Ponnert & Johansson, 2018).

Hakalehdon (2016, 57) mukaan lastensuojelun suojeluperiaatteen ja lapsen oikeudellisen aseman vahvistumisen välillä ei ole ristiriitaa, vaikka aseman vahvistumisen vaikutukset voivatkin haastaa lastensuojelun totuttuja toimintakulttuureja. Kun toimintaa ja sääntöjä ohjaavana voimana on huoli ja riskien kontrollointi, oikeudet voivat muuttua instrumentaaliseksi tehtäviksi, joiden onnistumista voidaan havainnoida. Tällöin riskinä on, että käytännöstä tulee liian jäykkää suhteessa lapsen toimijuuden ja itsemääräämisoikeuden toteutumiseen, ja että oikeusperusteisuutta korostetaan sosiaalisen vuorovaikutuksen kustannuksella eikä sijaishuollossa keskeisiä suhteita päästä rakentamaan. Tällöin seurauksena voi olla myös se, että lapsilta ja nuorilta odotetaan yhä suurempaa velvollisuudenottoa suhteessa heidän hyvinvointiinsa, kun oikeutta esimerkiksi valinnanvapauden korostetaan sen sopiessa nykyiseen poliittiseen agendaan. (Punch ym. 2012, 1259–1260, 1254.) Hakalehto (2016, 53) arvioi lapsen oikeuksien toteutumisen haasteiden lastensuojelussa johtuvan osaltaan jännitteestä sosiaalityön ja oikeustieteen näkökulmien välillä. Haasteiksi Hakalehto (2016, 55) nimeää muun muassa sen, ettei lakiuudistusten yhteyteen varata tarpeeksi resursseja suhteessa esimerkiksi vaatimuksiin sosiaalityöntekijän ja lapsen välisten tapaamisten määrästä. Myös Nyrhinen (2016, 66–67) korostaa resurssien puutetta uhkana lastensuojelutyölle ja lapsen oikeuksien

toteutumiselle. Lisäksi yhteistyön toimimattomuus näyttäytyy ongelmana lastensuojelun käytännössä esimerkiksi liittyen sijoitettujen lasten ja nuorten oikeuteen saada mielenterveyspalveluita (emt., 55–56.)

3.2 Lastensuojelun epäkohdat, virheet ja oikeudellinen diskurssi

Lastensuojelun suojelutehtävää toteutetaan tilanteissa, joissa tieto on rajallista, joissa toimijat ovat riippuvaisia esimerkiksi asiakkaiden ja muiden ammattilaisten yhteistyöstä, työolosuhteista ja organisaatiosta, ja joissa päätöksiä on tehtävä huolimatta tästä kaikesta (Biesel & Cottier 2020, 22). Näin lastensuojelu on toimintana altis virheille, ja vaikka lastensuojelun ja siihen liittyvän toiminnan taustalla olisivatkin hyvä aikeet, voivat ne mennä myös pieleen (Biesel ym. 2020a, 1; Biesel & Cottier 2020, 17–18). Virheen määrittelyminen ei ole helppoa, sillä virhe käsitteenä ei ole universaali eikä pysyvä, vaan se perustuu muun muassa yhteiskunnallisiin odotuksiin, lainsäädäntöön, ammattilaisten arvoihin, normeihin ja asenteisiin. Toisin sanoen näkemys siitä, mitä virheet ovat ja miten niitä tunnistetaan, on sosiaalisesti konstruoitunut, ja nämä näkemykset, käsitykset ja selitykset vaihtelevat niin historiallisesti kuin kulttuurisestikin. (Biesel ym. 2020a, 1; Biesel & Cottier 2020, 17–18.) Muun muassa eettiset käsitykset, lapsen asema ja oikeudet yhteiskunnassa ja lastensuojelun kontekstissa, sekä kysymykset siitä, miten lapsia pitäisi kasvattaa, mitä vanhemmilta odotetaan ja kuinka lapsia suojellaan kaltoinkohtelulta, vaikuttavat virheen määrittelyyn. Virheitä voidaan kuvata eri käsitteillä, jotka puolestaan korostavat eri asioita, kuten sitä, mikä niiden syy on tai kuka niistä on vastuussa. (Biesel & Cottier 2020, 19–21.) Kay Biesel ja Michelle Cottier (2020, 20) jakavat virheet viiteen eri käsitteeseen (*error, mistake, failure, wrongdoing ja violation*), joista jokainen kuvaa virhettä hieman eri näkökulmasta, kuten poikkeamana standardista, tavoitteesta tai lopputuloksesta (*error*) tai oikeudellisten normien rikkomisena (*violation*). Tosiasiassa sen arvioiminen, mistä virheet johtuvat, ei ole yksinkertaista tai suoraviivaista. On tilanteita, joissa esimerkiksi lapsen suojelemiseksi on rikottava sääntöjä, jotka eivät lähtökohdiltaan ole olleet ongelmattomia. (Biesel & Cottier 2020, 22.)

Esimerkiksi instituutioissa tapahtuva kaltoinkohtelu on tunnistettu ilmiönä ja siitä on keskusteltu mediassa jo 1990-luvulla, mutta silloinkin näiden epäkohtien käsittelyn on nähty jääneen pinnalliseksi (Penhale 1999, 10). Jotta virheiden syitä voidaan tarkastella, täytyykin organisaation virheiden tunnistamisen lisäksi olla kiinnostunut niistä oppimisesta. Tästä näkökulmasta katsoen Bieselin ja Cottierin (2020, 24) mukaan organisaatiokulttuurit voidaan jakaa patologiisiin, byrokraattisiin ja generatiivisiin organisaatiokulttuureihin. Patologisessa kulttuurissa ei olla kiinnostuneita virheiden tunnistamisesta tai niistä oppimisesta, kun taas byrokraattisessa kulttuurissa

virheisiin etsitään ratkaisuja vain, jos ne satutaan huomaamaan. Generatiivisessa kulttuurissa puolestaan virheiden havainnointiin panostetaan strategioilla, joilla on tarkoitus havaita mahdolliset epäkohdat aikaisessa vaiheessa ennen kuin ne aiheuttavat harmia. Vaikka jälkimmäinen kulttuuri on ideaali lastensuojelussa, on sen toteuttaminen käytännössä haastavaa. (Emt.) Mikäli virheet tunnistetaan, niihin voidaan vastata esimerkiksi professionalisaatiota tai sääntelyä lisäämällä, vastuullistamisella, skandalisoinnilla, asiakkaiden oikeuksia ja valtaantumista tukemalla tai jättää reagoimatta niihin (ks. Biesel ym. 2020b, 264).

Bieselin ja kumppaneiden (2020b, 266) mukaan virheiden välttämiseen ja niiden käsittelyyn on löydettävissä kolme erilaista strategiaa, joita voidaan toteuttaa niin proaktiivisesti, eli ennakoivasti, kuin reaktiivisestikin, eli reagoimalla virheisiin, kun niitä tapahtuu. Käytännön ja työntekijöiden ulkoisen sääntelyn strategiassa reaktiivisena toimintana käytetään vakavien tapausten arviointia ja tutkintaa sekä muun muassa julkisia ulostuloja, kun taas proaktiivisena toimintana se tarkoittaa erilaisten ohjelmien ja ohjeistusten rakentamista sekä lainmuutoksia. Sisäisen sääntelyn strategiassa puolestaan virheisiin reagoidaan rekisteröimällä ja lisensoimalla työntekijöitä sekä lisäämällä pakollista raportointia epäkohdista, ja virheitä ennakoidaan valvonnan, koulutuksen ja organisaation muutosten avulla. Viimeisenä, ja harvimminkin käytettynä, strategiana on asiakkaiden valtaannuttaminen, jolloin pyritään vahvistamaan asiakkaiden pääsyä heidän oikeusturvaansa ja mahdollisuuksia korvauksiin, ja virheitä ennakoidaan sisällyttämällä systeemiin esimerkiksi kokemusasiantuntijoita ja asiakasjärjestöjä, joiden avulla kehitetään lastensuojelua. Strategioihin liittyy kuitenkin selviä puutteita. Esimerkiksi työntekijöiden syyttäminen, mikäli ei huomioida työnteon kontekstia, tai virheiden huomiotta jättäminen on epäeettistä. Kaikista eettisintä onkin suosia niitä reagoitintapoja, joissa tuetaan työntekijöitä toimivilla työkaluilla, säännöillä, standardeilla, ja joissa keskitytään virheistä oppimiseen sekä asiakkaiden aseman vahvistamiseen. Järkevin tapa suhtautua ja reagoida virheisiin vaatiikin tasapainottelua ulkoisen ja sisäisen regulaation sekä asiakkaiden valtaannuttamisen välillä. (Biesel ym. 2020b, 266.)

Virhekeskustelu suomalaisen lastensuojelun käytännöissä ja tutkimuksessa on ohutta, ja sitä koskevat avaukset koskevat lähinnä muutamia mediassa esiin tuotuja skandaaleja eikä teemaa nähdä laajempaan kategoriana tai kiinnostuksenkohteena. Keskustelu onkin keskittynyt pitkälti yksittäisiin tapauksiin, kuten Vilja Eerikan tapaukseen, jossa lastensuojelulle tuttu lapsi kuoli isänsä ja äitipuolensa väkivallantekojen seurauksena vuonna 2012. (Julin & Pösö 2020, 95–97.) Kohtalokkailta tapauksilla onkin suuri merkitys siihen, millaisia diskursseja virheistä käytetään. Yksittäistapauksiin liittyy kuitenkin usein ammattilaisten vastuun korostaminen ilman, että kiinnitetään huomiota tapaukseen liittyviin muihin tekijöihin, jolloin laajempi keskustelu aiheesta voi

jäädä ohueksi. (Biesel & Cottier 2020, 25.) Keskustelun niukkuutta ja vähäistä vaikuttavuutta lastensuojelun käytäntöihin selittää osaltaan suomalaiselle lastensuojelujärjestelmälle ominainen tapana nähdä lastensuojelu pääasiassa suostumukseen perustuvana palveluna, ja kansalaisilla on yleisesti katsoen vahva luottamus viranomaisiin ja julkisiin instituutioihin. Lisäksi palveluntarjoajilla ja asiakkailta on vahvat oikeudet ja velvollisuudet valvoa palveluiden laatua. Järjestelmä kuitenkin tasapainottelee epäilyksen ja luottamuksen välillä, sillä kokonaisarviota palveluista, niiden laadusta tai virheiden tutkinnasta ei ole. Tällöin myöskään kulttuuria, jossa virheistä oppimiselle annetaan tilaa tai jossa virheistä oppimiseen on kiinnostusta, ei pääse välttämättä syntymään. (Julin & Pösö 2020, 101–107.)

Essi Julin ja Tarja Pösö (2020) kuitenkin näkevät, että Vilja Eerikan tapaus käynnisti niin sanotun lastensuojelun kriisin, ja tämän seurauksena tarvetta lastensuojelun käytäntöjen ja erityisesti ennaltaehkäisevän työn kehittämiseksi alettiin korostaa. Lisäksi lastensuojelun sijaishuollossa tapahtunutta kaltoinkohtelua tarkastelleissa menneisyys selvityksissä huomattiin monenlaisia kehittämistarpeita liittyen esimerkiksi lasten kuuntelemiseen sekä sijaishuollon valvontaan (Hytönen ym. 2016). Mediassa tilaa saaneet (yksittäiset) tapaukset ovatkin olleet vaikuttamassa siihen, että Suomessa on alettu entistä tarkemmin valvoa lastensuojelua esimerkiksi perustamalla uusia valvontaviranomaisia sekä tehostamalla jo olemassa olevien laillisuusvalvojien toimintaa (Harrikari 2019, 378). Lisäksi ne ovat vaikuttaneet lainsäädännön, pääasiassa lastensuojelulain, uudistuksiin ja painopisteen siirtymisiin, vaikka historiallisesta näkökulmasta yksittäistapauksiin perustuvien lainsäädäntömuutosten logiikkaa voidaankin kyseenalaistaa (Harrikari & Lindroos-Hovinheimo 2013, 256).

Suomalaisessa järjestelmässä on kuitenkin joitain välineitä virheiden ja epäkohtien käsittelyyn. Proaktiivisten toimien taustalla on ajatus siitä, että toimijoiden säätely parantaa lastensuojelun laatua ja täten myös ehkäisee virheiden tapahtumista. Käytännössä tätä ajatusta toteutetaan toimijoiden rekisteröinnillä sekä palveluiden laadun valvonnalla. Kääntöpuolena sille, että rekisteröinti takaa asiakkaiden oikeuksia ja turvallisuutta, se vihjaa myös, että ilman pätevyysvaatimuksia nämä oikeudet ja turvallisuus olisivat uhattuina. Ylipäänsä se, kenellä on oikeus tarjota lastensuojelua, on rajattua. Kuten aiemmin tuotiin esille, sijaishuoltoa on ulkoistettu vahvasti pois julkisesta omistuksesta, mutta yksityisessä omistuksessa olevaa laitoshoidonkin rajataan proaktiivisesti esimerkiksi erilaisilla toimintaa koskevilla kriteereillä ja toimiluvilla. Proaktiivisia toimia on kritisoitu siitä, että rekisteröinti ja laadun valvonta eivät takaa hyvää palvelua, mikäli proaktiivisia käytäntöjä ja niiden valvontaa ei ole resursoitu tarpeeksi. Reaktiivisissa toimissa suomalaisessa kontekstissa puolestaan korostuvat sekä asiakkaiden oikeusturva valitus- ja muutoksenhakuoikeuden

näkökulmasta että toimijoiden velvollisuus raportoida epäkohdista eteenpäin (Julin & Pösö 2020, 103–104). Laura Kalliomaa-Puhan ja kumppaneiden (2020) mukaan valitus- ja muutoksenhakusysteemit ovat kuitenkin vahvasti aikuiskeskeisiä, ja Hakalehdon (2016, 49) mukaan myös lapsen oikeuksien komitea on kiinnittänyt huomiota lasten kohtaamiin haasteisiin oikeussuojajärjestelmässä.

Yksittäisiä tapauksia korostavan virhekeskustelun lisäksi legaalaisella tai oikeudellisella diskurssilla on merkittävä rooli niin suomalaisessa lastensuojelussa (Nylund 2017) kuin lastensuojelun virheiden sosiaalisessa konstruktiossakin. Käsitteet laista eivät kuitenkaan ole yhtenäisiä oikeudellisellakaan kentällä, vaan kiistaa käydään esimerkiksi virheiden vastuukysymyksistä. Oikeudellisessa diskurssissa vastuu virheistä lankeaa joko yksilölle, viranomaisille tai valtiolle, jolloin seurauksiin sovelletaan erilaisia instrumentteja eli lakinormeja. *Yksilöllisen vastuun* tasolla instrumentteina toimivat rikoslain mahdollistamat rangaistukset, vahingonkorvauslain mukaiset taloudelliset korvaukset virheiden uhreille yksittäisiltä tekijöiltä sekä työ- ja virkamiesoikeudesta tulevat varoitukset ja moitteet sekä mahdollinen työsuhteen lopettaminen; *paikallisten viranomaisten ja toimijoiden vastuun* tasolla hyödynnetään muun muassa tuomioistuimia, jotka kontrolloivat viranomaisten päätöksiä, korostetaan valvontaviranomaisten roolia laadun kehittämisessä ja kontrollissa sekä korostetaan toimijoiden velvollisuutta luoda paremmat työolosuhteet ammattilaisille; ja *valtion vastuussa* kansainvälisen ihmisoikeuslain toteutumista valvovat kansainväliset (ihmisoikeus)tuomioistuimet ja kansallisen lainsäädännön tasolla kansalliset ohjelmat korjaavat järjestelmiä, joissa on systemaattisesti rikottu lasten ja vanhempien oikeuksia. (Biesel & Cottier 2020, 26–27.)

Oikeudellisessa diskurssissa virheisiin reagoitiin ja sen eri tasoihin liittyy sekä etuja että haittoja. Erityisesti yksilölliseen vastuuseen liittyy haasteita, sillä yksilöihin kohdistuvat oikeustoimet ovat vaivalloisia ja kalliita, ja niitä hyödynnetään retrospektiivisesti. Tällöin myös keskitytään vastuukysymyksiin sen sijaan, että keskiössä olisi virheiden välttäminen. Tämä lähestymistapa ei myöskään tue generatiivista kulttuuria lastensuojelun organisaatioissa, ja luo pelkoa työntekijöissä, jotka pahimmassa tapauksessa joutuvat tilanteessa toissijaisiksi uhreiksi. (Biesel & Cottier 2020, 30–31.) Organisaatioon liittyvät puutteet, kuten suuret asiakasmäärät, työntekijöiden vaihtuminen ja työtehtävien uudelleen järjestely, voivatkin johtaa muun muassa siihen, että työntekijät ottavat henkilökohtaista vastuuta lasten ja nuorten hyvinvoinnista (Eronen & Laakso 2017, 157–158). Työntekijät voivat esimerkiksi kokea syyllisyyden tunteita ja henkilökohtaista vastuuta siitä, ettei ole työntekijänä onnistunut välttämään harmin aiheutumista lapselle. On myös ongelma, mikäli virheistä

raportointi ja valittaminen jätetään vain uhrien tehtäväksi, sillä oikeusturvaan kiinni pääseminen voi olla kiinni niin materiaalisista kuin henkilökohtaisistakin resursseista. (Biesel & Cottier 2020, 31.)

Olisikin tärkeää muistaa myös paikallisten toimijoiden ja valtion vastuu virhekysymyksissä, sillä ne unohdetaan usein keskusteluissa ja käytännössä. Yksilöllisen vastuun korostamisen sijaan tai sen lisäksi voitaisiinkin keskittyä lastensuojelun laadun kehittämiseen ja kontrolloinnin toteuttamiseen valvontaviranomaisten ja toimijoiden itsensä tekemän valvonnan avulla, yksittäisten tapausten systemaattisella arvioinnilla, sekä kehittämällä sellaisia työkaluja, jotka tähtäävät riskitietoiseihin työolosuhteisiin ja generatiiviseen kulttuuriin. (Biesel & Cottier 2020, 30–31.) Muun muassa eduskunnan oikeusasiamiehen tekemä valvonta ja tarkastukset keskittyvät puutteiden ja virheiden tarkasteluun nimenomaan lainsäädännön näkökulmasta. On myös muistettava, että ei ole olemassa esimerkiksi oikeudellista keinoa, jolla virheet voisi täysin estää. Lainsäädännöllä selvennetään, mitkä toimet ovat haluttuja ja sallittuja mutta se ei voi antaa ohjeita siihen, miten luodaan lastensuojelujärjestelmä, jossa tehdään vaan haluttuja ja sallittuja toimia. (Biesel & Cottier 2020, 26–27, 30–31.) Sen lisäksi, että korostetaan lapsen oikeuksien näkökulmaa etsittäessä ratkaisuja esimerkiksi institutionaalisen kaltoinkohtelun estämiseksi (Stanley 1999, 40), olisi tärkeää kiinnittää huomiota myös laitospöytäkirjojen ja ylipäänsä hoivan laadun parantamiseen ja kehittämiseen (MacLeod 1999, 47).

Julinin ja Pösön (2020, 108) mukaan sosiaalityöntekijät ovat antaneet epäsuoraa viestiä siitä, että kentällä tapahtuu virheitä eikä asiakkaiden välttämättä kannattaisi luottaa viranomaisiin. Sijaishuoltotyöhön liittyykin haasteita, jotka saattavat edistää virheiden tapahtumista. Näitä haasteita ovat Tuija Erosen ja Riitta Laakson (2017, 148) mukaan muun muassa organisatorisiin muutoksiin, vastuukysymysten haasteisiin ja tilanteiden jatkuviin muutoksiin liittyvät asiat. Organisaatioon ja resursseihin liittyvät puutteet, kuten suuret asiakasmäärät, työntekijöiden vaihtuminen ja työtehtävien uudelleen järjestely vaikeuttavat eettisesti kestävästi kestävän työn tekemistä (Eronen & Laakso 2017, 157; Julin & Pösö 2020, 108). Virheet harvoin johtuvat siitä, että työntekijät ovat epäonnistuneet sääntöjen tai standardien noudattamisessa, vaan kyse on usein olosuhteisiin liittyvistä asioista (Biesel & Cottier 2020, 22). Sosiaali- ja terveysministeriön asettaman lastensuojelun vaativan sijaishuollon uudistamistyöryhmän (2020) loppuraportissa korostetaankin muun muassa tarvetta sosiaalityöntekijöiden kuormittuneisuuden vähentämiselle sekä sijaishuollon palveluiden laadun lisäämiselle.

3.3 Sijaishuollon valvonnasta

Suomessa lastensuojelun ja sijaishuollon valvonta jakautuu sekä yksikön itsensä suorittamaan omavalvontaan että muiden toimijoiden suorittamaan valvontaan. Koska sijaishuoltopaikassa eletään jokapäiväistä arkea lasten kanssa, suuri osa sijaishuollon tehtävien tarkastelusta on käytännössä sijaishuoltopaikkojen oman arvioinnin varassa (Enroos 2016, 230). Muita valvontaa suorittavia toimijoita ovat sijoittajakunta (kunta, joka sijoittaa lapsen), sijoituskunta (kunta, johon lapsi sijoitetaan) ja aluehallintovirasto. Laajemmin lastensuojeluasioita valvovat Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirasto (Valvira), joka on valtakunnallinen sosiaalihuollon ohjaus- ja valvontaviranomainen. (THL 2020c.) Valvira on muun muassa toteuttanut maaliskuussa 2019 kyselyn sijoitettujen lasten oikeuksien toteutumisesta osana Valviran ja aluehallintovirastojen valtakunnallista sosiaali- ja terveydenhuollon valvontaohjelmaa (Valvira 2019). Näiden lisäksi toinen ylimmistä laillisuusvalvojista Suomessa, eduskunnan oikeusasiamies, valvoo osaltaan viranomaisten toiminnan laillisuutta (Eduskunnan oikeusasiamies 2020b). Valtion koulukoteihin liittyy erityispiirteenä niiden valvonta Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen toimesta. Lisäksi niiden opetusta ohjaa Opetushallitus. Sekä Valtion koulukodeissa että yksityisissä koulukodeissa on tapahtunut suuria hallinnollisia muutoksia 2010-luvulla, kuten Valtion koulukotien koulukotikohtaisten johtokuntien lakkauttaminen ja uuden johtokunnan nimittäminen, ja yksityisten koulukotien osalta Pohjolakodin siirtyminen yleishyödyllisen Nuorten Ystävät ry:n alaisuudesta liiketoimintakonserni Nuorten Ystävät Oy:n alaisuuteen. (Pekkarinen 2017b, 17–18.) Pekkarisen (2017b, 19–20) koulukotiselvityksen mukaan kuntien viranomaisten suorittama valvonta on lisääntynyt viime vuosina ohjausroolin korostumisen lisäksi.

Sekä sijoittajakunta että sijoituskunta valvovat, toteutuvatko lapsen etu ja lapsen oikeudet sijaishuollossa ja saako lapsi tarvitsemiansa palveluita ja tukitoimia (Hoikkala ym. 2017, 24). Mikäli sijoittanut kunta havaitsee epäkohtia tai puutteita sijaishuoltopaikassa, sen on ilmoitettava niistä sijoituskunnalle, aluehallintovirastoon sekä muille samaan sijaishuoltopaikkaan lapsia sijoittaneille kunnille (Saastamoinen 2016, 161). Lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä puolestaan tukee sijaishuoltopaikkoja, ja hänen valvontaroolinsa korostuu käynneillä sijaishuoltopaikkoihin sekä hänen pitäessään yhteyttä sijoitettuun lapseen tai nuoreen. Valvontarooli mahdollistaa myös tarvittaessa sijaishuoltopaikan julkisen huoltajan roolin purkamisen tilanteissa, joissa sijaishuoltopaikan toiminnassa tai siellä annettavassa hoidossa on epäkohtia. (Helavirta 2016, 194.) Valvonta ei kuitenkaan aina ole helppoa tai suoraviivaista. Nykyisessä järjestelmässä sijoitetuilla lapsilla ja nuorilla on suuri rooli siinä, tulevatko epäkohdat sosiaalityöntekijän tietoon. Nuoret eivät kuitenkaan aina koe olevan mahdollista puhua epäkohdista sosiaalityöntekijälle, joka viimesijaisesti

on kuitenkin se taho, joka sijaishuoltoa valvoo ja jolla on mahdollisuus tehdä esimerkiksi sijaishuoltopaikan muutoksia (Pösö 2004, 110). Huomionarvoista on myös, että Kouluterveyskyselyn mukaan sijoitetuista lapsista ja nuorista viidennes ei ollut tietoinen siitä, kuka heidän sosiaalityöntekijänsä on. Lisäksi merkittävä osa lapsista ja nuorista ei tunnistanut käsitettä asiakassuunnitelman neuvottelu, ja vaikka käsitteen tuntemattomuudesta ei voidakaan vetää johtopäätöksiä neuvotteluiden puutteesta, voidaan pohtia sitä, kuinka hyvin lapsille ja nuorille on selitetty näiden neuvotteluiden merkitystä ja tarkoitusta. Lisäksi tutkimuksen mukaan vain puolet lapsista ja nuorista oli tavannut sosiaalityöntekijäänsä kahden kesken. (Ikonen 2020, 2, 31–33.)

Eduskunnan oikeusasiamies, josta käytän jatkossa myös lyhennettä oikeusasiamies, on toinen Suomen ylimmistä laillisuusvalvojista. Kuka tahansa voi tehdä kantelun oikeusasiamiehelle, ja sen lisäksi oikeusasiamiehellä on oikeus tehdä omia aloitteita. Oikeusasiamiehen institutionaaliseen perustehtävään kuuluu viranomaisten toiminnan laillisuuden valvominen pääasiassa käsittelemällä kanteluita sekä tekemällä tarkastuksia suljettuihin laitoksiin, ja sellaisiin paikkoihin, joissa pidetään vapautensa menettäneitä henkilöitä. (EOAL 197/2002.) Näihin paikkoihin lukeutuvat myös lastensuojelulaitokset. Lastensuojelulaitoksiin kohdistuvilla tarkastuksilla keskitytään erityisesti lasten kohteluun sekä rajoitustoimenpiteiden käyttöön ja päätöksentekoon (Eduskunnan oikeusasiamies 2020a, 102). Eduskunnan oikeusasiamies kerää havaintonsa ja arviointinsa tarkastuskäynneiltä pöytäkirjoihin, jotka julkaistaan eduskunnan oikeusasiamiehen internet-sivuilla, josta ne ovat vapaasti saatavilla. Eduskunnan oikeusasiamiehen toimenpiteitä ovat syytteet, huomautukset, käsitykset ja esitykset. Vakavin näistä seuraamuksista on rikossyyte, kun taas sitä lievempää arvostelua vastaa huomautus vastaisen varalle. Huomautus annetaan, mikäli lainrikkomus on ilmeinen. Kun oikeusasiamies saattaa valvottavan tietoon käsityksensä lain mukaisesta menettelystä tai kiinnittää huomion hyvän hallinnon vaatimukseen tai perus- ja ihmisoikeuksia koskeviin seikkoihin, puhutaan huomautusta astetta lievemmästä arvostelukeinosta. Käsityksen luonne voi olla joko moittiva tai ohjaava. Esityksissä puolestaan oikeusasiamies tekee ehdotuksen lainsäädännön, oikeudenhoidon tai hallinnon kehittämiseksi tai havaittujen puutteiden poistamiseksi. (Stoor 2010). Oikeusasiamiehen toimintaan kuuluu antaa vuosittain eduskunnalle toiminnastaan ja havainnoimistaan asioista raportoiva kertomus, ja lisäksi tärkeäksi katsotusta asiasta voidaan antaa myös erillisiä kertomuksia (EOAL 197/2002, 12 §).

Marraskuusta 2014 alkaen eduskunnan oikeusasiamies on toiminut YK:n kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen vastaisen yleissopimuksen valinnaisen pöytäkirjan mukaisena kansallisena valvontaelimenä (*OPCAT: Optional Protocol to the Convention against Torture*). Tässä roolissaan oikeusasiamies tekee tarkastuksia paikkoihin, joissa pidetään

vapautensa menettäneitä henkilöitä. OPCAT-mandaatti on tuonut toimintaan lisänä mahdollisuuden käyttää eri alojen asiantuntijoita, kuten kokemusasiantuntijoita, apuna tarkastuksilla. (Eduskunnan oikeusasiamies 2020c.) OPCAT-mandaatin ja institutionaalisen tehtävänsä puitteissa oikeusasiamiehellä on tarkastuskäynneillään oikeus päästä kaikkiin valvottavan tiloihin ja tietojärjestelmiin, keskustella sekä henkilökunnan että sijoituspaikkaan sijoitettujen kanssa, ja hänelle on toimitettava valvonnan kannalta keskeiset asiakirjat (EOAL 2002/197, 5–6 §). Tarkastuskäynneistä ei ilmoiteta ennalta laitoksiin ja ne kestävät yleensä 1–3 päivää (Eduskunnan oikeusasiamies 2020c).

Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksessä (Saastamoinen 2021), joka koski vuosina 2018–2020 oikeusasiamiehelle tehtyjen kanteluiden näkökulmasta lasten oikeuksien toteutumista sijaishuollossa, tarkasteltiin yhteensä 45 lasten tekemää kantelua, joista 31 koski laitoshuoltoa ja loput kunnan sosiaalityötä, perhehoitoa ja aluehallintoviraston valvontaa. Toistuvia teemoja näissä kanteluissa olivat lapsen tarpeiden mukaisen sijaishuollon järjestäminen ja sijaishuollon laatu, sijaishuollossa olevan lapsen osallistaminen ja tiedollisten oikeuksien turvaaminen, lapsen sijaishuollon lainmukainen valvonta sekä lapsen jälkihuollon järjestäminen ja itsenäistymisvarojen kerryttäminen. Selvityksen mukaan samanlaisia teemoja on tuotu esiin oikeusasiamiehen tekemillä laitostarkastuksilla. Ratkaisuihin 37 johti toimenpiteisiin, joita olivat käsityksen tietoon saattaminen, huomion kiinnittäminen, huomautus ja hyvitysesitys. On huomioitava, että oikeusasiamies saattoi ratkaisuisaan ottaa kantaa myös asioihin, joista lapsi ei kantelussaan suoraan kannellut, kuten rajoituksia koskevan päätöksenteon muotovirheisiin. Lisäksi tuotiin esille, että viimeisen kahden vuoden aikana kantelujen määrät ovat kasvaneet merkittävästi, minkä oletetaan johtuvan muun muassa oikeusasiamiehen tekemien tarkastuskäyntien lisääntymisestä. Selvityksessä nostettiin erityisesti esiin se, että yleensä lapsen oikeuksien toteutumiseen liittyvät epäkohdat eivät tule esiin, ja että tästä johtuen lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä on hyvin keskeisessä roolissa lapsen oikeuksien toteutumisen näkökulmasta. Keskeisiä havaintoja olivat myös valvonnan puutteellisuus sekä sijaishuollon järjestämiseen liittyvät epäkohdat, joiden lisäksi esimerkiksi rajoitustoimenpiteiden soveltamisessa oli ”hyvin perustavanlaatuisia ja siten myös hämmentäviä” ongelmia. Selvityksen perusteella annettuja suosituksia tulevaisuudelle olivat muun muassa sijaishuollon osaamisen ja käytäntöjen kehittäminen sekä valvonnan resurssien ja osaamisen turvaaminen. (Saastamoinen 2021.)

Vaikka eduskunnan oikeusasiamiehen toimenkuvaan ylimpänä laillisuusvalvojana kuuluu pääasiassa muiden valvojien valvominen julkisen vallan käytön ja toiminnan näkökulmasta, on lapsilla erityinen asema heidän oikeuksiensa turvaamisen näkökulmasta, sillä he tarvitsevat erityistä tukea päästäkseen

kiinni oikeusturvakeinoihin, ja muun muassa tämän vuoksi oikeusasiamies on korostanut rooliaan lasten oikeuksien toteutumisen valvojana. (Toivonen 2020, 481–483, 485.) Esimerkiksi kouluterveyskyselyn 2019 mukaan sijoitetuista nuorista peruskoulun 8.–9. luokilla olevista 60, lukiolaisista 71 ja ammatillisissa oppilaitoksissa olevista 67, prosenttia tietää, kehen olla yhteydessä, mikäli kokee tulleen kohdelluksi huonosti sijaishuollossa (Ikonen ym. 2020, 31). Eduskunnan oikeusasiamiehelle tehtyjen kanteluiden näkökulmasta oikeusasiamiehen toiminnassa onkin alettu korostaa lapsiystävällistä käsittelyä muun muassa henkilökohtaisten yhteydenottojen kautta ja ratkaisemalla kantelut mahdollisimman nopeasti ja korostamalla oikeusasiamiehen oma-aloitteisuutta lasten oikeuksien valvonnassa (Eduskunnan oikeusasiamies 2020a, 260; Toivonen 2020, 486). Se, että lasten kanssa keskustellaan lähes poikkeuksetta lastensuojelulaitosten tarkastuskäynneillä, on erityisen merkityksellistä lapsen oikeuksien toteutumisen ja sen valvonnan näkökulmasta. Laillisuusvalvonnassa onkin alettu korostamaan lapsen osallisuutta pitkään trendinä olleen aikuislähtöisyyden sijaan. (Toivonen 2020, 486, 496–497.)

Toivosen (2020, 497) mukaan lapsista on tullut laillisuusvalvonnassa merkittävä tietolähde, ja tämä kehityskulku liittyy vahvasti niin individualismin kuin monitieteisen lapsuustutkimuksenkin lisääntymiseen, jolloin lapsi nähdään sekä itsenäisenä että aktiivisena toimijana elämässään. Lapsen kuulemisen taustalla onkin Toivosen (2020, 497) mukaan ajatus siitä, että ”lapsi on lähtökohtaisesti paras lähde kertomaan sekä elämäänsä kohdistuvista positiivisista asioista että mahdollisista uhista ja epäkohdista”. Toivonen (2020, 498) nostaa kuitenkin esiin keskeisen epäkohdan siinä, että vaikka oikeusasiamies onkin ottanut erityisasiakseen lasten oikeuksien valvomisen ja lasten osallisuuden korostamisen, ei esimerkiksi julkisessa keskustelussa aina uskota lasten kertomaan, vaan luotettavan tiedon kertojaksi kelpaa usein vain aikuinen. Lasten oikeutta tuoda esiin näkemyksiään ja tulla kuulluksi omissa asioissaan sekä laajemmin yhteiskunnassa ovat lisäksi vieneet vahvasti eteenpäin lastensuojelun kokemusasiantuntijat ja heidän yhteisönsä. Kokemusasantuntijat pyrkivät muun muassa rikkomaan ennakkoluuloja siitä, että lasten kyvyt ja taidot ilmaista itseään ja osallistua itseään koskeviin asioihin olisivat jollain tavalla huonompia kuin aikuisilla. Lastensuojelussa elävien ja eläneiden lasten, nuorten ja nykyisten aikuisten kertomukset ja kokemukset tuovatkin omanlaistaan inhimillistä tietoa muun asiantuntijatiedon rinnalle. (Esim. Pösö 2018.)

David Pålsson (2018) on tutkinut väitöskirjassaan lastensuojelulaitoksiin kohdistuvaa valvontaa Ruotsissa. Pålssonin mukaan sijaishuoltoon kohdistuvan valvonnan muutosvoiman haasteista ensimmäinen liittyy sijaishuollon luonteen suhdeperustaisuuteen. Koska sijaishuoltotyötä tehdään lasten ja työntekijöiden vuorovaikutuksessa, voi tätä tietoa sijaishuollosta ja sen arjesta olla vaikea välittää valvojille. Tarkastusten näkökulmasta tämä aiheuttaa Pålssonin mukaan ”tiedon

asymmetriaa”, sillä lapsilla ja työntekijöillä on enemmän tietoa sijaishuollosta kuin tarkastajilla, joiden käynti yksikössä on muun muassa ajallisesti rajattu. Toiseksi monet sijaishuollon periaatteet ja arvot ovat luonteeltaan sellaisia, jotka ovat monitulkintaisia ja täten lasten tarpeiden huomioiminen vaatii yksilökohtaisia ratkaisuja. Tämä johtaa kolmanteen haasteeseen, joka liittyy käsityksiin laadukkaasta sijaishuollosta. Käsitys siitä, mitä on laadukas ja hyvä sijaishuolto, on monimutkainen eikä siitä välttämättä ole olemassa riittävää tietopohjaa tai konsensusta. Kysymys on siis pitkälti siitä, onko valvonnan keinoin mahdollista saada aikaan laadukkaampaa sijaishuoltoa, ja siitä, kuinka erilaiset standardit ja arviointikriteerit soveltuvat niinkin monimuotoisen ja heterogeenisen alan kuin sijaishuollon arvioimiseen. (Emt., 7–8.) Pålssonin (2018, 47) huomion mukaan ruotsalaisen valvontajärjestelmän kontekstissa keskitytään usein väärinkäytösten minimointiin sen sijaan, että kiinnitettäisiin vahvemmin huomiota hoivan laatuun.

Pålssonin (2018, 49) yhdessä osatutkimuksessa tarkasteltiin sitä, kuinka tarkastukset vaikuttavat sijaishuollossa tehtävään työhön työntekijöiden näkökulmasta. Teoreettisena lähtökohdana tässä tutkimuksessa on, että tarkastusten vaikutukset ovat jossain määrin kehittäviä, että on olemassa mahdollisia jännitteitä standardien ja ammatillisen arvioinnin välillä ja että sijaishuollon yksiköt ovat paikkoja, jotka ovat riippuvaisia ulkoisesta legitimitetistä. Työntekijöiden näkökulmasta tarkastukset auttoivat heitä kiinnittämään huomiota tiettyihin seikkoihin, mutta heillä on vaikeuksia nähdä tarkastusten varsinaisia vaikutuksia käytännön työhön. Vaikutusten nähtiin lähinnä kohdistuvan hallintoon ja sen kautta lisääntyviin kirjallisiin ohjeistuksiin. Toisaalta tarkastuksilla havaitut epäkohdat ja parannusehdotukset tarjosivat raamit sille, miten työtä pitäisi tehdä standardien mukaisesti. Tutkimuksen mukaan tarkastukset toisaalta aiheuttivat jännitteitä standardien ja ammatillisen toiminnan välille, mutta toisaalta ne myös tarjosivat tietynlaista ammatillista varmuutta, mikäli toiminnan todettiin olevan kunnossa. (Emt., 49–50.)

Pålssonin (2018, 51) toisessa osatutkimuksessa puolestaan tarkasteltiin lasten roolia sijaishuollon valvonnassa. Tutkimuksen aineistona toimi lasten haastattelut tarkastusten ajalta. Pålsson havaitsi, että tarkastajia ohjasi kolme tapaa suhtautua lapsiin ja heidän tarjoamaansa tietoon, mikä puolestaan vaikutti siihen, kuinka paljon lapset vaikuttivat tarkastuksen lopputulemaan. Ensimmäiseksi lapsilta kaivattiin tietoa, jota hyödynnettiin todentamaan se, toimitaanko yksikössä sääntelyn mukaisesti. Toiseksi lapsia saatettiin rohkaista kertomaan asioista, joita he itse pitivät tärkeinä riippumatta siitä, oliko niillä yhteyttä sääntelyyn ja standardeihin. Tämä tapa tarjosi lapsille vahvaa toimijuutta, mutta saattoi rajoittaa sitä, mitä tarkastuksilla voitiin saavuttaa sen virallisen tehtävän puitteissa. Kolmanneksi tarkastajat saattoivat epäröidä sen suhteen, voisivatko he käyttää keräämäänsä tietoa, sillä se saattoi aiheuttaa jännitteitä lapsen toimijuuden tukemisen ja toisaalta lapsen suojelemisen

välille. Lisäksi tutkimuksessa todettiin, että lasten kuvaukset ja kokemukset jakautuivat kolmeen kategoriaan: huomiot suhteista, osallisuudesta ja tuesta; huomiot säännöistä ja rajoitteista; ja huomiot sijaishuollon ja yksikön resursseista. Pålssonin mukaan lapsilta odotettiin tietoa sääntelyn ja standardien noudattamisesta, kuten siitä, tekevätkö työntekijät rikkomuksia, kun taas lapset usein puhuivat muista asioista, kuten suhteista ja ristiriitaisista säännöistä. (Emt., 2018, 51–52.) Pålssonin (2018, 52) tulkinnan mukaan lasten vaikutus valvontaan riippuukin ensinnäkin siitä, mikä tarkastusten logiikka on, ja toiseksi siitä, miten tarkastajat itse päättivät huomioida lapset valvonnassa.

4 Tutkimuksen toteutus

4.1 Tutkimuksen tavoite ja tutkimuskysymykset

Tässä tutkielmassa tarkastellaan lastensuojelun sijaishuollon käytännön ja lainsäädännön suhdetta. Tutkielman tavoitteena on selvittää, miten lastensuojelulaitosten arkista toimintaa ja elettyä kokemusta lähestytään ja arvioidaan lasten oikeuksien toteutumisen näkökulmasta eduskunnan oikeusasiamiehen institutionaalisen tehtävän kontekstissa.

Tutkimuskysymykseni ovat:

- 1) Millainen eduskunnan oikeusasiamiehen tarkastuspöytäkirjojen rakenne on?
- 2) Millaisissa asioissa ja missä laajuudessa eduskunnan oikeusasiamies päästää eri toimijat ääneen pöytäkirjoissa?
- 3) Miten eduskunnan oikeusasiamies esittää kantansa pöytäkirjoissa?

4.2 Aineiston kuvaus

Tutkielmani aineisto koostuu eduskunnan oikeusasiamiehen kolmesta koulukotitarkastuksen tarkastuspöytäkirjasta. Vuosien 2018–2020 aikana oikeusasiamies on tehnyt tarkastuskäynnin Sairilan koulukotiin, Vuorelan koulukotiin ja Pohjolakotiin. Tarkasteltavaa aineistoa on yhteensä 183 sivua. Eduskunnan oikeusasiamiehen vuosikertomuksen (2020a, 104) mukaan vuonna 2018 tarkastuksia lastensuojelulaitoksiin tehtiin yhteensä 10, kun taas 2019 tehtiin vain yksi tarkastus, sillä edellisvuoden tarkastusten loppuun vieminen oli vielä kesken. Vuoden 2020 vuosikertomusta ei tutkielman kirjoittamisen aikana ole vielä julkaistu, joten tarkastusten kokonaismäärää ei ole

saatavissa. Oikeusasiamiehen internet-sivujen haulla koulukotitarkastuksia ei vuodelta 2020 löytynyt enempää kuin Sairilan koulukotiin tehty tarkastus.

Yksi tarkastuksista on kestänyt kolme päivää ja kaksi tarkastusta kaksi päivää. Tarkastuspäivät ovat peräkkäisiä kahdessa tapauksessa ja yhdessä jatkotarkastus on tehty 13 päivää ensimmäisen jälkeen. Tarkastukset on tehty ennalta ilmoittamatta, lukuun ottamatta yhden koulukodin 13 päivää myöhemmin tehtyä jatkotarkastusta, josta laitokselle oli ilmoitettu ennalta. Jokaisella tarkastuksella mukana on ollut oikeusasiamiehen kansliasta esittelijäneuvos sekä esittelijä tai oikeusasiamiehensihteeri ja tarkastettavasta kohteesta johtaja. Lisäksi tarkastuskohteista mukana on ollut sosiaalityöntekijöitä, sairaanhoitaja, rehtori ja/tai apulaisrehtori, perhetyöntekijöitä, psykologeja, opettaja ja palvelupäällikkö. Yhdellä tarkastuksella on ollut läsnä myös kokemusasiantuntija. Haastateltujen lasten määrät ovat 19, 15 ja 14 lasta (joista kaksi puhelimitse), ja lasten kanssa käydyistä keskusteluista on tehty erikseen salassa pidettävä muistio. Pöytäkirjoissa ei kerrota, miten lasten kanssa käydyt keskustelut on taltioitu tai mitä erillinen salassa pidettävä muistio pitää varsinaisesti sisällään.

Koska laadullisessa tutkimuksessa ei pyritä tilastollisiin yleistyksiin vaan enemmänkin kuvaamaan jotain ilmiötä tai ymmärtämään siihen liittyvää toimintaa, on aineiston oltava tarkasti harkittua ja tarkoitukseen sopivaa. Toisin sanoen on etsittävä se tiedonlähde, josta saa tutkimuksen tehtävän kannalta keskeisintä tietoa. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 74.) Valitsin tutkielmani aineistoksi oikeusasiamiehen tarkastuspöytäkirjat, sillä ne ovat erityinen kuvaus siitä, miten lastensuojelulaitoksia lähestytään ja arvioidaan oikeudellisen diskurssin ja sääntelyn näkökulmasta tarjoten samalla mielenkiintoisen kontekstin lastensuojelun käytännön ja lainsäädännön suhteen tarkastelulle. Tämän tutkielman aineistovalintaa perustelee lisäksi koulukotien tehtävän ja perusominaisuuksien samankaltaisuus sekä aiempien koulukotitutkimusten hyödyntämisen mahdollisuus. Koulukodit ovatkin erityisiä tutkimuksen kohteita muun muassa niiden pitkän historian ja niistä saatavilla olevan laajan aineiston ansiosta (Pekkarinen 2017b, 11). Lisäksi aineistossa on edustettuna sekä valtion koulukoteja että yksityinen koulukoti, ja ne sijaitsevat maantieteellisesti eri puolilla Suomea (Nummelassa, Mikkeliissä ja Muhoksella). Näistä koulukodeista erityisesti Sairila ja Pohjolakoti ovat olleet esillä mediassa niistä löytyneiden epäkohtien vuoksi.

Aineiston riittävyttä puolestaan voidaan arvioida muun muassa tarkastelemalla saturaatiota, eli sitä, milloin aineisto kyllääntyy eli alkaa toistamaan itseään (Tuomi & Sarajärvi 2018, 75). OPCAT-valvontaroolissa eduskunnan oikeusasiamiehen erityisenä tarkastelukohteena on lasten kohtelu sekä laitoksissa tapahtuva rajoittaminen, jolloin oikeusasiamies kiinnittää tarkastuksillaan ja kannanotoissaan huomiota samantyyppisiin asioihin liittyen laitosten käytäntöihin ja niitä koskevaan

lainsäädäntöön ja sijoitettujen lasten ja nuorten kokemuksiin. Toisin sanoen voidaan olettaa, että sekä tarkastuskäyntien että niistä tehtyjen pöytäkirjojen sisäinen logiikka säilyy riippumatta tarkastuksen kohteesta, jolloin on perusteltua tarkastella tarkasti rajattua määrää ja kokoelmaa tarkastuskäyntien pöytäkirjoja.

4.3 Dokumenttien tutkimus ja aineiston analyysi

Tämä tutkielma sijoittuu sosiaalityön, lastensuojelun ja sosio-legaalisen tutkimuksen kentille. Sosio-legaalista tutkimuksesta eli oikeuden yhteiskunnallisesta tarkastelusta voidaan puhua omana tieteenalanaan, jolloin tarkoitetaan esimerkiksi oikeussosiologiaa (Laitinen 1996) tai yhteiskunnallista oikeustutkimusta (Ervasti 2017). Yhteistä näille näkökulmille on yhteiskuntatieteellisen ja oikeustieteellisen ajattelun jonkinlainen yhdistäminen, jolloin oikeus asetetaan sen yhteiskunnalliseen kontekstiin eikä tarkastelun kohteena ole niinkään yksittäiset oikeusnormit. Tässä tutkielmassa sosio-legaalista tutkimusta toteutetaan yhteiskuntatieteellisen ja sosiaalityön tutkimuksen näkökulmasta, ja huomio kiinnitetään laillisuusvalvontaan toimintana, jossa arvioidaan lastensuojelun sijaishuoltoa arkisena toimintana ja elettyinä kokemuksena sijoitettujen lasten ja nuorten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen näkökulmasta. Tutkielmassa tarkastellaan tiettyä, oikeusasiamiehen koulukoteihin tekemien tarkastusten tarkastuspöytäkirjoissa ilmenevää, tapaa tarkastella moninaista ja monimutkaista sijaishuollon arkea ja kokemuksia siitä. Tutkielma nojautuu konstruktionistiseen perinteeseen dokumenttien tutkimuksen kontekstissa sekä temaattiseen analyysiin kontekstuaalisessa kehityksessä.

Dokumenttien tutkimus

Koska yhteiskunta ja erilaiset organisaatiot toimivat kirjallisesti ja ovat riippuvaisia erilaisten dokumenttien, asiakirjojen ja tekstien tuottamisesta (Atkinson & Coffey 1997, 45), on dokumenteissa rakentuvien, eli dokumentaaristen, todellisuuksien tutkimus sekä tärkeää että kiinnostavaa. Dokumentit ja tekstit ovat sekundäärilähteitä, mikä tarkoittaa, että dokumentti on aina konstruktio sosiaalisesta todellisuudesta (Smith 2009, 110). Sosiaalisen konstruktionismin perinteessä ajatellaan, että tietomme todellisuudesta on sosiaalisesti rakentunutta, eli rakennamme omia versioitamme todellisuudesta vuorovaikutuksessa keskenämme. Tällöin kysymykset objektiivisesta totuudesta problematisoidaan, sillä tapamme katsoa maailmaa on aina jollain tavalla näkökulmittunutta. (Burr 2015, 9.) Tekstivälitteisen kommunikaation käytännöllä, lainalaisuuksilla ja konventioilla rakennetaankin sekä tietynlaista representaatiota dokumentin kohteesta että tälle todellisuudenkuvalle

keskeisiä tiedon muotoja. Toisin sanoen ei voida olettaa, että dokumentit olisivat suoria todisteita esimerkiksi siitä, miten jossain tietyssä organisaatiossa toimitaan, sillä organisaatiot tuottavat dokumenteilla itsestään tietynlaista kuvaa, virallisten ja julkisten dokumenttien taustalla on usein oletuksia siitä, millaisia näkemyksiä on sallittua ilmaista, ja kirjoittaja on usein tietoinen dokumentin käyttötarkoituksesta ja siitä, ketkä sitä tulevat mahdollisesti lukemaan. (Atkinson & Coffey 1997, 45–47; Smith 2009, 111–112.) Dokumentit eivät myöskään ole irtonaisia muusta dokumentin ja tekstin ulkopuolisesta vuorovaikutuksesta (Atkinson & Coffey 1997, 47), ja niitä sekä tuotetaan sosiaalisessa toiminnassa että ne ovat tämän sosiaalisen toiminnan tuotteita (Prior 2003, 4).

Dokumenttien tutkimuksessa ei ole kyse pelkästään niiden sisällön tutkimisesta, vaan tekstiaineiston kokonaisvaltainen tarkastelu vaatii huomion kiinnittämistä sisällön lisäksi dokumentin tuottamiseen ja käyttöön liittyviin näkökulmiin sekä niiden kriittiseen arviointiin. Toisin sanoen täytyy kiinnittää huomiota siihen, miten ne on rakennettu, kuinka ne toimivat, mitä tarkoitusta varten niitä tehdään ja miten niitä käytetään eri tarkoituksissa. (Atkinson & Coffey 1997, 47; Prior 2003, 4.) Lindsay Priorin (2008, 9) mukaan pelkkä sisällön tutkimus voikin jättää huomiotta sen, kuinka dokumenteissa oleva sisältö on syntynyt ja kuinka se toimii. Esimerkiksi kriittisessä ja tulkinnallisessa tutkimusperinteessä ollaan kiinnostuneita muun muassa siitä, millaista tulkintaa ihmisten elämästä ja käyttäytymisestä dokumenteissa esitetään ja millaisia seurauksia sillä on käytännölle (Smith 2009, 112). Prior (2003) on tarkastellut dokumenttien sosiaalitieteellistä tutkimusta käsittelevässä teoksessaan muun muassa sitä, kuinka eri kirjoittajat, tarkemmin tutkijat ja antropologit, raportoivat maailmaa. Priorin (2003, 126) mukaan erityisesti tieteellisissä teksteissä pyritään luomaan vaikutelma, jossa kirjoitetulla tekstillä tai raportilla ei ole vaikutusta niihin ”faktoihin”, joista se raportoi. Kirjoittajat voivatkin hyödyntää erilaisia tekniikoita rakentaessaan omaa asemaansa suhteessa tutkittavaan todellisuuteen ja luodakseen tietynlaista kuvaa tutkittavasta todellisuudesta (Woolgar 1981 & 1988; ref. Prior 2003, 129–130). Esimerkiksi erilaisilla itsen etäännyttämisen tekniikoilla ja tietynlaisen raportoinnin ja tekstin rakentamisen logiikan hyödyntämisellä voidaan pyrkiä peittämään muut tavat nähdä maailma ja tarkastelun kohteena oleva todellisuus. Tähän logiikkaan liittyy esimerkiksi se, millainen tekstin avaus on, millaisia otsikoita käytetään ja miten tekstissä ylipäätään edetään eli millainen jatkumo siitä muodostuu. Toisin sanoen tekstissä esitellään se polku, jolla on päädytty tietynlaisiin lopputuloksiin ja jonka johdosta muut tavat ymmärtää asia suljetaan pois. (Prior 2003, 131.)

Paul Atkinsonin ja Amanda Coffeyn (1997) mukaan dokumentteja voidaan tarkastella niiden kielen ja muodon, intertekstuaalisuuden ja kirjoittajan ja lukijan näkökulmista. Heidän mukaansa dokumentaariset konstruktiot sosiaalisesta todellisuudesta nojaavat yleensä tietynlaiseen kieleen, kielenkäyttöön ja tietynlaisiin konventioihin, jotka itsessäänkin ovat osa dokumentaarista

todellisuutta. Intertekstuaalisuudella tarkoitetaan sitä, että dokumentit eivät ole itsenäisiä ja erillisiä kokonaisuuksia, vaan niissä viitataan toisiin todellisuuksiin ja alueisiin, eli toisiin dokumentteihin, minkä vuoksi täytyy myös tarkastella tekstien välisiä suhteita. Toisaalta huomio voidaan kiinnittää myös ihmisten ja erilaisten tekstien, inhimillisten ja ei-inhimillisten toimijoiden, väliseen vuorovaikutukseen. Tekstien toimijuus syntyy, kun niitä luetaan, käsitellään ja kutsutaan esiin. Kun inhimilliset ja ei-inhimilliset toimijat ovat vuorovaikutuksessa keskenään, myös esimerkiksi erilaiset asiakirjat rakentavat merkityksiä ja käytäntöjä. (Ks. Günther 2015; Räsänen 2015.) Tekstin käyttämisen ja tuottamisen suhdetta voidaan puolestaan tarkastella kiinnittämällä huomiota tekstin kirjoittajaan ja oletettuun ja mahdolliseen lukijaan. Kirjoittajaan voidaan Atkinsonin ja Coffeyn (1997) mukaan viitata niin epäsuorasti kuin suorastikin, eivätkä kirjoittajat ja lukijat tekstuaalisessa mielessä ole yhtenäisiä yksittäisten sosiaalisten toimijoiden kanssa. Kirjoittajan ja lukijan tarkastelulla voidaan myös päästä käsiksi siihen, kuinka tietylle tekstile rakentuu tietynlainen asema faktuaalisena, auktoritatiivisena, objektiivisena tai tieteellisenä tekstinä.

Temaattisesta analyysistä

Tässä tutkielmassa temaattista analyysia hyödynnetään tutkimusmenetelmänä toisen ja kolmannen tutkimuskysymyksen osalta. Temaattista analyysia voidaan käyttää monenlaisissa teoreettisissa kehyksissä, joista tämän tutkielman analyysi paikantuu essentialistisen tai realistisen ja konstruktionistisen kehyksen väliin, niin sanottuun kontekstuaaliseen kehykseen. Temaattinen analyysi kontekstuaalisena menetelmänä nojaa teorioihin, jotka huomioivat sekä ne tavat, joilla yksilöt merkityksellistävät kokemuksiaan sekä tavat, joilla laajempi sosiaalinen konteksti vaikuttaa näihin merkityksiin. (Emt., 81.) Tämän tutkielman aineistossa eri puhujien kuvauksia laitoksista ja laitosarjesta sekä laitosten arviointia tehdään tietyssä sosiaalisessa kontekstissa, joka tässä tapauksessa liittyy vahvasti siihen institutionaaliseen tehtävään, jota oikeusasiamies toteuttaa. Käytännössä temaattinen analyysi tarjoaa joustavan tavan analysoida laadullista aineistoa, ja sitä käytetään menetelmänä, jolla tunnistetaan, analysoidaan ja raportoidaan aineistossa toistuvia aiheita (*patterns*) eli teemoja. Menetelmä mahdollistaa aineiston järjestämisen ja kuvaamisen yksityiskohtaisesti. (Braun & Clarke 2006, 77–78.)

Kun temaattista analyysia sovelletaan tutkimusmenetelmänä, etsitään aineistosta teemoja, jotka vangitsevat tutkimuskysymysten kannalta jotain tärkeää aineistosta. Toisin sanoen etsitään aineistosta toistuvia merkitysten kasaumia (Braun & Clarke 2006, 82, 86.) Temaattisen analyysin tekeminen voidaan jakaa kuuteen vaiheeseen, joita ovat aineistoon tutustuminen, koodaaminen, teemojen etsiminen, teemojen tarkastaminen suhteessa koodauksiin, teemojen määrittäminen ja nimeäminen, sekä raportin tuottaminen. Vaiheen kaksi koodaus tarkoittaa aineiston järjestämistä merkityksellisiin

ryhmiin, jotka kuitenkin eroavat laajuudessaan lopullisista teemoista. Aineistolähtöisessä lähestymistavassa teemat ovat riippuvaisia aineistosta. Teemojen muodostuminen tapahtuu järjestämällä koodaukset mahdollisiin teemoihin, jolloin syntyy niin sanottu temaattinen kartta, joka kerää yhteen etsityt pääteemat, teemat ja alateemat. Teemojen tarkastaminen jakautuu kahteen vaiheeseen, joissa teemoja verrataan koodauksiin sekä laajemmin tarkastelun kohteena olevaan aineistoon. Teemojen määrittely ja nimeäminen tarkoittaa käytännössä sen tarkastelua, mistä jokaisessa teemassa on itse asiassa kyse. (Emt., 87–92.)

Aineiston analyysi

Tässä tutkielmassa tarkastellaan sitä, millainen polku eduskunnan oikeusasiamiehen tarkastuspöytäkirjoissa rakentuu tarkastuskäyntiin liittyvästä tiedonkeruusta ja havainnoinnista kannanottojen tekemiseen. Sisällön näkökulmasta kiinnostus kohdistuu siihen, millaista tietoa on kerätty ja keneltä sitä on kerätty, ja millaisiksi tämän polun puitteissa kannanotot muodostuvat. Toisin sanoen tarkastellaan sitä, millainen dokumentaarinen todellisuus tarkastuspöytäkirjoissa rakentuu. Vaikka on tärkeää huomioida, että ylimmän laillisuusvalvojan kannanotoilla on pöytäkirjan ulkopuolella ja tarkastusten jälkeen aktualisoituvia seurauksia, niitä ei tässä tutkielmassa empiirisesti tarkastella. Tutkimuskysymysten mukaisesti analyysin aluksi on tarkasteltu pöytäkirjojen rakennetta, toiseksi sitä, millaisissa asioissa eri osapuolet pääsevät ääneen pöytäkirjoissa ja kolmanneksi sitä, millaisia oikeusasiamiehen kannanotot ovat ja kenelle ne kohdistetaan.

Priorin (2003) ja Woolgarin (1981 & 1988; ref. Prior 2003) sekä Coffeyn ja Atkinsonin (1997) näkemyksiä mukaillen aloitin aineiston analyysin käymällä systemaattisesti läpi pöytäkirjojen rakennetta niiden muodon, jäsentelyn ja otsikkotasaisen tarkastelun kautta. Ensimmäisen tutkimuskysymyksen osalta hyödynsin analyysissä Coffeyn ja Atkinsonin (1997) dokumenttien tutkimuksen mukaisesti dokumenttien muodon, kielen sekä intertekstuaalisuuden tarkastelua. Dokumenttien muodon ja kielen tarkastelun osalta huomio on kiinnitetty pöytäkirjojen tekstin rakenteeseen, jäsentelyyn sekä eri osioihin. Intertekstuaalisuutta on tarkasteltu kiinnittämällä huomio niihin pöytäkirjan ulkopuolisiin teksteihin, joihin eri toimijat ovat pöytäkirjoissa viitanneet. Analyysin tulokset on raportoitu luvussa viisi.

Koska olen kiinnostunut siitä, kenelle ja missä laajuudessa kirjoittaja antaa pöytäkirjassa äänen ja mahdollisuuden puhua omista kokemuksistaan tai näkemyksistään asiaan liittyen, olen toisen tutkimuskysymyksen osalta tarkastellut sitä, millaisia asioita oikeusasiamies nostaa esiin eri toimijoiden kertomasta ja millainen tila puhua eri toimijoille näin ollen pöytäkirjoissa syntyy. Atkinson ja Coffey (1997) puhuvat dokumenttien tarkastelun yhteydessä tekstin kirjoittajasta, mutta

heidän ajattelustaan poiketen käytän aineiston analyysissä oikeusasiamiehestä käsitettä kirjoittaja ja käsitettä puhuja niistä toimijoista, joiden puhetta ja kertomaa oikeusasiamies raportoi. Tätä perustelen sillä, että esimerkiksi kuultuja lapsia ei mielestäni voi ajatella varsinaisesti tekstin kirjoittajina, vaan sitä roolia tässä aineistossa edustaa oikeusasiamies. Lisäksi vaikka laitosten antamia (kirjallisia) selvityksiä raportoidaankin pöytäkirjoissa myös suorina lainauksina, on oikeusasiamies pöytäkirjan kirjoittajana koko ajan ollut päättämässä siitä, mitä osia selvityksistä otetaan mukaan pöytäkirjaan. Niin sanottu raportoitu puhe (*reported speech*) onkin olennainen osa kaikkea ihmisten välistä vuorovaikutusta, jossa puhutaan aiemmista kokemuksista tai tapahtumista. Käytännössä raportoitu puhe tarkoittaa palaamista aiempaan puheeseen ja sen asettamista kontekstiin nykyhetkessä. (Juhila ym. 2014.) Raportoitua puhetta voidaan käyttää myös tapana tuottaa todisteita, sillä käyttämällä omaa tai muiden aiempaa ääntä voidaan tietyt ongelmat, tilanteet ja suhteet esittää paikkaansa pitävinä ja faktuaalisina. Se, kenen ääni saa auktoriteetti- tai asiantuntija-aseman, riippuu puolestaan siitä, missä kontekstissa ääntä raportoidaan. (Emt., 159–161.) Näin ollen pöytäkirjoissa eri puhujien kertoma on oikeusasiamiehen raportoimaa puhetta, jonka kontekstina toimii se institutionaalinen tehtävä, jota oikeusasiamies toteuttaa ja jonka toteuttamiseksi oikeusasiamies raportoi tiettyjen puhujien puhetta tietyllä tavalla.

Raportoitua puhetta eri puhujien näkökulmista olen analysoinut käyttäen temaattista analyysia analyysimenetelmänä. Lasten, laitosten henkilökunnan ja tarkastajien ja kokemusasiantuntijan puheen lisäksi olen kiinnittänyt huomiota dokumentteihin ei-inhimillisinä toimijoina, joille syntyy tietynlainen rooli, kun eri puhujat kutsuvat niitä esiin puheessaan. Temaattista analyysia olen toteuttanut koodaamalla jokaisen puhujan raportoitua puhetta ja puheessa esiintyviä aiheita merkityksellisiin ryhmiin. Olen järjestänyt koodaukset jokaisen puhujan kohdalta teemoihin sekä niiden mahdollisiin alateemoihin. Temaattinen kartta pääteemoittain löytyy liitteestä 1 (Liite 1: Temaattiset kartat), ja analyysin tulokset on raportoitu luvussa kuusi.

Kolmannen tutkimuskysymyksen osalta tarkastelu kohdistuu oikeusasiamiehen kannanottoihin pöytäkirjojen Toimenpiteet-osiossa. Olen analysoinut kannanottoja käyttämällä menetelmänä temaattista analyysia. Analyysin aluksi koodasin kannanottojen sisältöjä kiinnittämällä huomion siihen, mihin asioihin oikeusasiamies ottaa kantaa, mikä kanta on ja mitä kannanotoista seuraa. Teemoihin jaottelu on tehty sen perusteella, minkä teemojen kautta oikeusasiamies esittää kantansa. Temaattinen kartta pääteemasta eduskunnan oikeusasiamiehen kannanotot löytyy liitteestä 1 (Liite 1: Temaattiset kartat), ja analyysin tulokset on raportoitu luvussa seitsemän.

4.4 Eettiset kysymykset

Tämä tutkielma noudattaa tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK) ohjeistusta hyvästä tieteellisestä käytännöstä (ks. Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2012). Arja Kuulan (2011, 19) mukaan tutkimuseetiikan voi katsoa koskevan ”aineiston hankintaan ja tutkittavien suojaan liittyviä kysymyksiä, tieteellisen tiedon soveltamista, käyttöä ja vaikutuksia koskevia kysymyksiä ja tieteen sisäisiä asioita”. Puhutaan siis eettisistä velvollisuuksista tutkittavia, yhteiskuntaa ja tiedeyhteisöä kohtaan. Useat tutkimuksen eettiset kysymykset liittyvät aineistoon, sen hankintaan ja esimerkiksi anonymitettiin sekä luottamuksellisuuteen suhteessa tutkimukseen osallistuneisiin. (Emt.) Aineistoni tässä tutkielmassa on valmis ja julkinen aineisto, joka on saatavissa, ladattavissa ja luettavissa eduskunnan oikeusasiamiehen internet-sivulta vapaasti, jolloin tarvetta esimerkiksi tutkimusluvan hankkimiselle ei ole.

Aineiston julkisuudesta huolimatta on kuitenkin olennaista pohtia yksittäisiä laitoksia koskevien tulkintojen tekemistä siten, että ei esimerkiksi ylitulkitse yksittäisten toimijoiden kertomaa. Julkiselta sivustolta aineistonkeruu ei kuitenkaan aiheuta tutkimuseettistä ongelmaa koskien esimerkiksi aineiston uudelleenkäyttöödotusta. Olen kuitenkin päätenyt käyttämään tarkastusten kohteena olleista koulukodeista anonymisoituja nimiä tutkielman analyysi- ja tuloslukuissa, sillä tutkielmani tarkoituksena on kiinnittää huomio enemmän eduskunnan oikeusasiamiehen tekemään laillisuusvalvontaan, tarkastuskäyntien ja pöytäkirjojen sisäiseen logiikkaan ja näissä pöytäkirjoissa rakentuvaan dokumentaariseen todellisuuteen kuin yksittäisten yksiköiden toimintaan ja toiminnan laillisuuteen. Vaikka tutkimani pöytäkirjat ovat julkisia ja kuka tahansa internet-yhteyteen käsiksi pääsevä voi niitä lukea, en koe tarpeelliseksi korostaa tiettyjä laitoksia, mikäli niiden nimeäminen ei ole tutkielman tavoitteen tai tutkimusprosessin läpinäkyvyyden näkökulmasta perusteltua.

5 Pöytäkirjojen rakenne

Tässä luvussa tarkastelen pöytäkirjoja Atkinsonin ja Coffeyn (1997) ajattelun mukaisesti pöytäkirjojen muodon, kielen sekä intertekstuaalisuuden näkökulmasta.

Pöytäkirjojen muoto ja kieli

Aineiston pöytäkirjojen pituudet ovat 80, 79 ja 24 sivua. Pöytäkirjojen ensimmäiseltä tai ensimmäisiltä sivuilta löytyvät pöytäkirjan päiväys, pöytäkirjan diaarinumero, ratkaisijan ja esittelijän nimi sekä tarkastettavan yksikön nimi. Pöytäkirjojen alussa on lisäksi raportoitu

tarkastuksen ajankohta sekä keitä tarkastuksella on ollut läsnä. Kahdessa pöytäkirjassa on kansilehden jälkeen sisällysluettelo. Olen listannut taulukkoon 1 (Taulukko 1) pöytäkirjojen osioiden pääotsikot ja eri osioiden sivumäärät. Koulukodin 3 pöytäkirja eroaa pituutensa lisäksi kahdesta muusta pöytäkirjasta siten, että pääotsikoita ja alaotsikoita ei ole erotettu toisistaan. Olen selvyiden vuoksi kerännyt kyseisen pöytäkirjan osalta oman tulkintani mukaan joitain keskeisimpiä osioita.

Taulukko 1: Pöytäkirjojen pääotsikot ja osioiden pituudet sivuina

Koulukoti 1	Koulukoti 2	Koulukoti 3
Yleistä (7)	Yleistä (5)	Yleistä (tarkastuksen tarkoitus, tilat, pyydetty aineisto, jne.) (3)
Lasten kokemuksia (12)	Lasten kokemuksia Koulukodista (6)	Koulunkäynti (3)
Tarkastuksella käydyt keskustelut laitoksen johdon kanssa (13)	Koulukodin johtajan selvitys edellä esitettyihin lasten kokemuksiin Koulukodista (11)	Terveydenhoito (alle 1)
Aiempi viranomaisvalvonta (6)	Koulukotia koskeva aikaisempi viranomaisvalvonta (4)	Muiden viranomaisten tekemät tarkastukset (1)
Rajoitustoimenpiteet (21)	Rajoitustoimenpiteet (26)	Pääsy oikeuksiin (alle 1)
Sijaishuollon laatu (11)	Pääsy oikeuksiin (13)	Lapsen ja sosiaalityöntekijän tapaamiset (alle 1)
Sijaishuollon valvonta (3)	Perus- ja ihmisoikeussäännökset ja rajoitustoimenpiteet (2)	Rajoitustoimenpiteet (10)
Toimenpiteeni (5)	Muita asioita (5)	Toimenpiteet (4)
Muut toimenpiteet (alle 1)	Toimenpiteet (6)	Omat aloitteet ja tiedoksi (alle 1)
Tiedoksi (alle 1)	Omat aloitteet (alle 1)	
	Tiedoksi (alle 1)	

Pöytäkirjojen rakenne noudattaa kaavaa, jossa aluksi on Yleistä-osio, jossa raportoidaan laitokseen ja sinne sijoitettuihin lapsiin liittyviä tietoja. Lisäksi tässä osassa esitellään muun muassa perustelut ja tavoite tarkastukselle ja käydään läpi laitostokouluun liittyviä asioita. Seuraavaksi siirrytään lasten kokemusten raportointiin sekä laitoksen henkilökunnan kanssa käytyihin keskusteluihin ja heidän antamiinsa selvityksiin. Seuraavan osan muodostaa aiemman viranomaisvalvonnan esittely, jossa oikeusasiamies tarkastelee tarkastuskohteeseen kohdistettua viranomaisvalvontaa muun muassa aluehallintovirastojen ja kuntien valvontamuistioiden ja muiden asiakirjojen perusteella. Tämän jälkeen oikeusasiamies käy läpi sijaishuoltoon ja lapsen oikeuksiin liittyvää lainsäädäntöä, erityisesti rajoitustoimenpiteiden näkökulmasta, sekä vertaa sitä tarkastuksella ja tarkastusta varten keräämäänsä ”aineistoon”. Pöytäkirjojen Toimenpiteet-osiossa oikeusasiamies ilmoittaa tiivistetysti näkemyksensä lainvastaisista toimista ja toimenpiteitä vaativista käytännöistä tarkastuskäynnin perusteella. Pöytäkirjan lopuksi oikeusasiamies ilmoittaa mahdollisista omista aloitteistaan sekä siitä,

keille tarkastuspöytäkirja lähetetään tiedoksi ja toimenpiteitä varten. Lyhyin pöytäkirjoista erosi paikoin tästä rakenteesta esimerkiksi siten, että sekä lasten ja laitoksen kertomaa että lainsäädäntöä käsiteltiin samojen otsikoiden alla.

Intertekstuaalisuus

Pöytäkirjoissa on runsaasti intertekstuaalisia viittauksia. Olen koonnut taulukkoon 2 (Taulukko 2) niitä tekstejä ja dokumentteja, joihin pöytäkirjoissa on viitattu. Olen jaotellut nämä tekstit oikeuslähteisiin, laitosten arkeen ja toimintaan liittyviin asiakirjoihin, aiempaan viranomaisvalvontaan sekä muihin teksteihin.

Taulukko 2: Intertekstuaaliset viittaukset pöytäkirjoissa

Oikeuslähteet	Laitosten arkeen ja toimintaan liittyvät asiakirjat	Aiempi viranomaisvalvonta	Muut
Lait (esim. perustuslaki, lastensuojelulaki), ihmisoikeussopimukset, hallituksen esityöt	Päätöisasiakirjat, päivittäiskirjaukset, koontiraportit rajoitustoimenpiteistä, palotarkastuspöytäkirjat, henkilöstöluettelo, tiedot sijoitetuista lapsista, lapsen tekemä epäkohtailmoitus, laitoksen säännöt, yksittäisiä laitoksia koskevat kirjalliset käytännöt (esim. lenkkeilyluvat), sosiaalityöntekijälle lähetettävät raportit, omavalvontasuunnitelma	Aluehallintovirastojen valvontamuistiot ja -pöytäkirjat, apulaisoikeusasiamiehen päätökset ja kannanotot, kuntien tekemään valvontaan liittyvät pöytäkirjat, aiemmassa valvonnassa esiin tulleet (rajoitustoimenpide)päätökset	Eristämisestä syntynyt videotallenne, oikeusasiamiehen esittelyvihkonen, tarkastajien yhteystiedot, oikeusasiamiehen vuosittainen raportti eduskunnalle, linjaukset, ohjeistukset ja suositukset (esim. THL:n ruokasuositus), koulukodin verkkosivut

Viittaukset erilaisiin oikeuslähteisiin kohdistuvat pöytäkirjoissa erilaisiin yksittäisiin kansallisiin lakeihin, kuten lastensuojelulakiin, lakiin eduskunnan oikeusasiamiehestä sekä perusopetuslakiin koulukodin koulujen tarkastuksen yhteydessä. Näiden lisäksi viitattiin hallituksen esitöihin, kuten hallituksen esityksiin, ja kansainvälisiin ihmisoikeussopimukseen ja lapsen oikeuksien sopimukseen. Laitosten arkeen ja toimintaan liittyviin asiakirjoihin liittyen viitattiin muun muassa rajoitustoimenpiteiden päätösteksteihin ja -asiakirjoihin, päivittäisraportteihin sekä asiakirjoihin, jotka liittyvät laitosten tiloihin, kuten palotarkastuspöytäkirjoihin. Aiemman viranomaisvalvonnan läpikäynnin yhteydessä tarkastelun kohteena olivat erilaiset valvontamuistiot ja -pöytäkirjat. Muita yksittäisiä intertekstuaalisia viittauksia tehtiin muun muassa THL:n ruokasuositukseen ja koulukodin verkkosivuihin.

Seuraavaksi tarkastelen sitä, mihin näistä teksteistä viitataan pöytäkirjojen eri osioissa, sillä esimerkiksi lapset tekevät viittauksia pitkälti eri teksteihin kuin oikeusasiamies, tai ainakin viittauksia tehdään erilaisesta näkökulmasta. Yleistä-osioissa mainitaan suuri määrä pöytäkirjan ulkopuolisia tekstejä. Lainsäädännön osalta viitattiin erilaisiin lakeihin, esityksiin ja muihin oikeuslähteisiin, laitoksilta pyydettiin (ja saatiin) erilaisia selvityksiä, kirjauksia ja päätöksiä sekä perustietoja sijoitetuista lapsista, ja lisäksi osiossa tehtiin viittauksia myös moniin muihin teksteihin, kuten lasten kuulemisista laadittuun erilliseen salassa pidettävään muistioon, oikeusasiamiehen esittelyviikkoseen ”Voiko oikeusasiamies auttaa?” sekä asiakassuunnitelmiin ja koulunkäyntiin liittyviin erityisen tuen päätöksiin.

Lasten kokemuksia raportoivassa osiossa intertekstuaalisuus puolestaan näkyi viittauksina laitoksen sääntöihin, yksittäisiä laitoksia koskeviin kirjallisiin käytäntöihin (kuten lenkkeilylupiin tai ”hatkapäiväkirjoihin”), päätöksiin ja päätösasiakirjoihin sekä päivittäiskirjauksiin. Lisäksi lapset viittasivat joihinkin yksittäisiin lapsikohtaisiin muihin teksteihin, kuten hallinto-oikeuden lähettämään selvityspyyntöön. Lapset esimerkiksi viittasivat erilaisiin päätösasiakirjoihin, joita joko oli tehty tai joita ei oltu tehty, tai joita he eivät välttämättä olleet koskaan nähneet tai eivät tienneet, missä niitä säilytetään. Laitoksen johtaja ja työntekijät puolestaan viittasivat erilaisiin laitosten toimintaan ja arjen raportointiin liittyviin teksteihin ja asiakirjoihin, kuten rajoituspäätöksiin, asiakassuunnitelmiin ja päivittäiskirjauksiin, yksittäisten laitosten kirjallisiin käytäntöihin, erilaisiin muiden tahojen tekemiin linjauksiin ja suosituksiin ja muihin teksteihin, kuten tulevaisuudessa toteutettavaan osallisuuden toteutumista koskevaan kyselyyn. Huomionarvoista on se, että laitoksen johto tai työntekijät eivät viittaneet suoraan esimerkiksi lastensuojelulakiin tai lapsen oikeuksien sopimukseen.

Aiemman viranomaisvalvonnan voi ajatella olevan itsessäänkin intertekstuaalisuutta, sillä oikeusasiamies tarkastelee valvontatoiminnasta tehtyjä muistioita, apulaisoikeusasiamiehen päätöksiä sekä muita pöytäkirjoja. Näiden dokumenttien sisällä on intertekstuaalisia viittauksia pääasiassa valvonnassa esiin tulleisiin asiakirjoihin, jotka ovat enimmäkseen rajoitustoimenpiteitä koskevia päätöksiä. Lisäksi yhdessä pöytäkirjassa katsotaan kannattavaksi käydä läpi myös toiseen koulukotiin tehtyä tarkastuspöytäkirjaa (joka sekin on osa tämän tutkielman aineistoa) ja siihen liittyvää tarkastuksen jälkeen Opetushallituksen kaikille valtion koulukodeille antamaa selvitystä. Intertekstuaaliset viittaukset pöytäkirjan loppuosassa puolestaan liittyvät pitkälti jo aiemmin pöytäkirjassa mainittuihin teksteihin, kuten lainsäädäntöön ja muihin oikeuslähteisiin, erilaisiin laitoksen toimintaan ja arkeen liittyviin asiakirjoihin (päätökset, kirjaukset, suunnitelmat) sekä

aiempaan viranomaisvalvontaan. Lisäksi toimenpideoiossa viitattiin erilaisiin selvityksiin, joita oikeusasiamies pyytää eri tahoilta tarkastuksen jälkeen.

Yhteenveto

Aineiston perusteella pöytäkirjojen rakenne säilyy samanlaisena niissä kaikissa. Pöytäkirjat noudattavat vakiintunutta kaavaa, jossa osat ovat yleisesti ottaen samassa järjestyksessä ja nämä osat ovat myös sidoksissa toisiinsa. Intertekstuaaliset viittaukset puolestaan kertovat siitä, että laitosten tarkastaminen ei ole pelkästään tarkastushetkeen paikantuvaa, vaan laitoksista kerättävä tieto on monitasoisempaa. Kaikki puhujat viittasivat esimerkiksi erilaisiin päätösasiakirjoihin sekä päivittäiskirjauksiin, mutta lapset ja laitosten henkilökunta eivät eksplisiittisesti viittaneet lainsäädäntöön tai muihin oikeuslähteisiin, kuten oikeusasiamies ja muut valvontaviranomaiset tekivät.

6 Raportoitu puhe pöytäkirjoissa

Oikeusasiamies kerää ja esittää tehtävänsä kannalta olennaista tietoa antamalla pöytäkirjoissa tietyille toimijoille tilaa kertoa omista näkemyksistään koskien laitoksia ja laitosarkea. Käytännössä tilan antaminen tarkoittaa sitä, että oikeusasiamies raportoi pöytäkirjoissa tiettyjen puhujien puhetta ja näkemyksiä niistä laitoksen ja laitosarjen ulottuvuuksista, joista oikeusasiamies on kiinnostunut ja jotka näyttävät oikeudellisesti merkityksellisiltä. Huomiota kiinnitetään raportoidussa puheessa esiintyvien aiheiden lisäksi siihen, kuinka rajattua puhujien raportoitu puhe on.

6.1 Lasten kokemukset laitosarjesta

Lasten raportoitua puhetta läpäisee oikeusasiamiehen kiinnostus lasten kokemuksiin kohtaan. Tässä luvussa tarkastellaankin sitä, miten ja millaisissa asioissa lapset päästetään pöytäkirjoissa ääneen. Ne teemat, joiden kautta lasten kokemuksia tehdään näkyväksi pöytäkirjoissa, liittyvät vapaan ja rajoitetun puheen väliseen jännitteeseen sekä lapsiin arjen kuvaajina. Arjen kuvaaminen puolestaan jakautuu kahteen alateemaan, joita ovat puhe arjen sääntelystä sekä puhe suhteista.

Vapaata vai rajoitettua puhetta?

Lasten kuulemista pohjustetaan jo pöytäkirjan alussa raportoidulla se, kuinka monen lapsen kanssa on keskusteltu, missä tilanteessa tai tilassa lasten kanssa on keskusteltu, ettei lapsille ole kerrottu

esitettäviä kysymyksiä etukäteen, ja että lapset ovat kertoneet omin sanoin arjestaan ja tilanteestaan. Tarkastajat ovat kuitenkin saattaneet esittää tarvittaessa joitain tarkentavia kysymyksiä. Toisin sanoen oikeusasiamies korostaa sitä, että lapset ovat tarkastustilanteessa voineet puhua vapaasti elämäänsä liittyvistä asioista. Vapaan puheen mahdollisuuteen liitetään kuitenkin jännitteitä. Jo pöytäkirjojen alussa rakennetaan tietynlainen pohja lasten ja aikuisten vastakkainasettelulle, sillä pöytäkirjoissa kerrotaan, että henkilökuntaa on muistutettu vastatoimien kiellosta eli siitä, ettei lapsiin saa kohdistaa (negatiivisia) seurauksia heidän kertomansa takia. Yhdessä pöytäkirjassa oikeusasiamies käyttää vastatoimista myös käsitettä kostotoimet. Pöytäkirjoissa mainitaan lisäksi, että kertomuksia käsitellään kokonaisuutena sekä mainitsematta esimerkiksi osastoja ”lasten suojaamiseksi”. Pöytäkirjoihin ja lasten kuulemiseen on siis sisäänrakennettu kuvaus siitä, että lasten kertomaan voi liittyä jotain sellaista, joka voi aiheuttaa ristiriitoja lasten ja laitosten aikuisten välille, ja että tämä täytyy huomioida tarkastuksessa ja sen raportoinnissa.

Lasten raportoitua puhetta ei ole rajattu pelkästään tiettyyn aikaan ja paikkaan. Lapset ovat oikeusasiamiehen kertoman mukaan verranneet keskusteluissa eri osastoja ja tuoneet esille niiden erilaisia käytäntöjä, minkä vuoksi kertomukset eivät välttämättä kuvaa kaikkien laitoksen osastojen toimintatapoja ja käytäntöjä. Lisäksi kahdessa pöytäkirjassa kerrotaan, että lapset ovat verranneet nykyistä sijoituspaikkaansa aiempiin sijoituspaikkoihinsa muun muassa sääntöjen ja kasvatustapojen näkökulmasta, jolloin kuvaukset kohteena olevasta laitoksesta asettuvat jonkinlaiseen laitoskokemusten jatkumoon.

Lapset arjen kuvaajina

Oikeusasiamies raportoi lasten puheesta kuvauksia arjesta ja sen sujumisesta heidän kokemustensa näkökulmasta. Oikeusasiamiehen esiin nostamat arjen kuvaukset puolestaan jakautuvat puheeseen arjen sääntelystä ja laitosarkeen liittyvistä suhteista.

Arjen sääntely

Oikeusasiamies on nostanut esiin runsaasti lasten kokemuksia säännöistä ja rajoituskäytännöistä. Oikeusasiamiehen raportoimat lasten kokemukset kuvaavat laitosta paikkana, jolle on luonteenomaista arjen rajaaminen ja sääntely erilaisten sovittujen tai laitoksen määrittämien kehysten sisällä. Lasten kertomasta on nostettu esiin esimerkiksi yksittäisiä sääntöjä, kuten:

--- mikäli he kiroilevat, niin yhdestä kirosanasta joutuu 15 minuutin ajaksi omaan huoneeseen. Mikäli kiroilee esimerkiksi kolme kertaa, on huoneessa oltava 45 minuuttia. (Koulukoti 1)

Oikeusasiamies raportoi lasten kuvanneen sääntöjen olevan epäoikeudenmukaisia, perusteettomia, mielivaltaisia, työntekijästä riippuvaisia, kohtuuttomia, epämääräisiä, tiukkoja ja ankaria. Sääntöjen epämääräisyydestä kertoo muun muassa se, että lapset eivät välttämättä tunne sääntöjä tai tiedä, kuka säännöt on määritellyt. Osa lapsista myös tunnisti tiukkojen sääntöjen tarpeen, mutta eivät ymmärtäneet sitä, miten niitä toteutetaan arjessa. Lapsille ei myöskään aina heidän kertomansa mukaan ilmoitettu, miksi jotain tehdään tai ainakaan asioita ei selitetä heidän ymmärtämällään tavalla. Oikeusasiamiehen esiin nostamista lasten kokemuksista on tunnistettavissa tietynlaista arjen ja sen käytäntöjen aikuisjohtoisuutta, vaikka lapset kyseenalaistavatkin joitain käytäntöjä välillä konkreettisestikin. Esimerkiksi eräässä pöytäkirjassa kerrotaan, että koulukodin käytännön mukaan lapset allekirjoittavat rajoituspäätöksen vakuudeksi siitä, että he ovat saaneet päätöksen tiedoksi, mutta lapset kertoivat, että ollessaan eri mieltä päätöksestä he jättävät ne allekirjoittamatta.

Oikeusasiamies on raportoinut lasten kertomasta myös kohtia, joissa lapset kuvaavat yleisemmin kuin sääntöjen ja käytäntöjen tasolla omaa elämäänsä, tuntemuksiaan ja vaikutusmahdollisuuksiaan. Raportoidussa puheessa esiin tuodun yhteisöllisyyden ja arjen rajoittamisen vuoksi lapset kuvasivat tuntevansa sijoituspaikassaan yksinäisyyttä, tylsyyttä sekä tietämättömyyttä liittyen kaikkeen säännöistä heidän omaan tulevaisuuteensa. Raportoidussa puheessa laitos on paikka, jossa lapsella on vähän tai ei ollenkaan vaikuttamisen mahdollisuuksia omaan elämään tai omiin asioihin. Vaikuttamismahdollisuuksien kapeudesta kertoo se, että esiin nostettujen kokemusten mukaan lapset eivät tiedä mitä esimerkiksi heitä koskevat päätökset sisältävät, missä asiakirjoja säilytetään, tai miten niistä voisi valittaa. Joissain tapauksissa tietoisuus omista oikeuksista oli parempi, ja lapset olivat tehneet valituksia esimerkiksi hallinto-oikeuteen tai kannelleet oikeusasiamiehelle. Lasten ei myöskään annettu esimerkiksi päättää omasta rahankäytöstään. Tilanpuute ja sisällä oleminen ahdistivat lapsia, mikä puolestaan herätti halun karata laitoksista, erityisen huolenpidon yksikössä lapset saivat kuunnella vain laitoksen päättämää musiikkia ja vapaa pukeutuminen oli kiellettyä. Tietämättömyyden ja vaikutusmahdollisuuksien puutteen lisäksi esiin nostetuista lasten kokemuksista paistaa läpi tietynlainen alistumisen mentaliteetti. Lisäksi jokaisesta pöytäkirjasta oli nostettu esiin kohta, jossa lapset vertasivat sijoituspaikkaansa vankilaan. Lapset kertoivat, etteivät voi esittää vapaasti mielipiteitään eikä niitä myöskään kysyä. Eräässä laitoksessa lapset kertoivat, että he eivät voi ilmaista minkäänlaisia tunteita tai tunnetiloja sijoituspaikassaan. Yhdessä pöytäkirjassa raportoitiin muun muassa, että:

Lasten mukaan koulukodissa ei hoideta lasten asioita, vaan lapsia vain ”makuutetaan” koulukodissa. (Koulukoti 2)

--- monet lapsista kokivat, että ”tekee aina väärin”. Erään nuoren sanojen mukaan ”tääl nuoret vaan yrittää selviytyä, ne nielee vaan kaiken sen paskan olon ja on zombina omis huoneis”. (Koulukoti 2)

Oikeusasiamiehen raportoima lasten puhe laitoksista ja laitostarjesta on vahvasti epäkohtiin liittyvää ja negatiivista. Kaikissa pöytäkirjoissa oli kuitenkin raportoitu myös joitain lasten hyväksi kokemia asioita, kuten tyytyväisyyttä omaan koulumenestykseen, koulukodin kouluun sekä osaan laitoksen ohjaajista.

Suhteet laitoksessa

Laitosten arjen kiinnittyminen vuorovaikutukseen, niin lasten, työntekijöiden ja muiden viranomaisten välisten kuin lasten keskinäistenkin suhteiden näkökulmasta, on keskeinen teema, joka toistuu oikeusasiamiehen raportoimissa lasten arjen kuvauksissa ja kokemuksissa. Oikeusasiamiehen lasten kokemuksista esiin nostamat työntekijöiden ja muiden viranomaisten toiminnan kuvaukset kuvaavat laitosta paikkana, jossa lasten elämä alistetaan laitoksen ohjaajien ja muiden työntekijöiden ja viranomaisten ohjaukselle ja päätöksenteolle. Erään lapsen kokemuksen mukaan:

--- aikuiset ”kohtelee meitä kuin alamaisia” (Koulukoti 1)

Raportoitu puhe laitoksen ohjaajista on negatiivissävytteistä. Lasten kerrotaan sanoneen ohjaajien olevan ylimielisiä, epäoikeudenmukaisia ja lasten mukaan he myös pilkkaavat ja uhkailevat lapsia. Raportoidussa puheessa lapset eivät myöskään yleisesti ottaen luottaneet ohjaajiin eikä heille uskallettu kertoa omista asioista, koska pelätään vastatoimia tai sitä, että ohjaaja alkaa vihata lasta. Lapset kertoivat myös, että ohjaajat eivät puolestaan luota lapsiin. Oikeusasiamies raportoi lasten pelkäävän lisäksi sitä, että työntekijöiden tekemät kirjaukset sisältävät paikkaansa pitämätöntä tietoa. Raportoidussa puheessa eri työntekijöiden kerrottiin toimivan eri tavoilla, jolloin toiminta näytti lapsille epäjohdonmukaiselta ja sääntöjen vaihtelevan työntekijöittäin. Toisaalta yhdessä pöytäkirjassa raportoitiin myös, että:

Lapset kertoivat myös joistain hyvistä ohjaajista, joilla on tiukat säännöt, mutta jotka ovat oikeudenmukaisia ja reiluja. (Koulukoti 2)

Oikeusasiamiehen esiin nostamissa kokemuksissa sosiaalityöntekijät nähtiin mukavina, mutta myös etäisinä ja passiivisina. Raportoidussa puheessa lapset viittasivat siihen, että sosiaalityöntekijät käyvät yleensä tapaamassa lapsia vain asiakassuunnitelmapalavereissa, ja että joissain tapauksissa lapsi ei tiedä, kuka hänen asioistaan vastaava sosiaalityöntekijä on. Lisäksi sosiaalityöntekijän saavuttamisen raportoitiin olevan puhelimitse haastavaa, joko siksi, että sosiaalityöntekijä ei

yksinkertaisesti vastannut puhelimeen tai kuten yhden koulukodin tapauksessa siksi, että laitos rajoitti lapsen yhteydenpitoa hänen asioistaan vastaavaan sosiaalityöntekijäänsä.

Kun oikeusasiamies nostaa esiin lasten kertomaa muista sijoitetuista lapsista ja vertaisistaan, laitosta kuvataan paikkana, jossa yhteisöllisyyttä pyritään pääasiallisesti rajaamaan sijoitettujen lasten välillä eikä vertaissuhteita tueta. Lasten raportoidaan kertoneen säännöistä, joilla kielletään fyysinen kanssakäyminen lasten välillä, vaikka kyse olisikin positiivisena pidetystä fyysisyydestä, kuten halaamisesta. Raportoidussa puheessa lapset kuvaavat sitä, että työntekijöiden rajatessa lasten välistä kanssakäyntiä, niin henkisesti kuin fyysisestikin, lasten välille uhkaa syntyä jonkinlaista vastakkainasettelua. Eräässä pöytäkirjassa kerrotaan, että:

Lapset myös kertoivat siitä, että ohjaajat yrittävät saada lapset ”vasikoimaan” toisistaan esimerkiksi siten, että lapsi ei saa omaa puhelintaan puhelinaikana ennen kuin kertoo, mitä tietää toisen [Koulukodin] lapsen teoista. (Koulukoti 2)

Oikeusasiamies myös nosti esiin, että lapset kertoivat toivovansa, että voisivat esimerkiksi lenkkeillä kavereiden kanssa sen sijaan, että lenkit täytyy tehdä yksin tai ohjaajan kanssa. Oikeusasiamiehen mukaan lapset myös tunnistivat tietynlaista levottomuutta ja hännäämistä lasten välillä, mutta kertoivat, etteivät koe tätä kiusaamisena.

6.2 Laitoksen henkilökunta selvitysvelvollisena

Lasten puheen raportoinnin jälkeen oikeusasiamies raportoi laitoksen henkilökunnan vastineesta lasten kertomaan. Pöytäkirjoissa on vaihtelua sen suhteen, onko oikeusasiamies raportoinut henkilökunnan kertomaa referointina tarkastajien ja henkilökunnan välisistä keskusteluista vai onko raportointi suoraa lainausta johdon toimittamasta kirjallisesta selvityksestä. Oikeusasiamies raportoi laitosten henkilökunnan puhetta kahden teeman kautta. Teemat jakautuvat rajatun puheen teemaan sekä laitokseen suojelutehtävän toteuttajana. Jälkimmäinen teema jakautuu edelleen arjen konkreettisten puitteiden ja realiteettien, muiden viranomaisten vastuuden ja velvollisuuksien sekä laitoksen muutoshaluisuuden ja -kykyisyyden alateemoihin.

Rajattu tila puhua

Laitosten henkilökunnalla, eli laitoksen johtajalla ja työntekijöillä, on lapsia selkeästi rajatumpi rooli laitotarjen kuvaajina pöytäkirjoissa, sillä heidän puheenvuoroaan ohjaa se, mitä epäkohtia lapset ovat tuoneet esille. Toisin sanoen henkilökunnan kertomaan vaikuttaa vahvasti se, millaisiin käytäntöihin

ja epäkohtiin oikeusasiamies odottaa saavansa laitokselta selvitystä, eli laitosten puheenvuorot sisältävät jo lähtökohdaltaan asetelman, jossa henkilökunnan puhe on alisteisessa asemassa verrattuna lasten kertomaan. Oikeusasiamies raportoi erään koulukodin henkilökunnan antaman selvityksen taustaa seuraavasti:

[Koulukodille] toimitettiin kommentoitavaksi edellinen kohta 2 lasten kokemuksia [Koulukodissa]. Alla olevan selvityksen on allekirjoittanut [Koulukodin] johtaja. Selvityksen liitteenä oli --- yksikön vastaavan ohjaajan antama selvitys. Alla oleva teksti on suoraan [Koulukodin] selvityksestä. (Koulukoti 2)

Otteessa oikeusasiamies osoittaa selkeästi rajanneensa henkilökunnalta pyydetyn selvityksen vain niihin asioihin ja epäkohtiin, joista on aiemmin raportoinut lasten puheesta. Tämän lähtökohtaisesti rajoitetun puheen oikeusasiamies on kertomansa mukaan raportoinut suorana lainauksena koulukodin selvityksestä. Oikeusasiamies kertoo muiden pöytäkirjojen osalta myös tarkastajien ja henkilökunnan välisten keskusteluiden liittyneen tarkastuksella tehtyihin havaintoihin ja lasten esiin tuomiin epäkohtiin. Suorasta kirjallisesta selvityksestä poiketen oikeusasiamies raportoi näiden keskusteluiden sisältäneen myös esimerkiksi tarkastajien esittämiä tarkentavia kysymyksiä, jotka ovat osaltaan rajanneet henkilökunnan puhetta aiheisiin, jotka ovat tarkastuksen tehtävän kannalta olennaisia.

Laitos suojelutehtävän toteuttajana

Oikeusasiamies raportoi henkilökunnan puhetta rajaten selvityksen koskemaan esiin tulleita toimintatapoja, tilanteita ja niihin liittyviä epäkohtia. Toisin sanoen oikeusasiamiehen raportoima henkilökunnan puhe liittyy laitoksen käytäntöjen selittämiseen, puolustamiseen ja perustelemiseen erityisesti suojelutehtävän toteuttamisen näkökulmasta. Vaikka oikeusasiamies asettaakin julkilausutusti tehtävänsä ulkopuolelle ”lasten saaman hoidon tuloksellisuuden tai heitä hoitavien henkilöiden asiantuntijuuden arvioimisen” (Koulukoti 3), on edellä mainittujen seikkojen arvioimatta ja huomiotta jättäminen haastavaa, sillä niillä on merkittävä rooli suojelutehtävän toteuttamisessa ja mahdollisissa toteuttamisen epäonnistumisissa. Raportoidut perustelut toiminnalle kiinnittyvät myös ulkopuolelta annettuun mandaattiin toteuttaa suojelutehtävää tietyllä tavalla:

Koska laitokselle on annettu toimeksiantona lapsen kasvatus ja hoito keskeisenä tehtävänä laitos katsoo olevan lapsen elämisen rajojen sisäistäminen. Laitoksen mukaan heidän tulee toiminnassaan huomioida se, mitä heiltä odotetaan, kun laitos saa toimeksiannon kunnasta. (Koulukoti 1)

Arjen konkreettiset puitteet ja realiteetit

Se, miten suojelutehtävää pystytään toteuttamaan, liittyy oikeusasiamiehen raportoimassa henkilökunnan puheessa vahvasti siihen, miten arjen konkreettiset puitteet, kuten laitoksen tilat, on järjestetty. Oikeusasiamiehen esiin nostamissa perusteluissa lisäksi esimerkiksi se, millaisia lapsia laitokseen on sijoitettuna, vaikuttaa suojelutehtävän toteuttamiseen. Se, miten henkilökunta kuvaa lapsia oikeusasiamiehen raportoimassa puheessa, liittyy niin lasten faktuaalisiin piirteisiin, kuten sijoitettujen lasten keski-ikään tai sijoitusten keston, kuin myös arjessa hankittuun tietoon lasten toiminnasta ja ominaisuuksista:

Harrastuksien osalta laitoksen näkemys kuitenkin oli, että harvat lapset haluavat tai pystyvät harrastamaan esimerkiksi sosiaalisten pelkojen vuoksi. (Koulukoti 1)

Oikeusasiamiehen raportoimassa puheessa henkilökunta perustelee toimintaansa liittyviä epäkohtia myös resurssien puutteella. Tällöin kyse on arjen realiteeteista, joihin on vaikea reagoida hektisessä koulukotiarjessa:

Tämän jälkeen päivystäjä luotti paikalla olevan henkilökunnan ammattitaitoon, mutta ko. viikonloppuna työvuoroista sairastui 6 vakituista työntekijää, eikä paikalla olevilla sijaisilla, kuten maanantaina huomasimme, ollut riittävää arviointikykyä nukkumisasian ratkaisemiseksi. Viikonlopun aikana ikkunaa ei saatu korjatuksi ja kaikki muut tilat olivat käytössä. Tätä poikkeamaa selvitämme edelleen. Tapahtui sellainen virhe, jota missään nimessä ei olisi saanut tapahtua ja tämän kaltaisten tilanteiden varalle ohjeistusta täytyy lisätä. (Koulukoti 3)

Raportoidussa puheessa laitokset perustelivat toimintaansa myös käytännön syillä, kuten turvallisuudella, korjaus- ja ylläpitotöillä lasten huoneissa heidän poissa ollessaan sekä vuorokausirytmien vakiinnuttamisella:

--- puhelua ei voi puhua omassa huoneessa kuuluvuusongelmien takia. (Koulukoti 1)

Muiden viranomaisten vastuut ja velvollisuudet

Oikeusasiamiehen raportoimassa puheessa henkilökunta myös rakentaa rooliaan suojelutehtävän toteuttajana suhteessa muihin viranomaisiin. Oikeusasiamies on nostanut esiin henkilökunnan selvityksistä tietoa siitä, miten esimerkiksi sosiaalityöntekijät ovat hoitaneet tehtäviään. Raportoidussa puheessa henkilökunnan antama tieto koskien muita viranomaisia ja heidän toimintaansa liittyy pitkälti tilanteisiin, joissa henkilökunta pyrkii siirtämään vastuuta esimerkiksi päätöksenteosta muille toimijoille:

--- tästä keskusteltiin Avin tarkastuksen yhteydessä ja myös todettiin kuntien erilainen tulkinta asian suhteen. Olemme menetelleet sosiaalityöntekijän kanssa sovitulla tavalla. (Koulukoti 3)

Laitoksen henkilökunnan mukaan eräs lapsi on ollut karkumatkalla yli kolme kuukautta. Laitoksen mukaan poliisi ei ole riittävästi auttanut lapsen etsimisessä ja lapsen takaisin saamisessa. Myöskään sijoittajakunta ei ole ollut asiassa aktiivinen. (Koulukoti 3)

Laitos muutoshaluisena ja -kykyisenä paikkana

Oikeusasiamies on raportoinut myös puhetta, jonka perusteella henkilökunta on huomannut tarkastajien kanssa samoja epäkohtia tai he ovat havaintojen kanssa samoilla linjoilla. Oikeusasiamies nostaa esiin henkilökunnan puhetta, jossa he osoittavat halunsa tehdä muutoksia, joiden avulla lastensuojelutyötä voitaisiin tehdä tavalla, joka turvaisi suojelutehtävän ja täten lasten oikeuksien toteutumisen:

Liikkumista koskevan keskustelun yhteydessä laitoksessa todettiin, että tarkastajat ovat kuitenkin oikeassa sen suhteen, että lapset toivovat pääsevänsä liikkumaan itsenäisesti ja lapset kyseenalaistavat toimintamallia. Jatkossa pitänee harkita, aiheuttaako vapaa liikkuminen jotakin haittaa lapsille. (Koulukoti 1)

--- heillä on nyt hyvä tahto juurruttaa uusia käytäntöjä oikeussuojakeinoista kertomisen ja jälkiselvittelyn suhteen. (Koulukoti 1)

Raportoimalla tällaista puhetta oikeusasiamies antaa pöytäkirjoissa henkilökunnalle mahdollisuuden tuoda esiin myös positiivisia muutoksia, joita laitoksessa on jo tehty tai joita tullaan tekemään tulevaisuudessa.

6.3 Laitos dokumenteissa ja dokumentteina

Puhujat ja kirjoittajat kutsuvat pöytäkirjoissa esiin erilaisia dokumentteja viittaamalla erilaisiin asiakirjoihin, päätöksiin ja päivittäiskirjauksiin, lakinormeihin ja lainsäädäntöön, oikeusasiamiehen laitokselta pyytämään aineistoon sekä aiempaan valvontaan liittyviin pöytäkirjoihin ja muistioihin. Puhumalla erilaisista dokumenteista puhujat ja kirjoittajat kuvaavat ja tekevät näkyväksi laitosta, laitoksen arkea ja toimintaa. Toisin sanoen erilaisten esiin kutsuttujen dokumenttien ja inhimillisten toimijoiden välisessä vuorovaikutuksessa dokumentit rakentavat ei-inhimillisinä toimijoina tietynlaista kuvaa laitoksista ja laitosarjesta riippuen siitä, kuka niitä kutsuu esiin ja missä yhteyksissä.

Dokumenteissa ja dokumenttien kautta rakentuvaa kuvaa laitoksista tehdään lainsäädännön keskeisen roolin ja asiakirjojen arjen ja toiminnan kuvauksen teemojen kautta.

Lainsäädännön keskeinen rooli

Lainsäädännön rooli korostuu pöytäkirjoissa, sillä se on pohja oikeusasiamiehen insitutionaaliselle tehtävälle ja ohjaa oikeusasiamiestä tarkastelemaan tiettyjä asioita laitoksista ja niiden toiminnasta:

Perustuslain 109 §:n mukaan oikeusasiamiehen tulee valvoa, että tuomioistuimet ja muut viranomaiset sekä virkamiehet, julkisyhteisön työntekijät ja muutkin julkista tehtävää hoitaessaan noudattavat lakia ja täyttävät velvollisuutensa. Tehtävänsä hoitaessaan oikeusasiamies valvoo perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutumista.

(Koulukoti 1)

Lainsäädäntöön viittaamalla oikeusasiamies myös rakentaa laitoksista kuvaa, jossa laitos asettuu alisteiseksi lakipykälille ja oikeustieteelliselle arvioinnille. Keskeistä on, että lainsäädäntö merkityksellistyy suhteessa muuhun tietoon ja arjen toimintaan, jolloin lainsäädäntö ja lakipykälät eivät itsessään tuota tietoa laitoksista ja niiden arjesta, vaan ne aktualisoituvat saadessaan havaintoja ja kokemuksia rinnalleen. Lainsäädäntö on myös tiiviissä yhteydessä konkreettisiin päätösasiakirjoihin, joita täytyy tehdä esimerkiksi rajoitustoimenpiteiden käytön yhteydessä. Erityisesti oikeusasiamies nostaa esiin päätösasiakirjoja, niiden tekemistä tai tekemättä jättämistä pöytäkirjoissa. Oikeusasiamiehen raportoimassa lasten puheessa lapset puolestaan kutsuvat lainsäädäntöä esiin epäsuorasti. Lakipykälät näkyvät lasten puheessa esimerkiksi silloin, kun lapset puhuvat kokemuksistaan koskien lastensuojelulain mukaisia rajoitustoimenpiteitä, niihin liittyviä toimintatapoja sekä päätöksentekoa:

Lapset kertoivat, että erityisen huolenpidon osastolla kaikilla lapsilla on yhteydenpidon rajoittamista koskeva päätös. Eräiden lasten käsityksen mukaan heille oli tehty myös liikkumisvapauden rajoittamista koskeva päätös heidän tulleessaan erityisen huolenpidon osastolle. (Koulukoti 1)

Oikeusasiamiehen raportoimissa laitosten henkilökunnan selvityksissäkään lainsäädäntöön ja pykäliin ei viitata suorasti. Eräässä pöytäkirjassa esimerkiksi kerrotaan, että laitos on saanut juridista koulutusta rajoituspäätösten tekemiseen. Lainsäädännön sijaan henkilökunta viittaakin muihin kirjallisiin lähteisiin, kuten erilaisiin ohjeistuksiin, joita on saatu joko laitoksen johdolta tai joltain ulkopuoliselta toimijalta, kuten Terveysten ja hyvinvoinnin laitokselta.

Asiakirjat arjen resurssina ja toiminnan kuvaajina

Eri puhujat ja oikeusasiamies kutsuvat esiin myös erilaisia asiakirjoja ja päivittäiskirjauksia puheessaan. Näillä viittauksilla pyritään pääasiassa luomaan rinnakkaista tai täydentävää tietoa käytännön kuvausten rinnalle. Arjen sijaishuoltotyötä tehdään näkyväksi pitkälti kirjallisten tuotosten, kuten päivittäiskirjausten, kautta. Oikeusasiamies pyytää jo lähtökohtaisesti tiettyjä dokumentteja nähdäkseen tarkastuksen yhteydessä ja viittaa niihin kannanotoissaan. Laitos toimittaa oikeusasiamiehelle tarkastuksen yhteydessä perustietoja esimerkiksi sijoitetuista lapsista, kuten heidän iästään ja sijoitusperusteistaan. Tietoon, jota asiakirjoissa tuotetaan arjen tapahtumista, liittyy kuitenkin epävarmuutta. Esimerkiksi lapset toivat esiin epäilyjensä sen suhteen, kirjaavatko työntekijät tilanteita totuudenmukaisesti, ja oikeusasiamieskin esittää dokumenttien ja tosiasiallisen toiminnan välisen suhteen olevan jotain sellaista, johon on syytä suhtautua kriittisesti. Laitosten selvityksissä puolestaan erilaiset kirjaukset ja päätökset näyttäytyivät aiemmin mainitun muille työn näkyväksi tekemisen lisäksi työvälineenä, oman oikeusturvan kannalta merkittävänä ja työhön ja arkeen kiinteästi kuuluvana toimintana:

Lastensuojelun työntekijöiltä edellytetty kirjaamisvelvollisuus ja toisaalta ohjaaja-lapsi –suhteessa käytävien, turvalliselta ja luontevilta tuntuviin keskusteluiden tarve voivat tuottaa yksikön arkeen ristiriitaa. Jotkut työntekijät haluavat kirjata työnsä tarkasti oikeusturvan takia tehden muistiinpanoja keskustelun aikana. Toisaalta piirre voi vaikuttaa lapsen haluun kertoa hänelle asioistaan. (Koulukoti 2)

Osio, jossa käydään läpi aiempaa viranomaisvalvontaa, on tiedonmuodostuksen kannalta oikeusasiamiehen näkökulmasta merkittävä. Kun oikeusasiamies tarkastelee aiempaa valvontaa, hän saa tietoa laitoksen toiminnasta eri ajankohtina sekä niistä lainvastaisista käytännöistä, joita laitos ei ole korjannut aiemmista kehotuksista huolimatta. Lisäksi oikeusasiamies tarkastelee aiempaa valvontaa koskevista asiakirjoista sitä, ovatko muut valvontaviranomaiset tehneet valvontaa oikeusasiamiehen tulkinnan mukaan riittävästi ja tarpeenmukaisesti.

Lainsäädännön ja muiden oikeuslähteiden ja erilaisten asiakirjojen lisäksi puhujat ja kirjoittaja viittaavat muihin pöytäkirjan ulkopuolisiin teksteihin, kuten laitosten kirjoitettuihin ja kirjoittamattomiin sääntöihin, laitosten internet-sivuihin ja yhdessä pöytäkirjassa myös eräästä eristämistilanteesta syntyneeseen videotallenteeseen. Lisäksi tarkastajat ovat raportoineet havaintojaan kuvien kautta. Oikeusasiamiehelle kirjattujen sääntöjen merkitys tietolähteenä on merkittävä varsinkin silloin, kun puhujat ovat havainnollistaneet niiden tosiasiallista käyttöä ja soveltamista esimerkiksi omien kokemustensa kautta. Internet-sivuja, videotallennetta ja kuvia

oikeusasiamies käyttää pääasiassa täydentävänä, muuta tietoa selventävänä ja konkretisoivana materiaalina. Erityisesti videotallenne on mielenkiintoinen tietolähde, sillä oikeusasiamies on saanut siitä konkreettista tietoa, joka ei ole subjektiivista puhuttua tietoa. Oikeusasiamies on nähnyt videolta muun muassa kuinka eri osapuolet ovat toimineet tilanteessa, mitä lapsi on tehnyt eristämishuoneessa, miten eristystä on valvottu ja milloin eristys on lopetettu. Tässä tapauksessa täydentäväksi tietolähteeksi oikeusasiamies on kutsunut esiin myös eristämisen yhteydessä työntekijöiden täyttämän eristämiskaavakkeen, johon on kirjattu muun muassa perustelut eristämiselle sekä se, miten henkilökunta on arvioinut eristämisen jatkamisen tarvetta.

6.4 Laitos tarkastajien ja kokemusasiantuntijan kuvaamana

Lasten kokemusten, laitosten selvityksen ja erilaisten dokumenttien lisäksi oikeusasiamies on kerännyt tietoa laitoksista tarkastajien havainnoista ja yhdellä tarkastuksesta mukana olleen kokemusasiantuntijan näkemyksistä. Tarkastajat ovatkin tarkastuksen tosiasiallisia toteuttajia, sillä he ovat muun muassa haastatelleet lapsia ja keskustelleet laitosten edustajien kanssa. Oikeusasiamies on raportoinut kokemusasiantuntijan tekemän arvion tarkastuksesta ja sen aikana tehdyistä havainnoista alle puolen sivun mittaisena tekstinä pöytäkirjan loppupuolella. Tila, jonka oikeusasiamies antaa laitoksen ulkopuolisten toimijoiden puheelle, määrittäyty pitkälti sen perusteella, millaisten heidän esiin tuomiensa asioiden kirjoittaja näkee olevan keskeisiä laitoksen luomisen tai tiettyjen toimintatapojen todentamisen näkökulmasta. Lisäksi kokemusasiantuntijalle annetulla puhujatilalla on mielenkiintoinen rooli eräänlaisena sekoituksena ulkopuolisen kertomaa sekä (entisen) sisäpiiriläisen näkemystä. Laitoksen ulkopuolisten toimijoiden puhujatila syntyy ulkoisten puitteiden ja tilojen kuvauksen sekä muiden huomioiden teemojen kautta.

Ulkoiset puitteet ja tilat

Laitosten ulkoisista puitteista ja tiloista esiin nostetut tarkastajien havainnot ovat yleisesti ottaen hyvin konkreettisia:

Lasten huoneet, joissa tarkastajat kävivät, olivat hyvin pelkistettyjä. Lapsilla ei ollut juurikaan muita henkilökohtaisia tavaroita huoneessaan kuin omat vaatteet. (Koulukoti

1)

Lisäksi pöytäkirjoissa on liitteenä tarkastajien ottamia kuvia esimerkiksi erään lapsen huoneen ovesta sekä sermistä, jonka takana lapset ovat kertomansa mukaan riisuneet vaatteitaan henkilöntarkastuksen yhteydessä. Eräässä pöytäkirjassa oikeusasiamiehen raportoiman

kokemusasiantuntijaan puheen mukaan laitoksen tilat eivät olleet kovinkaan virikkeellisiä tai viihteellisiä.

Muut huomiot

Oikeusasiamies on nostanut esiin tarkastajien ja kokemusasiantuntijoiden havaintoja liittyen muihin tarkoituksenmukaisiin seikkoihin. Esimerkiksi yhteen pöytäkirjoista on sisällytetty tarkastajien raportoima seikkaperäinen selvitys siitä, miten tarkastuksen kohteena olevan koulukodin eräs yksikkö ja sen työntekijät olivat toimineet tarkastuspäivänä. Tarkastajat tekivät ohjaajien toiminnan perusteella arvion siitä, että:

--- sijoitetut lapset vietiin tarkoituksella pois yksiköstä, jotta lasten kuuleminen koulun jälkeen yksikössä siten, kuin oli suunniteltu, pystyttäisiin estämään. (Koulukoti 2)

Oikeusasiamiehen kokemusasiantuntijan puheesta esiin nostamat kommentit ovat pitkälti samansuuntaisia aiempien tarkastuksella tehtyjen havaintojen kanssa. Oikeusasiamies raportoi, että kokemusasiantuntijan mukaan muun muassa lapset olivat selkeästi tyytymättömiä sijoituspaikkaansa ja alistuneita kohtaloonsa laitoksessa. Lisäksi kokemusasiantuntija kiinnitti huomiota aiemmin mainittuun henkilökunnan ”vitkutteluun” sekä yllättyneisyyteen siitä, että ”tarkastus tehdäänkin nuorten ehdoilla”. Oikeusasiamiehen toiminnan näkökulmasta kokemusasiantuntija piti hyvänä sitä, että tarkastuksen yhteydessä nuorten kanssa ehdittiin puhua myös esimerkiksi tulevaisuudensuunnitelmista.

7 Oikeusasiamiehen kannanotot

Tässä luvussa tarkastelun kohteena ovat oikeusasiamiehen kannanotot pöytäkirjoissa. Tarkemmin kyse on pöytäkirjojen lopussa olevan Toimenpiteet-osion julkilausuttujen näkemysten ja ratkaisuehdotusten tarkastelusta. Toimenpiteet-osiossa esitettyjä kannanottojaan oikeusasiamies alustaa eräessä pöytäkirjassa seuraavasti:

Apulaisoikeusasiamies arvioi tarkastuksella tehtyjen havaintojen ja lasten sekä henkilökunnan kuulemisen perusteella esiin tulleita [Koulukodin] sijaishuollon järjestämiseen liittyviä käytäntöjä seuraavasti. (Koulukoti 3)

Oikeusasiamies esittää kantansa näkemysten esittämisen ja huomion kiinnittämisen sekä muutos- ja selvitysvaatimuksien ja -ehdotusten teemojen kautta.

Näkemyksen esittäminen ja huomion kiinnittäminen

Oikeusasiamies esittää näkemyksensä laitosten toiminnan ja toimintatapojen epäkohdista keräämäänsä tietoon pohjautuen suoraviivaisesti:

Apulaisoikeusasiamies pitää [Koulukodin] edellä kuvattuja menettelyjä kiinnipitoihin ryhtymisessä ja niiden toteuttamisessa lainvastaisina. (Koulukoti 2)

Apulaisoikeusasiamiehen näkemyksen mukaan intensiivijaksojen aikana rajoitetaan lapsen liikkumisvapautta sellaisella tavalla, mikä edellyttää liikkumisvapauden rajoittamista koskevan päätöksen tekemistä koko jakson ajalle. (Koulukoti 3)

Sen lisäksi, että oikeusasiamies esittää näkemyksensä epäkohdista ja lainvastaisista käytännöistä, hän myös tuo esiin joitain sellaisia asioita, joita hän pitää erityisen tärkeänä sijaishuollon järjestämiseen ja lasten oikeuksien toteutumisen turvaamiseen liittyen:

Pidän tärkeänä, että [Koulukoti] turvaa sijoitettujen lasten mahdollisuudet osallistumiseen ja vaikuttamiseen heitä koskevissa asioissa. Lapsen oma mielipide tulee selvittää ja ottaa aidosti huomioon niin hallinnollisia päätöksiä tehtäessä kuin sijaishuoltoa päivittäin toteutettaessakin. Lapselle ei saa koitua seuraamuksia oman mielipiteensä ilmaisemisesta. (Koulukoti 1)

Oikeusasiamies esittää kantansa näkemysten esittämisen lisäksi erikseen kiinnittämällä laitoksen huomion sellaisiin epäkohtiin, joita tarkastuksella on ilmennyt liittyen lasten oikeuksien toteutumiseen ja sijaishuollon järjestämiseen oikeudellisesta näkökulmasta:

Erästä lasta kuultaessa ilmeni, että lapsi oli eristyksen jälkeen joutunut yöpymään karussa ”putkatiloja” muistuttavassa eristystilassa kolme yötä. Apulaisoikeusasiamies piti menettelyä lasta alistavana ja kiinnitti [Koulukodin] vakavaa huomiota sen velvollisuuteen järjestää sijaishuoltoa lapselle turvallisella tavalla. Hän kiinnitti [Koulukodin] huomiota myös sen lastensuojelulaista ilmenevään kirjausvelvollisuuteen. (Koulukoti 3)

Epäkohdat, joihin oikeusasiamies kiinnittää laitosten huomiota, koskevat lastensuojelulain mukaisia rajoitustoimenpiteitä, niiden soveltamista ja päätöksentekoa; laitoksen sääntöjä, niiden vaikutusta lasten elämään, arkeen ja vaikutusmahdollisuuksiin sekä niiden alistaviin ja nöyryyttäviin ominaisuuksiin; lasten oikeuteen tavata sosiaalityöntekijäänsä ja ilmaista mielipiteitään; sekä muihin yksittäisiin asioihin, kuten oikeusasiamiehen tiedonsaantioikeuden noudattamiseen, koulunkäyntiin liittyviin asioihin ja jälkihuollon suunnitteluun.

Oikeusasiamies esittää näkemyksiään laitoksen toiminnan lisäksi myös muiden viranomaisten, kuten valvonnasta vastaavien toimijoiden, toiminnasta:

Pidän välttämättömänä, että sijaishuoltoa valvovat viranomaiset havaitessaan sijaishuoltopaikan toiminnassa sellaisia epäkohtia tai puutteita, jotka voivat vaikuttaa sijoitettujen lasten hoitoon tai huolenpitoon, ilmoittavat asiasta viipymättä sijoituskunnalle ja aluehallintovirastolle sekä tiedossaan oleville muille lapsia samaan sijaishuoltopaikkaan sijoittaneille kunnille. (Koulukoti 1)

Apulaisoikeusasiamies kiinnitti vielä aluehallintoviraston huomiota yleisesti siihen, että lastensuojelulain 80 §:n mukaan niiden erityisenä tehtävänä on valvoa rajoitustoimenpiteitten käyttöä lastensuojelulaitoksissa. Kiinnitän tässä yhteydessä aluehallintovirastojen huomiota säännöksessä niille asetettuun mahdollisuuteen varata lapselle tilaisuus luottamukselliseen keskusteluun aluehallintoviraston edustajien kanssa. (Koulukoti 3)

Muutos- ja selvitysvaatimukset sekä -ehdotukset

Oikeusasiamies tekee huomioidensa, havaintojensa ja näkemystensä pohjalta ehdotuksia siitä, mitä muutoksia laitos voisi tehdä, jotta lasten oikeuksien toteutuminen voitaisiin turvata paremmin jatkossa. Seuraukset, joita tarkastuksista ja niillä havaituista epäkohdista pöytäkirjoissa seuraa, liittyvät siis pitkälti vaatimukseen tai suositukseen tehdä muutoksia toimintatapoihin. Vaatimuksilla tarkoitan sitä, että oikeusasiamies ”edellyttää” tietyntyylisiä toimintatapoja, jotta epäkohdat tulisivat korjatuksi:

Edellytän, että lapsi saa halutessaan säilyttää omat, hänelle osoitetut ja lähetetyt asiakirjat itsellään. (Koulukoti 1)

Apulaisoikeusasiamies edellyttää, että jatkossa [Koulukodissa] noudatetaan lastensuojelulain kiinnipitoa koskevia säännöksiä ja kiinnipitoon ryhdytään ainoastaan laissa säädetyin perustein ja lain hyväksymässä tarkoituksessa. Lapsen kiinnipitoon ei voida ryhtyä lapsen tottelemattomuuden tai passiivisen vastarinnan murtamiseksi. Kiinnipidon on oltava kussakin tilanteessa välttämätöntä. (Koulukoti 2)

Suurimmassa osassa kannanottoja ratkaisu- tai muutosehdotus tehdäänkin tietyntyylisiä toimintatapoja edellyttämällä, jolloin kannanotto on velvoittavampi kuin silloin, kun oikeusasiamies suosittelee jonkinlaista toimintatapaa tai toimintatavan muutosta:

Apulaisoikeusasiamies suosittelee, että [Koulukoti] jatkossa kiinnittää huomiota lapsen karkumatkojen syihin ja osoittaa voimavaroja lapsen sitouttamiseen laitoksessa asumiseen. (Koulukoti 2)

Muutosedellytysten lisäksi oikeusasiamies pyytää pöytäkirjojen lopuksi erilaisia selvityksiä ja toimenpiteitä eri toimijoilta ja viranomaisilta. Pöytäkirjoja onkin lähetetty tiedoksi ja mahdollisia toimenpiteitä varten tarkastuksen kohteena olleille koulukodeille, lapsia sijoittaneille kunnille, Terveiden ja hyvinvoinnin laitokselle, Opetushallitukselle, aluehallintovirastoille, Valviralle sekä Valtion koulukotien johtajalle.

8 Johtopäätökset ja pohdinta

Tutkielmani tavoitteena oli tarkastella lastensuojelun ja käytännön suhdetta laillisuusvalvonnan ja oikeudellisen diskurssin kontekstissa. Tarkastelun kohteena oli yksi erityinen laillisuusvalvonnan muoto, eduskunnan oikeusasiamiehen lastensuojelulaitoksiin kohdistuvat tarkastuskäynnit, ja se, miten oikeusasiamies rakentaa koulukotitarkastusten pöytäkirjoissa kuvaa laitoksista, laitosten arjesta sekä niiden käytännön ja toiminnan epäkohdista institutionaalisen tehtävänsä puitteissa. Analysoin tarkastuskäyntien pöytäkirjoja dokumenttianalyysin ja temaattisen analyysin keinoin. Tutkimuskysymykset koskivat pöytäkirjojen rakennetta, eri puhujille annettua tilaa puhua ja tuoda esiin näkemyksiään pöytäkirjoissa sekä oikeusasiamiehen kannanottoja. Tässä luvussa kokoan lyhyesti yhteen keskeisimpiä aineiston analyysin tuloksia, peilaan niitä aiempiin tutkimuksiin ja muuhun kirjallisuuteen sekä pohdin tutkimusprosessin antia, sen mahdollisia rajoitteita ja jatkotutkimusaiheita.

Priorin (2003, 131) mukaan dokumenttien logiikkaan kuuluu sen polun esittäminen, jolla tiettyihin lopputuloksiin on päädytty, ja samalla suljetaan pois muut tavat ymmärtää asia. Tämän polun löytämiseksi pöytäkirjoista hyödynsin pöytäkirjojen rakenteen tarkastelussa sekä Priorin (2003) että Atkinsonin ja Coffeyn (1997) näkemyksiä dokumenttien rakenteen ja muodon tutkimisesta. Analyysin perusteella tarkastuspöytäkirjojen logiikka säilyy samana niissä kaikissa riippumatta laitokseen liittyvistä yksilöllisistä piirteistä. Pöytäkirjojen rakenne ilmentää oikeusasiamiehen institutionaalista tehtävää eli lasten oikeuksien toteutumiseen ja sijaishuollon järjestämiseen liittyvää laillisuusvalvontaa ja toiminnan arviointia. Samalla rakenne voi kuitenkin sulkea pois joitain muita tapoja nähdä laitos, sen arki ja toiminta. Eri toimijoiden eri yhteyksissä tekemät intertekstuaaliset

viittaukset puolestaan korostavat laitoksia koskevan tiedon monitasoisuutta sekä kutsuvat esiin tietoa, joka ei ole riippuvainen tarkastushetkestä.

Toisen tutkimuskysymyksen osalta hyödynsin analyysissa raportoidun puheen (Juhila ym. 2014) käsitettä, jolla tarkoitetaan omaan tai muiden aiempaan puheeseen palaamista ja sen asettamista nykyhetken kontekstiin. Pöytäkirjoissa oikeusasiamies nostaa esiin lasten, työntekijöiden, tarkastajien ja yhden kokemusasiantuntijan tarkastuksen yhteydessä kertomia kokemuksia, näkemyksiä ja havaintoja, ja tarkastelee niitä institutionaalisen tehtävänsä kontekstissa. Laitoksia ja laitosarkea koskevaa laillisuusvalvontatehtävän kannalta merkittävää tietoa oikeusasiamies on nostanut esiin myös muiden valvontaviranomaisten aiemmasta tarkastuskohdetta koskevasta valvonnasta. Lisäksi erilaisilla esiin kutsutuilla dokumenteilla on ei-inhimillisinä toimijoina merkittävä rooli muun muassa laitosten ja laitosarjen kuvaajana sekä oikeusasiamiehen institutionaalisen tehtävän määrittäjänä. Oikeusasiamiehen raportoimassa lasten puheessa korostui oikeusasiamiehen kiinnostus lasten kokemuksia kohtaan, ja esiin nostetut kokemukset liittyivät niin arjen sääntelyyn kuin puheeseen erilaisista laitoseselämään liittyvistä ihmissuhteistakin. Työntekijöiden puhe pöytäkirjoissa on puolestaan hyvin rajoitettua, sillä työntekijöiden puheenvuoron tarkoituksena on esittää vastine ja selvitys liittyen lasten esiin tuomiin epäkohtiin. Toisin sanoen työntekijöiden raportoidulle puheelle ominaista on selvitysvelvollisuus ja toimintatapojen perustelevuus. Lasten ja työntekijöiden puheen raportoinnin lisäksi pöytäkirjoissa kuvaa laitoksesta ja laitosarjesta luodaan kutsumalla esiin erilaisia dokumentteja eri yhteyksissä ja eri toimijoiden toimesta. Oikeusasiamies on lisäksi raportoinut joitain tarkastajien ja kokemusasiantuntijan havaintoja, jotka kertovat jotain olennaista laitoksesta ja sen toiminnasta ja joilla on merkitystä oikeusasiamiehen institutionaalisen tehtävän täyttämässä.

Kolmannen tutkimuskysymyksen osalta huomio on kiinnitetty oikeusasiamiehen tekemiin kannanottoihin liittyen havaittuihin epäkohtiin sekä niiden korjaamiseen. Oikeusasiamies esittää kantansa sekä kertomalla näkemyksensä ja kiinnittämällä laitoksen tai muiden toimijoiden huomion näihin näkemyksiin ja epäkohtiin, että tekemällä muutosvaatimuksia ja -ehdotuksia. Laitokseen kohdistuvat kannanotot liittyvät muun muassa lastensuojelulain mukaisten rajoitustoimenpiteiden soveltamiseen ja päätöksentekoon, laitoksen sääntöihin, lasten vaikutusmahdollisuuksiin ja joihinkin muihin yksittäisiin asioihin. Muutosvaatimuksia ja -ehdotuksia puolestaan oikeusasiamies tekee edellyttämällä tai suosittelemalla toisenlaisia toimintatapoja, jotka turvaisivat paremmin lasten oikeuksien toteutumisen sijaishuollossa. Oikeusasiamies myös osoittaa joitain kannanottoja muille toimijoille ja viranomaisille, kuten kiinnittää huomiota valvontaviranomaisten velvollisuuteen valvoa

rajoitustoimenpiteiden käyttöä sekä edellyttää toimenpiteitä, mikäli niiden soveltamisessa huomataan epäkohtia.

Tutkielmassa on keskitytty erityisesti siihen, kuinka tietyssä laillisuusvalvonnan muodossa lähestytään sijaishuollon arkea, joka on sekä kokemuksen että toimintana monitasoista ja muuttuvaa. Kiinnostukseni aiheeseen lähti liikkeelle, kun tein sosiaalityön syventävien opintojen vaiheen harjoittelun kahdessa tutkimushankkeessa², joissa keskiössä oli lastensuojelun ilmiöiden sosio-legaalinen tarkastelu, ja joista toisen yhteydessä tutustuin eduskunnan oikeusasiamiehen toimintaan, ratkaisuihin ja tarkastusten tekemiseen. Kuten Pösö (2016, 9) esittää, huostaanottoa, ja täten myös sijaishuoltoa, voidaan tarkastella eri näkökulmista, joihin institutionaalinen ja lainsäädännön näkökulma kuuluvat muiden näkökulmien lisäksi. Eduskunnan oikeusasiamiehen tarkastustoiminta ja niistä julkaistut pöytäkirjat ovat mielenkiintoinen ja tärkeä tarkastelun kohde, sillä niissä korostuu lainsäädännön lisäksi esimerkiksi kokemuksellinen näkökulma lasten puheen raportoinnin kautta sekä median ja kulttuurin näkökulma niiden rakentamien lastensuojelukuvauksien kautta, sillä oikeusasiamiehen tarkastukset ja kannanotot ovat saaneet suurta mediahuomiota viimeisten vuosien aikana. Toisaalta on tärkeää huomata, että pöytäkirjoissa näitä ulottuvuuksia ja näkökulmia lähestytään ja näkökulmitetaan nimenomaan oikeusasiamiehen institutionaalisesta tehtävästä käsin. Lisäksi oikeusasiamiehen, ylimmän laillisuusvalvojan, ratkaisuilla ja kannanotoilla on merkittävä rooli suomalaisessa lastensuojelujärjestelmässä, mikä lisää aiheen merkittävyyttä, ajankohtaisuutta ja kiinnostavuutta.

Eduskunnan oikeusasiamiehen toiminta ja tehtävä konkretisoi omalta osaltaan sitä kehityskulkua, jossa lapsi on asetettu omaksi oikeussubjektikseen ja lapsen etu on asetettu lastensuojelun prioriteetiksi. Käytännössä tämä kehityskulku näkyy muun muassa siinä, että oikeusasiamies on ottanut erityisasiakseen lasten oikeuksien valvomisen sekä heidän osallisuutensa korostamisen (Toivonen 2020, 498). Tutkielmani tulosten perusteella näyttääkin siltä, että oikeusasiamiehen korostaessa lasten osallisuutta ja lapsen asemaa lähtökohtaisesti parhaana lähteenä kertomaan elämäänsä liittyvistä asioista lasten kokemukset ja näkemykset saavat korostetun aseman pöytäkirjoissa. Oikeusasiamiehen tarkastustoiminnassa kyse onkin laitoksen toiminnan lainmukaisuuden arvioinnin lisäksi lasten oikeuksien toteutumisen turvaamisesta siten, että lapsella on tosiasiallinen mahdollisuus ilmaista mielipiteensä ja olla osallinen häntä itseään koskevissa asioissa. Lasten kokemuksia raportoidaan laajasti pöytäkirjoissa ja niissä esiin tuotujen epäkohtien

---

² Suostumus ja vastustus lastensuojelun päätöksenteossa – sosio-legaalinen tarkastelu.

<https://projects.tuni.fi/consent/suomeksi/>

Huostaanottopäätös ja korjaavat liikkeet.

<https://projects.tuni.fi/consent/correctivemoves/>

rooli korostuu myös laitoksilta pyydytyissä selvityksissä. Lainsäädännön ja käytännön, lasten oikeuksien ja laitotarjen, välisen suhteen näkökulmasta onkin mielenkiintoista, että tulosten perusteella näyttää siltä, että jo tarkastusten alussa syntyvä vastakkainasettelu lasten ja laitoksen johdon ja työntekijöiden välillä jatkuu läpi pöytäkirjojen. Laitosten puolusteluille ja toiminnan perusteille ei anneta paljoakaan painoarvoa, mikäli lapset ovat raportoineet oikeusasiamiehen tulkinnan mukaan heidän oikeuksiaan loukkaavista käytännöistä ja epäasiallisista toimintatavoista, ja varsinkin jos näille käytännöille löytyy lisätodisteita esimerkiksi päivittäiskirjauksista tai päätösasiakirjoista.

On kuitenkin tärkeää huomata pöytäkirjoissa raportoidun tiedon näkökulmittuneisuus, sillä oikeusasiamies on päättänyt sen, mitä asioita lasten kertomasta nostetaan esiin. Pålssonin (2018, 51–52) tutkimuksessa tarkastajat odottivat lapsilta suoraan standardien noudattamiseen tai noudattamatta jättämiseen liittyvää tietoa, mutta sen sijaan lasten kokemukset liittyivät enemmänkin laitoksessa asuvien ja työskentelevien välisiin suhteisiin sekä ristiriitaisiin sääntöihin. Näissä tuloksissa sekä tutkielmani tuloksissa on yhteneväisyyksiä, sillä pöytäkirjoissakaan haastatellut lapset eivät eksplisiittisesti puhuneet omista oikeuksistaan tai toiminnan lainmukaisuudesta, vaan kokemusten jaottelu esimerkiksi lastensuojelulain mukaisten rajoitustoimenpiteiden ja niiden toteuttamisen mukaisiin kategorioihin pöytäkirjoissa tapahtuu oikeusasiamiehen toimesta ja noudattaen pöytäkirjojen yleistä rakennetta. Toisin sanoen lasten esiin tuomat käytännöt asetettiin oikeudelliseen kehykseen, jolloin lasten kokemukset ja kertoma saivat merkityksen kuvauksena lainvastaisesta toiminnasta laitoksessa. Sääntelypuheen lisäksi lasten raportoidussa puheessa korostuivat kokemukset laitoksen sisällä syntyneistä ja toimivista lapsi-työntekijä-suhteista sekä vertaissuhteista sijoitettujen lasten välillä. Laitostyön ja laitotarjen suhdeperusteisuutta on korostettu myös aiemmissa tutkimuksissa (Pösö 2004; Laakso 2009; Hoikkala 2018 & 2020), ja aineistossa lasten lisäksi myös työntekijät viittasivat laitostyön vuorovaikutukselliseen ulottuvuuteen.

Laitotarjen ja -käytäntöjen ja lainsäädännön suhteen kannalta katsottuna erilaisten näkökulmien moninaisuus osoittaa, ettei laitostyöhön ja -arkeen voi päästä kiinni pelkästään oikeudellisen sääntelyn ja lainsäädännön näkökulmasta, vaan niihin liittyy lisäksi niin ammatillisia, kokemuksellisia kuin eettisiäkin ulottuvuuksia. Koska lasten oikeudet voidaan ymmärtää hyvinkin laajana kokonaisuutena, eikä pelkästään esimerkiksi rajoitustoimenpiteisiin liittyvänä valvontana vaan myös hoivan laadun tarkasteluna, on mielestäni kiinnostavaa, ettei tarkastuksilla ole käytetty lakiasiantuntijoiden ja yhden kokemusasiantuntijan lisäksi muita asiantuntijoita, kuten esimerkiksi sosiaalityön tai kasvatuksen ammattilaisia. Voidaankin palata Nyrhisen (2016, 64) näkemykseen siitä, ettei lainmukaisuus aina takaa oikeudenmukaisuutta, vaan tärkeää olisi kiinnittää huomio myös

esimerkiksi lastensuojelun eettisten periaatteiden toteutumiseen. Jää pohdittavaksi, voisiko esimerkiksi sosiaalialan ammattilaisen mukaan ottamisella tarkastuksille saada paremmin näkyviin muun muassa ammattieettistä pohdintaa toiminnan taustalla, kuten Tarkkisen ja Forsbergin (2013) tutkimuksessa esitettiin rajoituspäätösten yhteydessä, ja olisiko sillä toisaalta merkitystä siihen, miten oikeudellista arviointia tehtäisiin ja millaisia toimenpiteitä esitettäisiin tehtäväksi tarkastuksen jälkeen epäkohtien korjaamiseksi.

On tärkeää pohtia sitä, millaisia näkökulmia ja ulottuvuuksia laitosarjen tarkastelu oikeusasiamiehen tehtävän kontekstissa ja tämän tarkastelun raportoinnin logiikka pöytäkirjoissa jättää huomioimatta. Tarkastukset ovat hyvin epäkohtakeskeisiä, eikä oikeusasiamies kiinnitä juurikaan huomiota sellaisiin käytäntöihin, joiden voi todeta olevan lasten oikeuksien toteutumisen kannalta toimivia. Vaikka on syytä suhtautua kriittisesti siihen, millaisen kuvan laitoksista ja niiden arjesta saa tarkastuskäyntien ja niistä tehtyjen pöytäkirjojen perusteella, on myös huomioitava niiden välttämättömyys, tärkeys ja muutosvoima. Se, että lastensuojelun totuttuja toimintakulttuureja haastetaan nimenomaan keskittymällä epäkohtiin, on erityisen merkityksellistä, kun otetaan huomioon esimerkiksi institutionaalisen kaltoinkohtelun mahdollisuus ja historia lastensuojelujärjestelmässämme (esim. Hytönen ym. 2016).

Tarkastusten ja pöytäkirjojen epäkohtakeskeisyys, ja esimerkiksi ammattieettisten periaatteiden huomioimisen tarve, mielessä pitäen onkin keskeistä pohtia virheteemaa ja oikeudellisen diskurssin näkökulmaa siihen. Koska virheet ovat sosiaalisesti rakentuneita (Biesel ym. 2020a, 1; Biesel & Cottier 2020, 17–18), on lainsäädännöllisen ja oikeudellisen diskurssin virhenäkökulman lisäksi löydettävissä muitakin tapoja määrittellä virhe tai epäkohta. Laillisuusvalvonnan näkökulmasta on kuitenkin selkeää, että tietty toiminta määrittyy virheeksi suhteessa lainsäädäntöön ja lakinormeihin. Virheen määrittelyn lisäksi huomio tulisi kiinnittää siihen organisaatioon, jossa virhe on tehty. Vaikka tässä tutkielmassa ei päästäkään tarkastelemaan esimerkiksi sitä, miten oikeusasiamiehen kannanotot on otettu vastaan tai onko muutoksia tehty toimenpide-ehdotusten vaikutuksesta, niin on oletettavaa, että tarkastettujen laitosten joukossa on niin generatiivisia kuin byrokraattisiakin organisaatiokulttuureita. Seuraukset kuitenkin korostavat valvontaan liittyvää jatkumoa, sillä kyse ei ole ”vain yhdestä tarkastuksesta”, vaan asioita myös viedään eteenpäin, ja vaikutuksia voi olla useallakin eri tasolla yksilöstä lainsäädäntöön oikeusasiamiehen rooliin kuuluvien vaikutusmahdollisuuksien ansiosta. Sosiaalityön käytännön ja tutkimuksen näkökulmasta onkin tärkeää huomioida erityisesti se, että oikeusasiamies on osoittanut kannanottojaan myös niille kunnille, jotka ovat sijoittaneet lapsia tarkastuskohteeseen, sekä lasten asioista vastaaville sosiaalityöntekijöille. Lisäksi sijoittajakunnat ja sosiaalityöntekijät ovat keskeisessä roolissa

sijaishuoltopaikkojen valvojina, ja olisikin tärkeää, että lasten asioista vastaavilla sosiaalityöntekijöillä olisi resursseja luoda sellainen suhde lapseen tai nuoreen, joka mahdollistaisi tämän sekä laajemman suojelutehtävän toteuttamisen.

Tutkimusprosessi on ollut antoisa mutta myös paikoittain haastava. Oikean lähestymistavan löytäminen vahvasti oikeudellisen materiaalin tutkimiseksi vaati paljon työtä, mutta samalla se myös mahdollisti tutustumisen aiheeseen monista eri näkökulmista. Sosiaalihuollon asiakirjojen käyttö tutkimusaineistona on tuttua sosiaalityön tutkimukselle, mutta koen, että dokumenttien tutkimuksen yhdistäminen esimerkiksi sosio-legaaliseen tarkasteluun mahdollistaa erityisen näkökulman ottamisen niihin ilmiöihin, jotka ovat sosiaalityön tutkimuksen ja käytännön kiinnostuksen kohteena ja keskiössä. Lisäksi asiakirjojen ja dokumenttien tutkimuksessa huomiota tulisi kiinnittää entistä enemmän sisällön tarkastelun lisäksi esimerkiksi niiden tuottamisen prosesseihin ja sosiaaliseen kontekstiin. Tutkielmani on rajallinen kontribuutio lastensuojelun käytännön ja lainsäädännön suhdetta koskevaan keskusteluun ja tutkimukseen, ja olisikin tärkeää tuottaa lisää tutkimustietoa esimerkiksi lastensuojelun oikeudellistumisesta, sillä sitä koskevaa empiiristä tutkimustietoa ei juurikaan ole. Eduskunnan oikeusasiamiehen toiminnan vaikuttavuuden sekä lastensuojelun sijaishuollon toiminnan kehittämisen ja kehittymisen kannalta olisi myös mielenkiintoista tutkia sitä, miten pöytäkirjat ja kannanotot otetaan vastaan ja mitä tarkastusten jälkeen tapahtuu. Lastensuojelulla ja sijaishuollolla on merkittävä yhteiskunnallinen rooli lasten tasapainoisen kasvuympäristön, hyvinvoinnin ja oikeuksien turvaajana, ja olisikin tärkeää, että tutkimus olisi osaltaan myötävaikuttamassa siihen, että tätä tehtävää olisi mahdollista hoitaa niin lainsäädännöllisesti, kokemuksellisesti, ammatillisesti kuin eettisestikin toimivalla ja kestäväällä tavalla.

Lähteet

Aer, Janne (2012) Lastensuojeluoikeus: lapsi- ja perhekohtaisen lastensuojelun oikeudelliset perusteet. Helsinki: Sanoma Pro Oy.

Atkinson, Paul & Coffey, Amanda (1997) *Analysing Documentary Realities*. Teoksessa David Silverman (toim.) *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*. London: Sage Publications, 45–62.

Biesel, Kay & Cottier, Michelle (2020) *Errors and Mistakes in Child Protection: Understandings and Responsibilities*. Teoksessa Kay Biesel, Judith Masson & Tarja Pösö (toim.) *Errors and Mistakes in Child Protection: International Discourses, Approaches and Strategies*. Bristol: Policy Press, 17–34.

Biesel, Kay & Masson, Judith & Pösö, Tarja (2020a) *Errors and Mistakes in Child Protection: An Introduction*. Teoksessa Kay Biesel, Judith Masson & Tarja Pösö (toim.) *Errors and Mistakes in Child Protection: International Discourses, Approaches and Strategies*. Bristol: Policy Press, 1–16.

Biesel, Kay & Masson, Judith & Pösö, Tarja (2020b) *Dealing with Errors and Mistakes in Child Protection*. Teoksessa Kay Biesel, Judith Masson & Tarja Pösö (toim.) *Errors and Mistakes in Child Protection: International Discourses, Approaches and Strategies*. Bristol: Policy Press, 255–274.

Braun, Virginia & Clarke, Victoria (2006) *Using Thematic Analysis in Psychology*. *Qualitative Research in Psychology* 3(2), 77–101.

Burr, Vivien (2015) *Social Constructionism*. Third Edition. London: Routledge.

Crosland, Kimberly A. & Cigales, Maricel & Dunlap, Glen & Neff, Bryon & Clark, Hewitt B. & Giddings, Tamela & Blanco, Alfredo (2008) *Using Staff Training to Decrease the Use of Restrictive Procedures at Two Facilities for Foster Care Children*. *Research on Social Work Practice* 18(5), 401–409.

Eduskunnan oikeusasiamies (2020a) *Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2019*. Helsinki.

Eduskunnan oikeusasiamies (2020b) *Oikeusasiamies ja oikeuskansleri*.

https://www.oikeusasiamies.fi/fi_FI/web/guest/oikeusasiamies-ja-oikeuskansleri. Viitattu 30.10.2020.

Eduskunnan oikeusasiamies (2020c) Kansallinen valvontaelin (OPCAT).

https://www.oikeusasiamies.fi/fi_FI/web/guest/kansallinen-valvontaelin-opcat-. Viitattu 20.10.2020.

Enroos, Rosi (2016) Lapsen tulo julkiseen kotiin: Huostassaolon ensi vaiheet sijaishuoltopaikkojen toimijoiden näkökulmasta. Teoksessa Rosi Enroos, Tarja Heino & Tarja Pösö (toim.) Huostaanotto: Lastensuojelun vaativin tehtävä. Tampere: Vastapaino. 224–260.

Eronen, Tuija & Laakso, Riitta (2017) Vaativat tilanteet sijaishuoltotyössä. Teoksessa Rosi Enroos, Mikko Mäntysaari & Satu Ranta-Tyrkkö (toim.) Mielekäs tutkimus: Näkökulmia sosiaalityön tutkimuksen missioihin. Tampere: Tampere University Press. 141–162.

Ervasti, Kaijus (2017) Lakimies, oikeus, yhteiskunta – Oikeus yhteiskunnallisena käytäntönä. Helsinki: Edita Publishing Oy.

Falch-Eriksen, Asgeir & Backe-Hansen, Elisabeth (2018a) Preface. Teoksessa Asgeir Falch-Eriksen & Elisabeth, Backe-Hansen (toim.) Human Rights in Child Protection: Implications for Professional Practice and Policy. Cham: Springer International Publishing, v–vi.

Falch-Eriksen, Asgeir & Backe-Hansen, Elisabeth (2018b) Child Protection and Human Rights: A Call for Professional Practice and Policy. Teoksessa Asgeir Falch-Eriksen & Elisabeth, Backe-Hansen (toim.) Human Rights in Child Protection: Implications for Professional Practice and Policy. Cham: Springer International Publishing, 1–14.

Forsberg, Hannele (2012) Johdatus kirjan käsitemaailmaan. Teoksessa Hannele Forsberg & Leena Autonen-Vaaraniemi (toim.) Kiistanalainen perhe, moraalinen järkeily ja sosiaalityö, Tampere: Vastapaino, 7–19.

Franklin, Bob (1995) The Case for Children's Rights: A Progress Report. Teoksessa Bob Franklin (toim.) The Handbook of Children's rights. London/New York: Routledge, 3–24.

Freeman, Michael (2012) Towards a Sociology of Children's Rights. Teoksessa Michael Freeman (toim.) Law and Childhood Studies. Oxford: Oxford University Press.

Günther, Kirsi (2015) Asiakasdokumentaatio arviointina mielenterveystyön arjessa: Tutkimus ammatillisesta kirjaamisesta. Acta Universitatis Tamperensis 2108. Tampere: Tampere University Press.

- Hakalehto, Suvianna (2016) Johdatus lapsen oikeuksiin lastensuojelussa. Teoksessa Suvianna Hakalehto & Virve Toivonen (toim.) Lapsen oikeudet lastensuojelussa. Helsinki: Kauppakamari, 22–57.
- Harrikari, Timo (2019) Lastensuojelun historia: Tutkielma oikeussäätelystä, kulttuurisista kerrostumista ja hallinnan murroksista. Tampere: Vastapaino.
- Harrikari, Timo & Lindroos-Hovinheimo, Susanna (2013) Kärjistyvä lastensuojelu ja oikeudellisen sääntelyn mahdollisuudet. Oikeus 3/2013, Oikeuspoliittinen yhdistys Demla ry & Oikeus- ja yhteiskuntatieteellinen yhdistys.
- Heino, Tarja & Johnson, Marianne (2010) Huostassa olleet lapset nuorina aikuisina. Teoksessa Ulla Hämäläinen & Olli Kangas (toim.) Perhepiirissä. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 266–290.
- Helavirta, Susanna (2016) Lapsen asioista vastaaminen huostaanoton jälkeen sosiaalityöntekijöiden kuvaamana. Teoksessa Rosi Enroos, Tarja Heino & Tarja Pösö (toim.) Huostaanotto: Lastensuojelun vaativin tehtävä. Tampere: Vastapaino, 188–223.
- Hoikkala, Susanna (2018) Kontrollikäytännöt lastensuojelulaitoksissa harmaata vyöhykettä. Haaste 4/2018.
<https://www.haaste.om.fi/fi/index/lehtiarkisto/haaste42018/kontrollikaytannotlastensuojelulaitoksissa/aharmaatavyohyketta.html>. Viitattu 14.10.2020.
- Hoikkala, Susanna (2020) Historiallinen tapaustutkimus lastensuojelulaitoksen rajoittamis- ja kurinpitokäytännöistä 1950–2000. Heikki Waris -instituutin tutkimuksia 4/2020. Helsingin yliopisto: Valtiotieteellinen tiedekunta.
- Hoikkala, Susanna & Kojo, Raija & Tervo, Jaana & Aaltonen, Teija (2017) Sijaishuollon ohjauksen ja valvonnan malli: Kohti lapsikeskeistä ja lapsenoikeusperustaista toimintatapaa. Työpaperi 19/2017, Terveystieteiden tutkimuskeskus ja hyvinvoinnin laitos.
- Hoikkala, Susanna & Lavikainen, Ville (2015) Sattumuksia vai suunnitelmallisuutta? Selvitys sijaishuollon laadusta. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto.
- Huhtanen, Raija & Pösö, Tarja (2018) Restriktiva åtgärder i den finska barnvården: Ett stöd för barns rättigheter eller för inlåsning av barn? Teoksessa Sofia Enell, Maria Gruber & Maria A. Vogel (toim.) Kontrollerade unga: Tvångspraktiker på institution. Studentlitteratur, 213–234.

Hytönen, Kirsi-Maria & Malinen, Antti & Salenius, Paula & Haikari, Janne & Markkola, Pirjo & Kuronen, Marjo & Koivisto, Johanna (2016) Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983.

Ikonen, Riikka & Eriksson, Pia & Heino, Tarja (2020) Sijoitettujen lasten ja nuorten hyvinvointi ja palvelukokemukset: Kouluterveyskyselyn tuloksia. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Juhila, Kirsi & Jokinen, Arja & Saario, Sirpa (2014) Reported Speech. Teoksessa Christopher Hall, Kirsi Juhila, Maureen Matarese & Carolus van Nijnatten (toim.) *Analysing Social Work Communication: Discourse in Practice*. London: Routledge, 154–172.

Julin, Essi & Pösö, Tarja (2020) The Finnish Approach to Errors and Mistakes in Child Protection: Trust in Practitioners and Service Users? Teoksessa Kay Biesel, Judith Masson & Tarja Pösö (toim.) *Errors and Mistakes in Child Protection: International Discourses, Approaches and Strategies*. Bristol: Policy Press, 95–114.

Kalliomaa-Puha, Laura & Pösö, Tarja & Toivonen, Virve-Maria (2020) Error Correction of Restrictive Measures: Appeals Made by Young People in Care. *Young* 29(1), 81–96.

Korpinen, Johanna (2008) Istuntoja institutionaalisen katseen alla: Lastensuojelun suulliset käsittelyt hallinto-oikeudessa. *Acta Universitatis Tamperensis* 1322. Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy.

Kuula, Arja (2011) Tutkimusetiikka: Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Tampere: Vastapaino.

Laakso, Riitta (2009) Arjen rutiinit ja yllätykset – etnografia lastenkotityöstä. *Acta Universitatis Tamperensis* 1444. Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy.

Laakso, Riitta (2013) Mistä koti huostaanotetulle lapselle? Kunnallisan kehittämissäätiön Tutkimusjulkaisu-sarjan julkaisu nro 73. Sastamala: Vammalan Kirjapaino Oy.

Laitinen, Ahti (1996) Johdatus oikeussosiologiaan. Turku: Turun yliopisto.

MacLeod, Mary (1999) The Abuse of Children in Institutional Settings. Teoksessa Nicky Stanley, Jill Manthorpe & Bridget Penhale (toim.) *Institutional abuse: Perspectives Across the Life Course*. London: Routledge, 47–65.

Nylund, Anna (2017) An Introduction to Finnish Legal Culture. Teoksessa Sören Koch, Kurt Einar Skodvin & Jørn Øyrehage Sunde (toim.) *Comparing Legal Cultures*. Bergen: Fagbokforlaget, 285–316.

- Nyrhinen, Anna (2016) Sosiaalityön ammatillinen johtaminen. Teoksessa Suvianna Hakalehto & Virve Toivonen (toim.) Lapsen oikeudet lastensuojelussa. Helsinki: Kauppakamari, 58–96.
- Pekkarinen, Elina (2017a) Koulukoti tapaustutkimuksen kohteena. Teoksessa Rosi Enroos, Mikko Mäntysaari & Satu Ranta-Tyrkkö (toim.) Mielekäs tutkimus: Näkökulmia sosiaalityön tutkimuksen missioihin. Tampere: Tampere University Press, 161–192.
- Pekkarinen, Elina (2017b) Koulukoti muutoksessa: Selvitys koulukotien asemasta ja tehtävästä. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Pekkarinen, Elina (2017c) ”Mä oon ollut tässä asiakirja muitten joukossa” – Koulukodeista aikuistuneiden kokemuksia lastensuojelusta. Teoksessa Sanna Aaltonen & Antti Kivijärvi (toim.) Nuoret aikuiset hyvinvointipalvelujen käyttäjinä ja kohteina. Helsinki: Nuorisotutkimusseura & Nuorisotutkimusverkosto, 173–198.
- Penhale, Bridget (1999) Introduction. Teoksessa Nicky Stanley, Jill Manthorpe & Bridget Penhale (toim.) Institutional Abuse: Perspectives Across the Life Course. London: Routledge, 10–22.
- Pollari, Kirsi & Murto, Liisa (2016) Jotain rajaa? – Rajoitustoimenpiteiden perusteita lastensuojelussa ja kehitysvammaisten lasten erityishuollossa. Teoksessa Suvianna Hakalehto & Virve Toivonen (toim.) Lapsen oikeudet lastensuojelussa. Helsinki: Kauppakamari, 200–240.
- Ponnert, Lina & Johansson, Susanna (2018) Juridification and Standardisation: Two Legal Dimensions Influencing Contemporary Child Protection. *The British Journal of Social Work* 48(7), 2020–2037.
- Prior, Lindsay (2003) *Using Documents in Social Research*. London: Sage Publications.
- Prior, Lindsay (2008) Documents and Action. Teoksessa Pertti Alasuutari, Leonard Bickman & Julia Brannen (toim.) *The SAGE Handbook of Social Research Methods*. London: Sage Publications, 479–492.
- Punch, Samantha & McIntosh, Ian & Emond, Ruth (2012) ‘You have a right to be nourished and fed, but do I have a right to make sure you eat your food?’: Children’s Rights and Food Practices in Residential Care. *The International Journal of Human rights* 16(8), 1250–1262.
- Pålsson, David (2018) *The Prerequisites and Practices of Auditing Residential Care: On the Licensing and Inspection of Residential Homes for Children in Sweden*. Stockholm: Department of Social Work, Stockholm University.

- Pösö, Tarja (2004) *Vakavat silmät ja muita kokemuksia koulukodista*. Tutkimuksia 133. Helsinki: Stakes.
- Pösö, Tarja (2011) *Combatting Child Abuse in Finland: from Family to Child-centered Orientation*. Teoksessa Neil Gilbert, Nigel Parton & Marit Skivenes (toim.) *Child Protection Systems: International Trends and Orientations*. New York: Oxford University Press, 112–130.
- Pösö, Tarja (2012) *Lapsen etu, oikeudet ja näkökulma moraalisisina kannanottoina*. Teoksessa Hannele Forsberg & Leena Autonen-Vaaraniemi (toim.) *Kiistanalainen perhe, moraalinen järkeily ja sosiaalityö*, Tampere: Vastapaino.
- Pösö, Tarja (2016) *Johdanto: Mistä puhutaan, kun puhutaan huostaanotosta?* Teoksessa Rosi Enroos, Tarja Heino & Tarja Pösö (toim.) *Huostaanotto: Lastensuojelun vaativin tehtävä*. Tampere: Vastapaino, 224–260.
- Pösö, Tarja & Kitinoja, Manu & Kekoni, Taru (2010) *Locking Up for the Best Interests of the Child – Some Preliminary Remarks on ‘Special Care’*. *Youth Justice* 10(3), 245–257.
- Pösö, Tarja & Skivenes, Marit & Hestbæk, Anne-Dorthe (2014) *Child Protection Systems within the Danish, Finnish and Norwegian Welfare States – Time for a Child Centric Approach?* *European Journal of Social Work*, 17(4), 475–490.
- Pösö, Tarja (2018) *Experts by Experience Infusing Professional Practices in Child Protection*. Teoksessa Asgeir Falch-Eriksen & Elisabeth, Backe-Hansen (toim.) *Human Rights in Child Protection: Implications for Professional Practice and Policy*. Cham: Springer International Publishing, 111–128.
- Räsänen, Jenni-Mari (2015) *Emergency Social Workers Navigating between Computer and Client*. *British Journal of Social Work* 45(3), 2106–2123.
- Saastamoinen, Kati (2016) *Lapsen oikeus hyvään ja perusoikeuksia kunnioittavaan sijaishuoltoon lastensuojelulaitoksessa*. Teoksessa Sivianna Hakalehto & Virve Toivonen (toim.) *Lapsen oikeudet lastensuojelussa*. Helsinki: Kauppakamari, 134–165.
- Saastamoinen, Kati (2021) *Lasten oikeuksien toteutuminen sijaishuollossa vuosina 2018–2020: Lasten eduskunnan oikeusasiamiehelle tekemien kantelujen näkökulmasta*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2021:6. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Smith, Roger (2009) *Doing Social Work Research*. Maidenhead, England: McGraw-Hill/Open University Press.

- Stanley, Nicky (1999) *The Institutional Abuse of Children*. Teoksessa Nicky Stanley, Jill Manthorpe & Bridget Penhale (toim.) *Institutional Abuse: Perspectives Across the Life Course*. London: Routledge, 23–46.
- Stoor, Håkan (2010) Oikeusasiamiehen esittämä arvostelu – rangaistus vai ohjausta? Teoksessa *Oikeusasiamies 90 vuotta -juhlakirja*, 58–69.
- Tarasti, Lauri (2002) Yhteiskunnan oikeudellistuminen. *Defensor Legis* N:o 4, 575–585.
- Tarkkinen, Hanna & Forsberg, Hannele (2013) Lastensuojelun rajoitustoimenpiteet asiakirjojen valossa. *Yhteiskuntapolitiikka* 78(6), 661–669.
- Teubner, Gunther (1987) *Juridification of Social Spheres: A Comparative Analysis in the Areas of Labour, Corporate, Antitrust and Social Welfare Law*. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- THL (2020a) Lastensuojelulaitokset. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
<https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/sijaishuolto/sijaishuollon-muodot/lastensuojelulaitokset>. Viitattu 20.10.2020.
- THL (2020b) Lastensuojelu 2019: Lastensuojeluilmoitusten määrä on kaksinkertaistunut kymmenessä vuodessa. SVT: Tilastoraportti 28/2020.
- THL (2020c) Sijaishuollon valvonta. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
<https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/sijaishuolto/sijaishuollon-valvonta>. Viitattu 26.10.2020.
- THL (2021) Koulukoti. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
<https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/sijaishuolto/sijaishuollon-muodot/lastensuojelulaitokset/koulukoti>. Viitattu 12.1.2021.
- Toivonen, Virve-Maria (2020) Eduskunnan oikeusasiamies – 100 vuotta lapsen oikeuksien valvontaa. *Lakimies* 3–4/2020, 480–501.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2018) *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2012) *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa*. Helsinki.

Valvira (2019) Sijoitettujen lasten ja nuorten oikeuksien toteutuminen ja pääsy lasten- ja nuortenpsykiatrian alojen palveluihin (tulosten tiivistelmä). Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirasto.

Woolgar, Steve (1981) Discovery: Logic and Sequence in a Scientific Text. Teoksessa Karin D. Knorr, Roger Krohn & Richard Whitley (toim.) The Social Process of Scientific Investigation. Dordrecht: Reidel, 239–268.

Woolgar, Steve (1988) Science: The Very Idea. Chichester: Horwood.

Lait ja asetukset

Hallintolaki 434/2003.

Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi lastensuojelulain 50 §:n, perhehoitajalain ja omaishoidon tuesta annetun lain muuttamisesta (331/2010).

Laki eduskunnan oikeusasiamiehestä (EOAL) 197/2002.

Laki lastensuojelulain muuttamisesta 583/2006.

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000.

Laki yksityisistä sosiaalipalveluista 922/2011.

Lastensuojelulaki 683/1983.

Lastensuojelulaki (LSL) 417/2007.

Perhehoitolaki 263/2015.

Perustuslaki 731/1999.

Sosiaalihuoltolaki 1301/2014.

Yleissopimus lapsen oikeuksista (LOS) 60/1991.

Liite 1: Temaattiset kartat

Luku 6: Raportoitu puhe pöytäkirjoissa

Pääteema	Lasten kokemukset laitosarjesta		
Teemat	Vapaata vai rajoitettua puhetta?	Lapset arjen kuvaajina	
Alateemat		Arjen sääntely	Suhteet laitoksessa

Pääteema	Laitoksen henkilökunta selvitysvelvollisena			
Teemat	Rajattu tila puhua	Laitos suojelutehtävän toteuttajana		
Alateemat		Arjen konkreettiset puitteet ja realiteetit	Muiden viranomaisten vastuut ja velvollisuudet	Laitos muutoshaluisena ja -kykyisenä paikkana

Pääteema	Laitos dokumenteissa ja dokumentteina	
Teemat	Lainsäädännön keskeinen rooli	Asiakirjat arjen resurssina ja toiminnan kuvaajina

Pääteema	Laitos tarkastajien ja kokemusasiantuntijan kuvaamana	
Teemat	Ulkoiset puitteet ja tilat	Muut huomiot

Luku 7: Oikeusasiamiehen kannanotot

Pääteema	Oikeusasiamiehen kannanotot	
Teemat	Näkemyksen esittäminen ja huomion kiinnittäminen	Muutos- ja selvitysvaatimukset sekä - ehdotukset